

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БАКАЛО ОЛЬГА МИХАЙЛІВНА

УДК 378:376.68:[378.6:62(043.5)]

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ
ДО НАВЧАННЯ У ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

ЗАРУБІНСЬКА ІРИНА БОРИСІВНА

доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ.....	15
1.1. Адаптація іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах як психолого-педагогічна проблема.....	15
1.2. Особливості адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.....	23
1.3. Структура та компоненти адаптації, критерії й показники адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.....	40
Висновки до першого розділу.....	53
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО ТЕХНІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ, СПРИЯТЛИВОГО ДЛЯ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ.....	55
2.1. Обґрунтування педагогічних умов адаптації іноземних студентів.....	55
2.2. Регіональні особливості адаптації іноземних студентів.....	72
2.3. Удосконалена методика адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.....	89
Висновки до другого розділу.....	119
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	121

3.1. Організація та проведення експериментального дослідження.....	121
3.2. Науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення освітнього середовища вищого навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів, на основі реалізації педагогічних умов.....	166
Висновки до третього розділу.....	174
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	212

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВНТУ – Вінницький національний технічний університет

ВТНЗ – вищий технічний навчальний заклад

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

НАУ – Національний авіаційний університет

РМІ – російська мова як іноземна

УМІ – українська мова як іноземна

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток освіти на сучасному етапі значною мірою обумовлюється тенденціями інтернаціоналізації та зростанням ролі міжнародного співробітництва. Освіта стала одним із найбільш ефективних інструментів політичного й економічного впливу у світі, внаслідок чого значно посилилась конкуренція в залученні молоді до професійної підготовки в університетах різних країн.

Україна володіє значним освітнім потенціалом і є активним учасником міжнародного ринку освітніх послуг. Відповідно до національних програм розвитку освіти (Національна стратегія розвитку освіти України на 2012 – 2021 роки, державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»)) важливим напрямком інтеграції національної системи освіти в міжнародний освітній простір є навчання іноземців у вищих навчальних закладах (ВНЗ) України й вдосконалення системи підготовки та перепідготовки фахівців для зарубіжних країн з метою зміцнення та розвитку міжнародних зв'язків.

У цьому контексті надзвичайно важливою стає проблема адаптації іноземних громадян до навчання в закладах вищої освіти України. Традиційно, значна кількість студентів-іноземців опановує в Україні технічні спеціальності.

Специфіка адаптації іноземних студентів до навчання в технічних університетах зумовлена когнітивними та комунікативними особливостями спеціалістів інженерного профілю, що відрізняє її від адаптації до навчання у вищих навчальних закладах інших напрямів підготовки. Врахування специфічних особливостей іноземних студентів вищих технічних закладів, вимоги до підготовки фахівців технічного профілю актуалізують необхідність пошуку додаткових педагогічних ресурсів, які сприятимуть підвищенню якості професійної підготовки іноземних студентів й допоможуть вирішити проблему їхньої адаптації до навчання у вищому технічному навчальному закладі (ВТНЗ).

Процес адаптації забезпечує вироблення нових моделей і стратегій поведінки, розвиток пізнавальних умінь і навичок, формування алгоритмів дій, спрямованих на задоволення вимог до іноземних студентів у вищих навчальних закладах, закладає основи для подальшого розвитку особистості спеціалістів. Навчання на підготовчому відділенні супроводжується виникненням в іноземних студентів багатьох труднощів в освітній, соціально-комунікативній, особистісній сферах, що зумовлює необхідність визначення педагогічних умов, які дають змогу забезпечити успішність їхньої адаптації та сприяють запобіганню та вирішенню проблем.

Вагомим внеском у визначення методологічних засад проблеми є погляди й ідеї науковців, які вивчали питання адаптації особистості в різних аспектах: філософському (О. Георгієвський, І. Калайков, В. Константінов, Н. Моїсеєв, Г. Сельє, Ю. Урманцев, Г. Царегородцев, М. Ясменко та ін.) [207, 78, 87, 120, 165, 200, 226], еволюційно-біологічному (Н. Агаджанян, Р. Григорян, В. Казначеев, Г. Коновалова, В. Медведєв, Г. Севрюкова та ін.) [2, 3, 51, 77, 86, 115, 164], соціальному (А. Камбур, Л. Корель, П. Кузнецов, І. Мілославова, С. Розум, М. Ромм, Л. Шпак, Н. Шустова, О. Яковлева та ін.) [80, 88, 91, 118, 157, 160, 220, 221, 223], соціально-психологічному (Г. Балл, Ф. Березін, С. Ларіонова, Н. Мельникова, А. Налчаджян, Н. Ошуркова, В. Петьков, А. Реан та ін.) [23, 27, 97, 116, 123, 133, 138, 152].

Низку теоретичних праць присвячено висвітленню особливостей соціальної (К. Ішака, Л. Мазітова, В. Мартюшов, С. Родонова, А. Ромеро, О. Степаненко, А. Сухова та ін.) [73, 109, 112, 155, 159, 177, 181], соціокультурної (О. Гладуш, І. Мнацаканян, Є. Попкова, Л. Тьеррі, Хассан Мохамед А. Хасан, Н. Чеснокова та ін.) [47, 119, 141, 198, 210, 215], психологічної (О. Будаліна, І. Мушарапова, І. Шолохов та ін.) [33, 121, 219], соціально-психологічної (М. Іванова) [69] та дидактичної (О. Суригін, Т. Чернявська, І. Ширяєва та ін.) [180, 214, 218] адаптації іноземних студентів.

Накопичено значний досвід дослідження особливостей пристосування іноземних студентів до нової педагогічної системи (Л. Бутенко, С. Губарева, З. Хафізова) [36, 53, 211]; проведено вивчення педагогічних та соціально-педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах гуманітарного, військового, медичного, спортивного профілю (Т. Павлушкіна, Д. Порох, С. Родонова, Тамеєм Аль-Крад та ін.) [134, 142, 155, 182]; схарактеризовано теоретичні та методичні аспекти навчання іноземних студентів у вищих технічних навчальних закладах (І. Авдеева, Т. Васильєва, Т. Диченко, Н. Зінонос, Г. Левіна та ін. [1, 38, 99]; проаналізовано етнопсихологічні особливості представників різних регіонів (С. Альохіна, М. Бондарчук, Є. Гейченко, Л. Іванова, А. Косталес, Ле Куанг Шон, О. Романюк, Н. Філімонова та ін.) [7, 46, 68, 90, 98, 158, 205].

Формуванню уявлення про специфіку навчання іноземних студентів у вітчизняних навчальних закладах сприяють дослідження українських науковців, які вивчали такі питання, як: створення системи пропедевтичної підготовки з природничих дисциплін у технічному університеті (Н. Булгакова); формування готовності до навчання (Т. Довгодько); комунікативної та професійно-комунікативної компетентності іноземних студентів (О. Коротун, А. Приходько, В. Тарасенко); організація педагогічного супроводу професійного самовиховання (В. Головка), соціальної адаптації до культурно-освітнього середовища (Ху Жунсі), педагогічної підтримки (Сін Чжефу) і психологічного супроводу іноземних студентів під час адаптації (Дінь Сінь, О. Борисенко); методика навчання хімії іноземних слухачів підготовчих факультетів (Т. Диченко) [34, 59, 89, 149, 183, 48, 212, 171, 56, 31, 57]. Проведено вивчення педагогічних умов спілкування в процесі навчання (О. Татьянченко) і розвитку пізнавальних потреб (О. Резван); педагогічних умов адаптації до вивчення природничо-математичних дисциплін у вищих навчальних закладах (Н. Зінонос); соціально-педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах (Д. Порох) [185, 153, 67, 142].

Авторське бачення досліджуваної проблеми ґрунтувалося також на інтерпретації результатів теоретичних праць Л. Барановської, М. Євтуха, І. Зарубінської, О. Ковтун, Н. Ладогубець, В. Лугового, Е. Лузік, Ю. Пелеха, М. Прадівлянного та інших [25, 60, 64, 83, 94, 106, 107, 137, 145, 146, 202].

Однак, результати аналізу психолого-педагогічної літератури засвідчують, що увага дослідників головним чином зосереджена на обґрунтуванні методики викладання гуманітарних та природничо-математичних дисциплін в іноземній аудиторії та характеристиці соціальної адаптації іноземців. Водночас специфіка адаптації іноземних студентів до навчання не знайшла належного теоретичного обґрунтування та практичної апробації. Нез'ясованими залишаються шляхи і способи врахування специфічних когнітивних та комунікативних особливостей спеціалістів інженерного профілю під час адаптації.

Теоретичний аналіз наукових джерел та емпіричний досвід доводять наявність об'єктивної невідповідності між необхідністю підвищення рівня адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах і відсутністю науково обґрунтованих педагогічних умов здійснення цього процесу.

Аналіз державних документів, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблематики дослідження дав змогу визначити **низку суперечностей між:**

- вимогами до рівня адаптованості іноземних студентів-першокурсників до навчання та недостатнім обґрунтуванням педагогічних умов, спрямованих на формування адаптованості до навчання під час пропедевтичної підготовки;

- необхідністю врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів під час адаптації та недостатньою підготовкою викладацького складу до здійснення такої діяльності;

- потребою в удосконаленні освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів, і

відсутністю теоретичного обґрунтування шляхів реалізації цього процесу, психолого-педагогічних умов та способів їх забезпечення;

- необхідністю систематичної роботи, спрямованої на адаптацію іноземних студентів і недостатньою розробленістю методів і шляхів її реалізації.

Наявність зазначених суперечностей, актуальність проблеми, необхідність її розв'язання на теоретичному та методичному рівнях, зумовили вибір теми дослідження: **«Педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукової теми «Психолого-педагогічні умови реалізації компетентнісної парадигми освіти у ВТНЗ» (№ 24/12.02.02 на 2012 – 2014 рр.) відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та психології професійної освіти Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 9 від 14 червня 2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні Національної академії педагогічних наук України (протокол № 6 від 18 червня 2013 р.).

Мета дослідження – науково обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах у психолого-педагогічній теорії та практиці.

2. Визначити структурні компоненти адаптації, критерії, показники та рівні адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.

3. Обґрунтувати педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.

5. Розробити методичні рекомендації щодо вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів.

Об'єкт дослідження – навчання іноземних студентів у вищих технічних навчальних закладах.

Предмет дослідження – педагогічні умови забезпечення адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.

Методи дослідження. Для вирішення завдань, поставлених на різних етапах наукового дослідження, використано систему теоретичних, емпіричних і статистичних методів, а саме:

- *теоретичний аналіз, синтез, порівняння та зіставлення* – для концептуалізації психолого-педагогічної наукової літератури, вивчення нормативно-правових документів у сфері освіти, словників, енциклопедій, авторефератів, дисертацій, Інтернет-ресурсів, досвіду роботи науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів України, провідних учених з метою аналізу розробленості проблеми адаптації іноземних студентів до навчання в психолого-педагогічній теорії та практиці, визначення структурних компонентів адаптації;

- *узагальнення* – для опрацювання та інтерпретації теоретичних джерел з досліджуваної проблеми, університетської документації (навчальні плани, програми), результатів діяльності іноземних студентів з метою обґрунтування педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах, формулювання підсумків та висновків;

- *обсерваційні* (тестування, опитування, інтерв'ювання, бесіда, педагогічне спостереження, аналіз результатів діяльності, метод експертних

оцінок) – для визначення рівнів адаптованості іноземних студентів та характеристики процесу адаптації;

- *педагогічний експеримент* – для перевірки ефективності розроблених педагогічних умов адаптації іноземних студентів, визначення кількісних і якісних показників адаптованості іноземних студентів;

- *математичної статистики* – для опрацювання дослідницьких даних, обчислення статистичних показників та перевірки достовірності результатів педагогічного експерименту (t-критерій Стьюдента);

- *графоаналітичні методи* відображення інформації (таблиці, рисунки) – для наочної демонстрації результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проводили в Національному авіаційному університеті та у Вінницькому національному технічному університеті упродовж 2013 – 2016 навчальних років. У дослідженні взяли участь іноземні студенти підготовчого відділення. Генеральна сукупність вибірки склала 188 осіб.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- *обґрунтовано та експериментально перевірено* педагогічні умови, що забезпечують ефективність адаптації іноземних студентів до навчання в технічному університеті: єдність аудиторної й культурно-дозвілєвої позааудиторної діяльності; використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної та особистісної адаптації; організація педагогічного супроводу іноземних студентів, що передбачає реалізацію діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної діяльності; добір педагогічних стратегій формування адаптованості (управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація) на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів;

- *визначено* критерії (навчальний, соціальний, особистісний), об'єктивні та суб'єктивні показники, схарактеризовано рівні (високий,

середній, низький) адаптованості іноземних студентів до навчання в вищому технічному навчальному закладі;

- *схарактеризовано* основні параметри освітнього середовища вищого навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів (модальність, широта, інтенсивність, усвідомленість, емоційність, узагальненість, домінантність), експериментально доведено можливості позитивного впливу на них визначених педагогічних умов;

- *уточнено* сутність понять «адаптація іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах», «адаптованість іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах», «сприятливе для адаптації освітнє середовище вищого навчального закладу»; сутність і структурні компоненти адаптації іноземних студентів до навчання в технічному університеті (діяльнісно-практичний, соціально-комунікативний та особистісний); особливості адаптації до навчання представників різних регіонів (Південно-Східної, Східної та Західної Азії; Центральної, Західної й Північної Африки, Південної Америки);

- *удосконалено:*

- організацію, форми та методи педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів у процесі навчання у вищих технічних навчальних закладах, що передбачає здійснення діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної діяльності;

- методика викладання навчального предмета «українська мова як іноземна» на підготовчому відділенні шляхом інтенсивного використання методів і форм роботи, спрямованих на формування та розвиток загальнонавчальних умінь і навичок, необхідних для успішного продовження навчання, а також тренінгових форм роботи, які сприяють зниженню тривожності, формуванню згуртованості студентського колективу, розвитку комунікативних якостей іноземних студентів з метою адаптації до навчання у вищому технічному навчальному закладі;

- *подальшого розвитку набула* система оцінювання рівня адаптованості іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- *розроблено й упроваджено* в навчальний процес: програму тренінгу адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності у вищому технічному навчальному закладі; комплексну програму вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів, на основі впровадження педагогічних умов; методичні рекомендації для викладачів, спрямовані на організацію навчання іноземних студентів у вищому технічному навчальному закладі з урахуванням когнітивного стилю спеціалістів інженерного профілю та особливостей інженерної комунікації;

- *здійснено добір* діагностичного інструментарію для визначення рівня адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах України, *розроблено* опитувальник для визначення особливостей адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності, до нового соціального середовища, особистісного сприйняття процесу адаптації.

Результати наукового дослідження впроваджено в навчальний процес Національного авіаційного університету (довідка №23.01/12 від 23 січня 2017 р.), Вінницького національного технічного університету (довідка №15-12 від 23 січня 2017 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка №3 від 18 січня 2017 р.), Вінницького соціально-економічного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка №1/27-07 від 21 січня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження презентовані та обговорені на засіданнях кафедри педагогіки та психології професійної освіти Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (2013-2016 рр.), кафедри філологічних та природничих дисциплін Факультету по роботі з іноземними студентами Національного авіаційного університету (2013-2016 рр.), кафедри

іноземних мов Навчально-наукового інституту Міжнародних відносин Національного авіаційного університету (2013-2016 рр.) та на наукових, науково-практичних, науково-методичних конференціях різного рівня:

міжнародних: «Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору» (Київ, 2012 р.); «Актуальні питання організації навчання іноземних громадян у технічних вищих навчальних закладах України» (Тернопіль, 2012), «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Київ-Ялта, 2013), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2013, 2014, 2016), «Актуальні проблеми вищої професійної освіти» (Київ, 2013, 2014), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2014), «Актуальні питання навчання іноземних студентів в європейському освітньому просторі» (Тернопіль, 2014), «Актуальні питання сучасної педагогіки» (Львів, 2014), «Педагогіка в системі гуманітарного знання» (Одеса, 2015), «Проблеми та перспективи розвитку освіти» (Київ, 2015), «Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика» (Хмельницький, 2015), «Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики» (Київ, 2015), «Науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних студентів» (Київ, 2016), «Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні» (Тернопіль, 2016);

всеукраїнських: «Науковий діалог «Схід-Захід» (Бахчисарай, 2013), «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 2014, 2015), «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кіровоград, 2014).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено у 23 одноосібних наукових публікаціях, з них: 6 статей у наукових фахових виданнях України; 2 статті у закордонних та міжнародних наукових виданнях; 15 статей у збірниках матеріалів і тез наукових конференцій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

1.1. Адаптація іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах як психолого-педагогічна проблема

Поняття «адаптація» належить до загальнонаукових понять, які сприяють синтезу, об'єднанню знань різноманітних систем. Воно виникло в межах біологічних досліджень, де розглядалося як складова теорії еволюції. На розвиток розуміння цього поняття вплинули: дослідження біологів XVIII ст. (К. Лінней, Ж. Бюффон, Ж.-Б. Ламарк, Ж. Сент-Ілер); теорія мінливості та перетворення органічного світу (Ж. Бюффон, Е. Дарвін, К. Бера, К. Рульє); концепція еволюційного розвитку органічного світу (Ж.-Б. Ламарк, Ч. Дарвін); концепція про сталість внутрішнього середовища (К. Бернар); вчення про гомеостаз (У. Кеннон); дослідження біологів початку XX ст. (Г. Сельє, Т. Парсонс); роботи фізіологів (І. Сеченова, І. Павлова, М. Введенського, О. Сперанського) та інших [33, с. 10-20]. На сьогодні поняття «адаптація» використовують у природничих (біологія, медицина, фізика), суспільних (філософія, психологія, соціологія, педагогіка, філологія, історія, економіка), технічних та інших науках.

Науковці вивчають адаптацію людини у філософському, еволюційно-біологічному, соціальному, соціально-психологічному та інших аспектах.

У філософському аспекті адаптацію трактують як глобальне явище, що лежить в основі буття людства (Н. Агаджанян, О. Георгієвський, І. Калайков, В. Константинов, Н. Моїсеєв, Г. Сельє, Ю. Урманцев, Г. Царегородцев, М. Ясменко та ін.) [207, 78, 87, 120, 165, 200, 226]. Її вивчення є однією з фундаментальних дисциплінарних наукових проблем.

Дослідники наводять такі визначення:

– типове міждисциплінарне поняття: за своїм обсягом і змістом воно охоплює не лише біологічні, але й соціальні, технічні, лінгвістичні, психологічні та деякі неорганічні адаптивні системи (Ю. Урманцев) [200, с. 22];

- особлива форма відображення системами впливів зовнішнього і внутрішнього середовища, що полягає в тенденції до встановлення з ними динамічної рівноваги (О. Георгієвський, Г. Царегородцев) [207, с. 27];

– динамічний процес гармонійної взаємодії біопсихосоціальної системи «Людина» з умовами життєдіяльності, у якому неможливо виділити деякі види (М. Агаджанян) [3, с. 15].

В еволюційно-біологічному напрямі дослідження проблеми адаптацію людини диференціюють як властивість її оптимальної життєдіяльності на рівні організму і як атрибутивну видову характеристику. Для цього використовують загальнобіологічні теоретичні знання, які екстраполюються на людину (роботи Н. Агаджаняна, Р. Григоряна, В. Казначеева, Г. Коновалової, В. Медведєва, Г. Севрюкової та ін.) [2, 3, 51, 77, 86, 115, 164].

Соціальну адаптацію визначають як один з механізмів соціалізації особистості і як атрибутивну властивість соціальних систем в їхньому антропологічному вимірі. Такий підхід характерний для А. Камбура, Л. Корель, П. Кузнєцова, І. Мілославової, С. Розум, М. Ромма, Л. Шпак, Н. Шустової, О. Яковлевої та ін. [80, 88, 91, 118, 157, 160, 220, 221, 223].

Соціально-психологічну адаптацію трактують як складний діалектичний процес взаємодії особистості й середовища, що призводить до оптимального співвідношення цілей і цінностей особистості та середовища, реалізації внутрішньоособистісного потенціалу в конкретних умовах життєдіяльності за сприятливого емоційного самопочуття [42, с. 6] Такий погляд представлений у дослідженнях Г. Балла, Ф. Березіна, С. Ларіонової, Н. Мельникової, А. Налчаджяна, Н. Ошуркової, В. Петькова, А. Реана [23, 27, 97, 116, 123, 133, 138, 152].

Російська дослідниця Н. Мельнікова виділила спільні моменти в різних характеристиках адаптації. Вона зазначає, що процес адаптації – це взаємодія щонайменше двох об'єктів, систем. Ця взаємодія протікає в умовах дисбалансу, неузгодженості між системами, мета такої взаємодії – певна (за ступенем і характером) координація між системами, при чому досягнення мети передбачає зміни в системах, які взаємодіють [116, с. 14].

Для нашого дослідження становить інтерес концепція системного розгляду процесу адаптації (роботи О. Галуса, В. Семиченко) [44, 167]. На думку дослідників, кожен структурний компонент процесу адаптації – це система, яка охоплює:

- а) об'єктивне явище і його умови (так звані зовнішні умови);
- б) відносини, що виникають у людини, яка адаптується, з відповідним явищем (ставлення, відносини, зв'язки);
- в) індивідуальні особливості самої людини, що відповідають чи не відповідають вимогам (внутрішні умови або власні ресурси людини) [44, с. 32].

У структурі явища «адаптація» виділяють п'ять підсистем (комплексних чинників):

1) Підсистема енергетична, яка віддзеркалює ресурсні можливості організму, їхню спроможність забезпечити функціонування основних систем організму в умовах підвищення енерговитрат. На рівні цієї підсистеми адаптація переважно проходить шляхом пристосування. Загалом мова йде про той фізіологічний механізм, який забезпечує пристосування людини як біологічної істоти до ускладнених умов діяльності.

2) Підсистема середовища, яка віддзеркалює відносини людини й тих зовнішньо-предметних умов, що її оточують. Виникає при повній або частковій зміні умов життєдіяльності.

3) Підсистема діяльнісна – здатність людини виконувати дії, що складають зміст відповідної діяльності. По-перше, це передбачає засвоєння

нових дій, по-друге – подолання вже напрацьованих навичок, які в нових умовах є недоцільними, по-третє – часові витрати на виконання цих дій.

4) Підсистема соціальна – входження людини в нове соціальне середовище. Соціальний аспект адаптації характеризується, з одного боку, ступенем прийняття людиною норм та правил життя в новій соціальній спільноті, а з іншого – ступенем прийняття цієї людини соціальним оточенням.

5) Підсистема особистісна – той загальний результат адаптації, коли людина відчуває психологічний комфорт від ситуації свого життя, приймає її як конструктивно значущу, таку що відкриває подальші перспективи розвитку [44, с. 32-33].

У процес адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах залучені усі п'ять підсистем, а саме: на рівні енергетичної підсистеми відбувається пристосування до зміни часового поясу й нового клімату; підсистема середовища віддзеркалює потребу іноземного студента звикати до нових умов життя в гуртожитку й навчання в університеті; діяльнісна підсистема передбачає виконання іноземним студентом дій, що складають зміст нової діяльності та сприяють виробленню нових умінь і навичок, подоланню навчальних стереотипів, які склалися за роки навчання в школі в рідній країні. Також іноземний студент входить у нове соціальне середовище, засвоює нові норми й правила поведінки в університеті, встановлює зв'язки з новим соціальним оточенням (підсистема соціальна). Усе це спричиняє внутрішню напругу, яка за умови успішної адаптації змінюється відчуттям психологічного комфорту (особистісна підсистема).

Грунтовний аналіз наукових джерел дав змогу виокремити основні підходи до вивчення поняття «адаптація іноземних студентів» та всебічно схарактеризувати його. Так, було визначено, що під час соціальної адаптації іноземні студенти постають у цьому процесі як «об'єкт», на який спрямована адаптаційна діяльність, і як «суб'єкт», який чинить певний вплив на

соціальне середовище, оскільки їхня активність здатна змінювати умови протікання адаптаційних процесів і їхні результати. У зв'язку з цим науковці трактують соціальну адаптацію іноземних студентів як процес взаємодії суб'єкта (людини або соціальної групи) й об'єкта (певні соціальні умови, які утворюють соціальне середовище або соціальну ситуацію), результатом якого є оптимізація взаємодії людини та соціального середовища [177, с. 53]; як активний процес залучення особистості до наявного різноманіття нових видів соціальної взаємодії в новому соціокультурному середовищі, який здійснюється за допомогою повного або часткового опанування історично сформованих норм і цінностей середовища, форм соціальної взаємодії, з одного боку, і зміни складових соціокультурного середовища (навчальної, побутової, міжособистісного спілкування) з метою конкретного пристосування її до себе – з іншого [159, с. 17]. Дослідники (Л. Мазітова, В. Мартюшов, С. Родонова, А. Ромеро, О. Степаненко, А. Сухова та ін.) зазначають, що саме у взаємному пристосуванні особистості й соціального середовища, їхній взаємній активності полягає головна відмінність соціальної адаптації від біологічної [109, 112, 155, 159, 177, 181].

Вивчаючи адаптацію іноземних студентів у межах соціокультурного підходу, науковці використовують термін «соціокультурна адаптація» – пристосування соціальних груп і осіб до мінливих історичних (соціальних) і природно-географічних умов життя за допомогою зміни стереотипів свідомості й поведінки, форм соціальної організації та регуляції, норм і цінностей, способу життя й елементів картини світу, способів життєзабезпечення, напрямів і технологій діяльності. Що важливо, результату досягають у процесі зустрічної активності особистості й соціального середовища [215, с. 13]. Результатом соціокультурної адаптації є набуття суб'єктом досвіду життєдіяльності в новій культурі [198, с. 15].

Досліджуючи соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів, український науковець Д. Порох диференціює її зміст як процес активного пристосування студентів до умов життя в іншій країні, її традицій,

норм суспільної поведінки, нового соціального оточення; навчально-виховного середовища, що охоплює нове ставлення до професії, навчальних норм, оцінок, способів та прийомів самостійної роботи; навчального колективу, його звичаїв та традицій; нових побутових умов у студентському гуртожитку, нових зразків студентської культури, форм використання вільного часу; засвоєння та визнання особистістю цінностей, комунікативних норм та вимог нового соціального середовища [142, с. 16].

Аналізуючи особливості психологічної адаптації іноземних студентів, психолог І. Аглічева зазначає, що адаптація до навчальної діяльності охоплює біологічні та соціальні компоненти й диференціюється як інтенсивний, динамічний, багатосторонній, комплексний процес життєдіяльності, під час якого індивід на основі відповідних пристосувальних реакцій виробляє стійкі навички задоволення тих вимог, які висувають до нього під час навчання і виховання [4, с. 25].

Дослідниця М. Іванова, вивчаючи соціально-психологічну адаптацію іноземних студентів, зазначає, що успішна адаптація іноземних студентів до вищої школи передбачає досягнення психічної рівноваги на емоційному, інформаційно-пізнавальному, комунікативному й поведінковому рівнях в найкоротші терміни, використовуючи найбільш ефективні і відповідні цілям шляхи адаптації [69, с. 15]

Значний інтерес для нашого дослідження становлять роботи, у яких проведено дослідження особливостей адаптації до нової педагогічної системи іноземних студентів (академічної, дидактичної адаптації). Науковці (І. Ширяєва, М. Іванова, Н. Тіткова) інтерпретують цей вид адаптації як «...формування стійкої системи відносин до всіх компонентів педагогічної системи, що забезпечує адекватну поведінку суб'єкта діяльності для ефективного досягнення цілей педагогічної системи» [218, с. 3; 70]. Дослідник О. Суригін розуміє його як адаптацію іноземного студента до педагогічної системи [180, с. 29].

Важливу роль у визначенні нами поняття «адаптація іноземних

студентів до навчання» та характеристиці його сутності відіграли дослідження А. Терещенко та О. Орехової. А. Терещенко трактує адаптацію іноземних студентів до навчання як процес, зумовлений залученням їх до нового мовного, соціального й навчального середовища, де під керівництвом викладача, який використовує основні форми й методи навчання, відбувається формування структури діяльності студента й стійких особистісних ставлень до всіх елементів педагогічної системи. Науковець зауважує, що специфіка адаптації іноземних студентів зумовлена їхніми національно-етнічними, соціокультурними та психологічними особливостями, а також залежить від типу загальної й професійної спрямованості, рівня розвитку пізнавальних процесів й організації навчально-виховного процесу [186, с. 7]. О. Орехова наводить таке визначення адаптації іноземних студентів: це процес активного пристосування до навчально-виховного середовища ВНЗ, що передбачає оволодіння знаннями, вміннями й навичками, новими формами й методами навчальної роботи, залучення до нових видів пізнавальної та наукової діяльності, засвоєння нових соціальних норм, звичаїв, традицій, вимог колективу, нових побутових умов життя в студентському гуртожитку з урахуванням особливостей національної культури, цінностей, норм [131, с. 10]

Підґрунтям для розуміння особливостей адаптації іноземних студентів у вищих навчальних закладах України стали роботи вітчизняних науковців: Н. Булгакової, В. Головка, Т. Диченко, Н. Зінонос, О. Гуренко, Т. Дементьєвої, Т. Довгодько, Я. Кміта, В. Коломієць, О. Коротун, Д. Порох, А. Приходько, О. Резван, Л. Рибаченко, В. Тарасенко, О. Татянченко та ін. [34, 48, 57, 67, 54, 55, 59, 82, 85, 89, 142, 149, 153, 154, 183, 185].

Ґрунтовне вивчення особливостей пропедевтичної підготовки іноземних студентів представлено в докторській дисертації Н. Булгакової. Вона визначила загальні вимоги до пропедевтичної підготовки іноземних студентів, розробила концепцію та модель структури цілісної системи та

оптимального навчального процесу пропедевтичної підготовки студентів-іноземців з природничих дисциплін у сучасних умовах. Також Н. Булгаковою досліджено вплив психічного стану студента під час адаптації на успішність його навчальної діяльності. Автор зауважує, що під час початкового періоду адаптації іноземні студенти дуже чутливі до негативних проявів (расова неприязнь, дискримінація, національна й соціальна зарозумілість). За їх наявності вмикається механізм самозахисту, що веде за собою замкненість, агресивність, конфліктність, і, як наслідок, значні утруднення корекції мотиваційної сфери студентів і зниження їхньої успішності [34, с. 160].

У дослідженні Сін Чжефу розкриті особливості педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України. На підставі аналізу наукових праць, автор диференціює сутність адаптації як процесу врегулювання й гармонізації взаємодії особистості з зовнішнім середовищем шляхом поступового зменшення ступеня неузгодженості між людиною та зовнішнім оточенням [171, с. 9].

Наявність значної кількості підходів до вивчення поняття «адаптація іноземних студентів» засвідчує складність і неоднозначність цього процесу. На основі аналізу наукових джерел ми виділили такі основні характеристики процесу адаптації іноземних студентів:

- 1) для його позначення використовують поняття «активне пристосування», «залучення», «формування системи відносин», «процес життєдіяльності», «процес врегулювання та гармонізації взаємодії», «взаємодія» тощо;
- 2) процес адаптації зумовлюється активністю особистості, яка постає не тільки як «об'єкт», на який спрямована адаптаційна діяльність, а і як «суб'єкт», який здатен змінювати умови протікання адаптаційних процесів і їхні результати;
- 3) адаптація зумовлює зміни у поведінці особистості, спрямовані на задоволення нових вимог;

- 4) адаптація до навчання спрямована на оволодіння комплексом нових навчальних вимог;
- 5) під час адаптації відбувається залучення іноземних студентів до нового соціального середовища;
- 6) процес адаптації характеризується встановленням «динамічної рівноваги» між особистістю та новим середовищем;
- 7) на адаптацію впливають національні й індивідуальні особливості іноземних студентів.

На основі аналізу сутності та основних характеристик було введено уточнене визначення поняття «адаптація іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах», яке ми розуміємо як *процес взаємодії особистості іноземного студента й нового освітнього середовища, під час якого відбувається приведення основних соціальних і особистісних характеристик у стан динамічної рівноваги з новими умовами, у результаті чого формуються адекватні моделі й стратегії поведінки, відбувається оволодіння комплексом необхідних навчальних вимог, формування комунікативних здібностей, засвоєння норм, звичаїв, традицій нового середовища з урахуванням національних та індивідуальних особливостей.*

Огляд досліджень, присвячених процесу адаптації іноземних студентів до умов ВНЗ, дає змогу зробити висновок про те, що головне завдання адаптації студента до навчального процесу у вищому навчальному закладі – виробити свою власну модель поведінки, набути певних якостей (знань, умінь, навичок, звичок тощо), які необхідні для функціонування в новому освітньому середовищі.

1.2 Особливості адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах

Аналізуючи процес адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах, ми виділяємо особливості, що є спільними

для всіх іноземних студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах України, та специфічні характеристики, пов'язані саме з особливостями технічних навчальних закладів.

Проаналізуємо спільні характеристики процесу адаптації іноземних студентів. До них відносимо: наявність етапів адаптації, вплив певних чинників на цей процес і виникнення труднощів під час адаптації. До специфічних характеристик навчання у вищому технічному навчальному закладі належать ті, які зумовлені особливостями підготовки майбутніх інженерів.

Спільною рисою процесу адаптації, незалежно від специфіки навчального закладу, є наявність етапів адаптації.

Розглядаючи адаптацію іноземних студентів у контексті досліджень «культурного шоку» Н. Адлер (N. Adler), К. Оберга (K. Oberg) й кривої процесу адаптації С. Лісгаарда (S. Lysgaard), можна виділити п'ять етапів цього процесу [227, 239, 237].

Для першого етапу, який також називають «медовим місяцем», характерні ентузіазм, піднесений настрій і великі надії. Прагнення іноземних студентів вчитись за кордоном втілились у життя, тому вони відчують радість. На новому місці їх забезпечують усім необхідним, відповідальні за прийом люди докладають зусиль, щоб вони відчували себе «як удома». У цей період студенти-іноземці демонструють зацікавленість, активність, бажання взаємодіяти з новим оточенням.

На другому етапі адаптації починають виявлятися негативні риси, пов'язані з незвичними умовами проживання та новим оточенням. Наприклад, іноземці стикаються з некомфортними житловими умовами (проживання в гуртожитку), незвичними харчовими продуктами. Виявляються явні розбіжності між рідною культурою й новою, нерозуміння нових культурних реалій, виникають непорозуміння з місцевим населенням. Це може призвести до розчарування, збентеження, фрустрації й депресії. У

цей період іноземні студенти спілкуються переважно з земляками, намагаються відокремитися від інших студентів.

На третьому етапі симптоми культурного шоку можуть досягати критичної точки. Це виявляється в знервованості, тривожності, неприступності й ворожій поведінці. Якщо іноземні студенти не отримують соціальної підтримки оточення, не вивчають мову країни, у якій навчаються, у них може виникнути відчуття повної безпорадності. Інколи це призводить до серйозних захворювань, депресії. Деякі студенти, які не змогли успішно адаптуватися в новому середовищі, повертаються додому раніше передбаченого терміну, але більшість долає культурні відмінності й при звичаються до нового оточення.

На четвертому етапі депресія повільно змінюється оптимізмом, відчуттям упевненості, іноземний студент стає більш пристосованим і інтегрується в життя університету. Він знає, як діяти в більшості нових ситуацій, його поведінка стає більш упевненою й незалежною.

П'ятий етап – повна (довгострокова) адаптація, яка передбачає стабільні зміни індивіда у відповідь на вимоги середовища. В ідеалі процес адаптації призводить до взаємної відповідності середовища та індивіда, що засвідчує його завершення. У разі успішної адаптації її рівень можна порівняти з рівнем адаптації індивіда на батьківщині. Однак адаптацію в новому культурному середовищі не можна ототожнювати з простим пристосуванням до нього [178, с. 160].

На тривалість кожної стадії впливає багато чинників, серед яких: соціально-економічні умови, знання мови, рівень освіти, стан психічного здоров'я, досвід поїздок за кордон, характер особистості.

П'ять етапів адаптації формують U-подібну криву. З поверненням на батьківщину в багатьох іноземних студентів розпочинається період реадaptaції, так званий «шок повернення». Піднесений настрій, радість від зустрічі з рідними та друзями, задоволення від можливості спілкуватися рідною мовою, змінюються подивом, з яким вони сприймають особливості

рідної культури. Прийнятні для жителів рідної їм країни норми починають видаватися незвичними й дивними, це часто призводить до конфліктів з родичами, які намагаються нав'язати свою думку [219, с. 41].

Науковці вважають, що етапи реадаптації повторюють U-подібну криву, тому для всього циклу була запропонована концепція W-подібної кривої адаптації (Дж. Т. Гуллахорн и Дж. Е. Гуллахорн (J. T. Gullahorn, J. E. Gullahorn) [234].

U- і W- подібні криві не є універсальними, що доводять численні емпіричні дослідження. Не всі іноземці проходять п'ять етапів адаптації в новому культурному середовищі та реадаптацію після повернення додому: деякі з них не завершують процес адаптації, бо покидають країну, як тільки починають відчувати симптоми культурного шоку; повернення додому далеко не завжди виявляється травматичним [178, с. 161]

Американський дослідник А. Черч (A. Church) звернув увагу на те, що перебування в чужій країні не обов'язково починається з «медового місяця»: деякі люди з перших днів проживання в новій країні відчувають сум і тривогу, особливо, якщо рідна й чужа культури мають значні відмінності; інші люди ніколи не бувають сумні й тривожні, вони одразу отримують задоволення від свого перебування за кордоном й одразу адаптуються [232].

Сучасні дослідники (М. Вітковська, І. Троцук, Дін Сінь, А. Казанцева) виділяють такі етапи адаптації іноземних студентів до нового мовного, соціокультурного та навчального середовища: входження в студентське середовище; засвоєння основних норм міжнародного колективу, вироблення власного стилю поведінки; формування стійкого позитивного ставлення до майбутньої професії, подолання «мовного бар'єру», посилення почуття академічної рівноправності [40, 56, 76].

Український науковець Т. Алексеєва говорить про такі етапи: стадія преадаптації, стадія адаптування (починається ефектом «обманутих сподівань», розчаруванням у професії), стадія постадаптації, що характеризується остаточним оформленням індивідуального стилю

навчальної діяльності, звуженням інтересів внаслідок кристалізації професійних інтересів, сформованим колом спілкування і визначенням соціальної ролі [6, с. 29-31]. Психолог І. Сімаєва виділяє три етапи адаптації, пов'язані з емоційно-чуттєвим станом особистості: 1) виникнення реакцій тривоги; 2) супротив; 3) виснаження, депресія, дезадаптація, або саморегуляція з випереджувальним віддзеркаленням стресу, що створює емоційний фон в межах позитивних і нейтральних емоцій [169, с. 17].

На нашу думку, різні концепції щодо визначення етапів адаптації не суперечать, а взаємодоповнюють одна одну, всебічно характеризуючи цей процес. Також необхідно наголосити на індивідуальній зумовленості етапів адаптації особистості. Одні студенти швидше долають етапи адаптації, інші – довше.

Зважаючи на власні спостереження та дослідження науковців (О. Гладуша, Г. Трофімової, В. Філіппова) [47, с. 58], ми виділяємо такі етапи процесу адаптації до навчання у вищому технічному навчальному закладі:

1) преадаптація (знайомство з навчальним закладом і країною навчання до приїзду в Україну, оцінка своїх можливостей);

2) початковий (перший місяць перебування в Україні). У цей час головна роль належить фізіологічній адаптації, що пов'язано зі зміною клімату, соціально-побутових умов. Відбувається входження іноземного студента до нового навчального колективу, знайомство з новим соціокультурним середовищем, що зумовлює потребу в подоланні психологічних та мовних бар'єрів;

3) основний, що характеризується активним залученням іноземного студента до навчальної діяльності. Виникнення труднощів, значне навантаження під час навчання на підготовчому відділенні, невиправдані сподівання щодо перебування в Україні можуть призвести до появи розчарування й депресії, почуття безпорадності. Проте, якщо іноземний студент отримує підтримку від куратора, викладачів, навчально-допоміжного персоналу університету, цей стан не триває довго й змінюється почуттям

упевненості, активності в студентському житті. Депресія змінюється вірою у свої сили, прагненням йти до мети. Поступово встановлюється стан динамічної рівноваги з новими умовами освітнього середовища й досягається стан адаптованості як результат адаптаційного процесу. Також до основного періоду адаптації належить і складний момент переходу на I курс, що потребує пристосування іноземного студента до нового студентського колективу та нових форм роботи.

Друга спільна особливість адаптації для всіх студентів, які приїждять на навчання до України – це вплив на цей процес певних чинників у їхній діалектичній єдності.

Психолог В. Медведєв виділяє три групи взаємопов'язаних між собою чинників (детермінаторів) адаптаційного процесу, які комплексно впливають на людину: природні адаптогенні чинники, соціальні (зумовлені типом виконуваної діяльності й соціальними завданнями, які стоять перед нею), та стан процесів, що забезпечують адаптацію (внутрішні умови виконання діяльності) [115, с. 6-7]. Процеси, що забезпечують адаптацію, поділяють на три групи: операціональні, процеси забезпечення, регуляторні процеси. Операціональні процеси складають безпосередній зміст тих дій, які виконує людина для досягнення мети діяльності. Процеси забезпечення (енергетичні, пластичні тощо) створюють умови виконання діяльності, регуляторні процеси організовують, спрямовують діяльність загалом і керують функціонуванням перших двох груп [62, с. 420].

Дослідник проблем психічної і психофізіологічної адаптації людини Ф. Березін зазначає, що особливо виражена, така, що виходить за межі повсякденних коливань, дестабілізація сформованої системи відносин людина-середовище, що спричиняє істотне напруження адаптаційних механізмів, виникає за наявності принаймні одного з трьох чинників:

- при різкій зміні умов середовища, у результаті якого адаптаційні механізми можуть виявитися недостатніми навіть у тому разі, якщо раніше вони забезпечували ефективну психічну адаптацію;

- при істотній зміні потреб і цілей індивідуума (навіть у відносно стабільному середовищі);

- при значному зменшенні фізичних або психічних ресурсів, що зумовлює відмінність між значущими потребами суб'єкта та можливостями їх задоволення [27, с. 56].

Перший з чинників найбільш чітко виявляється при переміщенні індивіда в нове для нього середовище. Саме з цим стикаються іноземні студенти, адже в іншій країні їх очікують незвичні кліматичні й побутові умови, нове соціальне оточення. Змін зазнає і процес навчальної діяльності. Також на них впливає й другий чинник, оскільки саме в цей період відбувається перехід від статусу дитини до статусу дорослого, а отже формуються нові цілі й потреби, з'являються нові права і обов'язки.

Свідоме і добровільне прагнення бути включеним у чужу групу, готовність до змін сприяють адаптації і зменшують ризик виникнення ускладнень під час цього процесу.

Особливості процесу адаптації зумовлює й такий суб'єктивний чинник, як адаптаційні можливості – це сукупність конституційно-морфологічних, фізіологічних, біоенергетичних, нейродинамічних, психічних, психологічних та інших властивостей людини, які організовані за принципом взаємоспівдії й зумовлюють здатність людини адаптуватись до конкретних вимог діяльності, умов природного та соціального середовища тощо [84, с. 55]. Адаптаційні можливості виявляються лише в реальних життєвих умовах і відповідно до конкретних завдань, які постають перед людиною [3, с. 19; 45, с. 4].

На основі аналізу наукових джерел український науковець О. Кокур виділяє три складові, які визначають адаптаційні можливості людини:

- 1) успадковані конституційно-морфологічні й нейродинамічні особливості людини;
- 2) її темпераментальні та характерологічні властивості;

3) специфічні якості особистості, набуті нею на пізніших стадіях індивідуального розвитку. Це особливості емоційної, вольової, мотиваційної, інтелектуальної сфер особистості, які формувалися в процесі онтогенезу разом з набуванням різноманітного досвіду [84, с. 54].

Входження іноземних студентів у нове соціально-культурне середовище значно полегшує наявність високого й нормального рівня адаптаційних можливостей, проявами яких є сприятливі психофізичні дані, психічна і фізична гармонійність, висока працездатність, витривалість, стресотолерантність, гармонійність природжених і сформованих за життя особистісних якостей, упевненість у собі [45, с. 4]. Кожен студент, який прибуває на навчання до України, має різний рівень адаптивності, який, водночас, не є сталою величиною, він може підвищуватися або знижуватися. Система педагогічних заходів, створення відповідних умов у вищому навчальному закладі, спрямованих на актуалізацію адаптаційних можливостей студентів, дають змогу забезпечити успішність адаптації.

На процес адаптації впливає те, наскільки схожі нова й рідна культури для іноземного студента: засвоєння нових норм відбувається швидше, якщо між ними небагато суттєвих відмінностей. Важливе значення має політика держави щодо іноземних громадян: адаптації сприяє толерантність, дотримання принципів рівності й партнерства представників різних народів. Чинники, які забезпечують упевненість громадян у майбутньому (політична й економічна ситуація в країні, рівень злочинності, соціальна справедливість тощо) також здійснюють вагомий вплив на процес адаптації [178, с. 162].

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що весь комплекс чинників, які впливають на процес адаптації іноземних студентів, дослідники поділяють на: 1) індивідуальні та групові 2) зовнішні й внутрішні.

До індивідуальних чинників належать: особистісні й демографічні та особистісні індивідуальні характеристики (вік, освіта, стать), мотивація,

очікування, життєвий досвід індивіда. До групових: 1) ступінь подібності/відмінності між культурами (культурна дистанція, наявність або відсутність конфліктів між двома народами, ступінь знайомства з особливостями культури країни, рівність/нерівність статусів, наявність/відсутність спільних цілей при міжкультурних контактах), 2) особливості культури, до якої належать іноземні студенти; 3) особливості країни перебування [161, с. 244].

Зовнішніми чинниками є нові кліматичні, соціально-побутові, соціокультурні, соціально-економічні й дидактичні умови. До внутрішніх належать адаптаційні можливості особистості. Чинники, які впливають на адаптацію, діють комплексно й одночасно, вони взаємопов'язані й зумовлюють один одного.

Третьою спільною особливістю адаптації всіх іноземних студентів є виникнення певних труднощів у навчанні та наявність кризових станів.

Адаптацію як іноземних, так і вітчизняних студентів до навчання супроводжують кризові стани. Криза 17 – 18 років пов'язана з пошуком свого місця в житті й потребою в самовизначенні після закінчення школи. Молоді люди шукають відповіді на питання «ким стати?», «якій діяльності присвятити своє життя?», «якою людиною бути?». Необхідність робити вибір зумовлює появу сумнівів, вагань, невпевненості. Кожен вибір звужує життєві перспективи, тому виникає страх зробити помилку, обрати не той професійний шлях. Але попри вагання й побоювання в молоді розвивається професійна зорієнтованість [140].

Більшість іноземних студентів, що навчаються на підготовчому відділенні, прибувають на навчання одразу після закінчення школи в себе на батьківщині. Їхній світогляд не встигає кардинально змінитися після вступу до вищого навчального закладу й залишається на рівні учнів старших класів середньої школи. Проте до них висувають вимоги як до дорослих людей з великим життєвим досвідом. Дослідники (Т. Алексєєва, М. Іванова, І. Мушарапова та ін.) зазначають, що причиною виникнення багатьох

труднощів у слухачів підготовчого відділення є їхня недостатня психологічна й практична підготовленість до нових форм і методів у процесі навчання, збільшення обсягу самостійної роботи, характер взаємин між викладачем і студентом [6, 70, 121]. Також ситуацію ускладнюють проблеми в спілкуванні, пов'язані з недостатнім рівнем володіння мовою.

Труднощі, які виникають в іноземних студентів під час навчання на підготовчому відділенні, можуть призвести до виникнення відчуття розгубленості, незадоволеності та негативного ставлення до ВНЗ загалом, стати причиною згасання звички відповідального ставлення до навчання, виробленої в школі. На зниження рівня відповідальності іноземних студентів значно впливає і відсутність батьківського контролю. Хоча для багатьох іноземних студентів відповідальність перед батьками залишається важливим зовнішнім мотивом навчання, вони більше орієнтовані на те, щоб розповідати їм про свої досягнення взагалі, а не про виконання вимог з певних предметів.

Зростання кількості навчального матеріалу, який необхідно опанувати за короткий термін, може спровокувати появу втоми, і як наслідок – зниження розумової працездатності студентів. Виникає «адаптаційна криза», пов'язана з потребою звикати до нових умов навчання, пошуком нового кола спілкування, зміною інтересів і недостатньою підготовленістю особистості до вирішення проблем, які виникають під час нової діяльності. Ця криза може значно затягнутися через накопичення невирішених труднощів. Проте кризовий період не можна трактувати як суто негативне явище, оскільки долаючи його, особистість змінюється, набуває нового досвіду, отримує імпульс до подальшого самовдосконалення й саморозвитку [130, с. 35-39].

На нашу думку, труднощі, які іноземні студенти відчувають при входженні в нове освітнє середовище, можна згрупувати в такий спосіб:

- фізіологічні труднощі, пов'язані зі зміною стану організму через нові кліматичні умови, нове харчування і новий розпорядок дня;

- навчально-пізнавальні труднощі, які зумовлені потребою пристосування до нових форм і методів організації навчального процесу, здійснення самостійної навчальної діяльності;
- соціально-комунікативні труднощі, пов'язані з залученням до нового колективу, потребою у встановленні контактів з одногрупниками та викладачами, здійсненні комунікації нерідною мовою;
- психологічні труднощі, які виявляються у невпевненості в собі, погіршенні емоційного стану, зростанні рівня особистісної тривожності.
- соціокультурні труднощі, пов'язані зі знайомством з новими культурними традиціями, нормами етикету, які є не завжди зрозумілими іноземним студентам.

Адаптація до навчання в технічному виші зумовлена специфікою навчального закладу та обраною спеціальністю. У цьому аспекті важливими є такі чинники: 1) наскільки іноземний студент мотивований до отримання саме технічної спеціальності, чи є вона престижною і потрібною на його батьківщині, чи матиме він перспективну роботу після закінчення навчального закладу; 2) чи має студент спеціальну підготовку й здібності для навчання за технічним фахом.

Технічні та інженерні науки, зокрема інформаційні технології, – це один з найпопулярніших напрямів на глобальному ринку міжнародної освіти. Майже 20 % від усієї кількості студентів-іноземців у світі здобуває технічний фах. За цим показником технічні спеціальності поступаються лише бізнес-освіті, яка є лідером за кількістю іноземних студентів [105].

За статистичними даними, в Україні найбільшим попитом серед іноземних студентів користуються медичні й технічні спеціальності. На технічних спеціальностях станом на 01.01.2016 р. навчалось 29,13% від загальної кількості іноземних студентів в Україні [199]. Менш популярними є економічні й гуманітарні факультети українських університетів.

Базою для проведення нашого дослідження було обрано Національний авіаційний університет та Вінницький національний технічний університет –

провідні ВНЗ технічного профілю, у яких проводять підготовку іноземних студентів.

Національний авіаційний університет є найбільшим авіаційним вищим навчальним закладом України. Підготовка іноземних студентів розпочалася в Київському інституті цивільної авіації в 1949 році, коли на навчання приїхали 7 громадян Китайської Народної Республіки й Монгольської Народної Республіки. Вони навчалися на механічному факультеті. У 1977 році в Київському інституті інженерів цивільної авіації було відкрито підготовчий факультет для іноземних громадян, який у 1987 році був визнаний одним з десяти кращих на території колишнього СРСР [124].

Сьогодні в Національному авіаційному університеті проводять підготовку таких фахівців технічної галузі: інженер-електронік, інженер з керування й обслуговування систем, інженер електрозв'язку, інженер-енергетик, інженер з механізації та автоматизації виробничих процесів, інженер з організації експлуатації та ремонту, інженер з програмного забезпечення комп'ютерів, інженер з технічного обслуговування, ремонту та діагностики авіаційної техніки, інженер з транспорту, інженер з управління повітряним рухом, інженер із застосування авіації в галузях економіки, інженер зі світлотехнічного та електротехнічного забезпечення польотів, інженер-конструктор (механіка), інженер-програміст, інженер-технолог (хімічні технології) [126].

Здобуття освіти за цими спеціальностями потребує відповідної загальнонаукової підготовки. Більшість студентів-іноземців розпочинають своє навчання в Національному авіаційному університеті з підготовчого факультету, де здійснюють навчання за такими напрямками: інженерно-технічний, інженерно-економічний; економічний; гуманітарний; медико-біологічний. Технічний профіль навчання передбачає вивчення української мови й дисциплін природничого та загальнотехнічного циклу: математики, фізики, хімії, креслення, основ інформатики й обчислювальної техніки. Метою підготовки є оволодіння системою знань, умінь і навичок, необхідних

при вивченні суміжних та професійно-орієнтованих дисциплін у вищих навчальних закладах технічного профілю [127].

У Вінницькому національному технічному університеті підготовку іноземних студентів розпочали в 1979 році. Сьогодні тут навчаються представники Азії, Африки, Південної Америки. Пропедевтичну підготовку іноземних слухачів проводять на підготовчому відділенні, де вони вивчають українську (російську) мову, країнознавство, проходять загальнонаукову підготовку. Після закінчення підготовчого відділення іноземні студенти продовжують навчання на таких факультетах ВНТУ: комп'ютерних систем і автоматики, будівництва, теплоенергетики та газопостачання, електроенергетики та електромеханіки, інформаційних технологій і комп'ютерної інженерії, машинобудування й транспорту, інфокомунікацій, радіоелектроніки та наносистем, менеджменту та інформаційної безпеки, екологічної безпеки й моніторингу довкілля [41].

Особливістю пропедевтичної підготовки іноземних студентів до навчання у вищих технічних закладах є те, що рівень їхніх знань доволі часто не відповідає вимогам, які висувають до студентів-першокурсників вищих навчальних закладів України. У зв'язку з цим вивчення дисциплін природничого та загальнотехнічного циклу є важливим для:

- 1) вивчення мови предмета;
- 2) заповнення прогалів у предметних знаннях студентів, які виникають через розбіжності в програмах українських і національних шкіл;
- 3) вивчення студентами деяких розділів курсу загальноосвітніх дисциплін заново, у разі недостатньої підготовки.

Результатом навчання на підготовчому відділенні за технічним профілем є готовність до навчання у вищому технічному навчальному закладі. Як зазначають О. Ігнатюк, І. Сладких, формування готовності студентів-іноземців до навчання у вищих технічних навчальних закладах – це формування низки якостей різнобічно освіченої творчої особистості, професійно компетентної, здатної продовжувати освіту засобами нерідної

мови в іншомовному соціокультурному середовищі в умовах технічного ВНЗ. Структурними компонентами готовності є: мотиваційна готовність, адаптаційна готовність, теоретична готовність, практична готовність [74, с. 39].

За умови успішного закінчення підготовчого відділення іноземних студентів зараховують на навчання за обраною спеціальністю. У більшості випадків вони навчаються в групах з українськими студентами, проте наявні ситуації, коли групи формують лише з іноземних студентів.

Залежно від професійної галузі (електротехніка, світлотехніка, радіотехніка, транспорт та ін.) інженери оволодівають різними знаннями і уміннями, але спільною рисою, яка їх об'єднує, є «інженерна наука» – уміння використовувати природні матеріали й сили в певних виробничих цілях. О. Романовський і О. Пономарьов зазначають, що інженер перетворює ідеї та закони в конкретні конструктивно-технологічні форми й рішення [208, с. 6]. Інженерна діяльність – це особливий вид складної діяльності, спрямований на створення і перетворення за допомогою інженерних методів і засобів технічних, економічних, організаційних і соціальних систем і процесів виробництва [148, с. 318]. До якостей, що забезпечують успішність здійснення професійної діяльності інженера, відносять:

- технічні, математичні, аналітичні здібності;
- логічність і гнучкість мислення, здатність сприймати велику кількість інформації;
- володіння інформаційними технологіями;
- високий рівень розвитку понятійного мислення (володіння науковими поняттями і здатність сприймати й розуміти різні терміни);
- гарний розвиток концентрації та стійкості уваги (здатність протягом тривалого часу зосереджуватися на визначеному виді діяльності);
- високий рівень розвитку короткочасної й довгострокової пам'яті;
- вербальні здібності (уміння правильно й зрозуміло виражати думку);
- комунікабельність;

- схильність до дослідницької діяльності;
- високий рівень розвитку дедуктивного мислення (уміння мислити від загального до окремого) [125].

Виділяють такі основні види інженерної діяльності: виробничо-технологічна, проектно-конструкторська, організаційно-управлінська, науково-дослідна [28, с. 16-17].

Інженерна діяльність є не тільки предметно-практичною. Розвиток виробничих відносин у суспільстві та їхнє суб'єктивне відбиття самою особистістю сприяли тому, що вона набула соціального характеру [81, с. 45]. Дослідники (С. Лебедєв, В. Медведєв і О. Семенов) звертають увагу на багатогранність і поліфункціональність інженерної діяльності, у якій працівник діє не лише серед різноманітних технічних пристроїв, але й, передусім, серед людей, що також перебувають у різних стосунках з технікою, технологією, техносферою [71, с. 182].

Проаналізувавши роботи науковців (І. Авдєєвої, Т. Васильєвої, Г. Левіної та ін.), ми дійшли до висновку, що адаптація іноземних студентів до навчання в технічному університеті має особливості, які відрізняють її від адаптації до навчання у вищих навчальних закладах інших профілів [1, 38, 99]. Це зумовлено такими чинниками, як *когнітивний стиль спеціалістів інженерного профілю* та особливості *інженерної комунікації*. Ми розглянули їх детальніше.

1) Когнітивний стиль характеризує індивідуальну специфіку в способі отримання, переробки й використання інформації. Для *когнітивного стилю спеціалістів інженерного профілю* характерна аналітичність, раціональність, логічність, дедуктивність, спрямованість на деталі. Його особливості зумовлені домінантністю лівої півкулі головного мозку і виявляються під час навчання іноземних студентів у тому, що:

- вони ретельно планують будь-яку діяльність, намагаються спрогнозувати можливий результат;
- орієнтуються на чіткі інструкції, правила при виконанні завдань;

- спрямовані на індивідуальну, самостійну, а не на колективну діяльність;
- довго обдумують відповідь, працюють акуратно й повільно, тому часто не встигають вчасно виконати завдання;
- їм складно висловлювати свою думку спонтанно, свої виступи старанно продумують;
- у них повільно розвиваються навички сприймання інформації на слух;
- надають значення впорядкованості й зовнішній організації: послідовно виконують завдання за підручником і не люблять відволікатися на додаткові матеріали;
- краще засвоюють матеріал, представлений у схемах, письмових поясненнях; на заняттях звертаються за поясненнями до викладача;
- люблять ділити завдання на частини, засвоюють нову інформацію крок за кроком, переходять до вивчення нового матеріалу тільки після засвоєння попередньої теми;
- ретельно контролюють граматичну правильність свого мовлення;
- при когнітивній обробці нової інформації спираються на протиставлення об'єктів, а не на їхнє порівняння;
- звертають увагу на деталі, легко запам'ятовують і відтворюють їх;
- для засвоєння абстрактної інформації їм необхідно уявити, як цю інформацію можна використовувати в реальних ситуаціях;
- добре виконують довготривалі дослідницькі завдання, письмові проекти [1, с. 137-143].

Ці когнітивні особливості виявляються під час навчання в старших класах школи, впливають на вибір професії й набувають ще більшого розвитку під час здобуття освіти у вищому технічному навчальному закладі.

2) *Інженерна комунікація* як особливий тип комунікації. І. Авдеева диференціює її як моносоціальну комунікацію в межах інженерного соціуму, між двома або декількома інженерами, що має свою специфіку на когнітивному й мовному рівнях і призначена для

обслуговування сфери інженерної професійної й навчальної діяльності [1, с. 34]. Під час навчання на підготовчому відділенні іноземний студент починає опановувати цей тип комунікації на заняттях з української (російської) мови як іноземної і продовжує під час вивчення загальнонаукових дисциплін. Особливостями цього типу комунікації є:

- принцип взаємодії частин і цілого («герменевтичне коло»). Його сутність полягає в тому, що в інженерному тексті значення слова диференціюємо лише в контексті речення. Зі свого боку, певні фрази і фрагменти мовлення можливо зрозуміти лише співвідносячи їх з реченням і більшими частинами, змістовими блоками, які постають у ролі нового цілого щодо попередніх частин [1, с. 41].

- орієнтація матеріалу з технічних дисциплін на специфічного адресата: студента, що володіє певними зачатками професійної компетенції інженера: базовими знаннями в галузі природничих і точних наук, знанням математики, уміннями читати схеми, креслення [1, с. 31];

- подання значної кількості інформації у вигляді формул, символів, таблиць, використання міжнародної термінології, що полегшує сприйняття іноземними студентами нового матеріалу;

- науковий стиль мовлення, для якого характерна вибірковість (відбір відповідних лексичних, синтаксичних, морфологічних форм залежно від типу висловлювання, змісту, наміру, адресата) [1, с. 33].

Навчання на підготовчому відділенні ВНЗ – перша «сходінка» здобуття професії інженера. Саме тут закладаються основи для подальшого навчання іноземного студента, формування готовності до продовження навчання, оволодіння ним необхідними компетенціями. Важливе значення має те, наскільки іноземний студент адаптований після першого року навчання до нового освітнього середовища. Саме адаптованість дозволить йому успішно продовжити навчання, усвідомлювати себе повноправним членом нового колективу та відчувати психологічний комфорт.

1.3. Структура та компоненти адаптації, критерії й показники адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах

Адаптація іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах – складний і тривалий процес, під час якого на студента впливає сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників. Результатом цього процесу є відповідний стан, якого досягає особистість, тобто адаптованість.

За Л. Мазітовою, адаптованість іноземних студентів – стан гармонійної взаємодії з новим освітнім і соціальним середовищем, у якому вони продуктивно виконують свою провідну діяльність (навчання), відповідають вимогам, які до них висувають, задовольняють свої основні потреби й позитивно налаштовані на нове соціальне середовище [109, с. 10]. Погоджуючись загалом з цим визначенням, вважаємо, що воно потребує певного уточнення відповідно до сутності нашого дослідження. Адапованість іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі – *стан гармонійної взаємодії з новим освітнім і соціальним середовищем, у якому вони продуктивно виконують навчальну діяльність, приймають нові стандарти поведінки, задовольняють свої основні потреби та відчують внутрішній комфорт.*

На основі розглянутих нами сутнісних і змістових характеристик адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах, ми виділяємо такі *компоненти цього процесу*: діяльнісно-практичний, соціально-комунікативний, особистісний.

Діяльнісно-практичний компонент адаптації іноземних студентів віддзеркалює їхню здатність пристосовуватись до нових форм діяльності, пов'язаних зі зміною статусу. Навчання в університеті передбачає активне залучення до навчальної праці, зміну режиму дня й навчального ритму іноземного студента, виникає потреба звикати до нового розподілу часу, більшої тривалості занять та їхніх нових форм. Усе це впливає на можливість

і здатність виконувати діяльність у новому режимі. Початок навчання в університеті іншої країни – це виклик можливостям особистості, що потребує актуалізації умінь самоорганізації та самоконтролю. Складнощі звикання до нових форм діяльності та нового режиму можуть виявлятися в частих запізненнях або пропусках навчальних занять, невиконанні домашнього завдання через брак часу, пасивності на заняттях (особливо на ранкових або на тих, що проводяться в другій половині дня). Також цей компонент характеризує здатність студента пристосовуватися до процесу навчання у вищому навчальному закладі. Його сутність можна розкрити через поняття дидактичної адаптації, яку Т. Чернявська диференціює як цілеспрямований процес і результат взаємодії суб'єктів навчання й нового дидактичного середовища ВНЗ, який регулюється за допомогою спеціальних дидактичних засобів і методик та забезпечує узгодження сподівань суб'єктів, їхніх можливостей і дидактичного середовища [214, с. 14].

Дослідники Д. Ловцов і В. Богорев наводять таке визначення: дидактична адаптація – це цілеспрямований процес узгодженої взаємодії суб'єктів навчання з урахуванням їхніх можливостей і дидактичного середовища, що регулюється за допомогою спеціальних дидактичних засобів і методів окремих дидактик [104, с. 26]. О. Плотнікова трактує дидактичну адаптацію як складний динамічний процес входження студента в новий освітньо-дидактичний простір вищого навчального закладу, який зумовлений як загальними особливостями навчання у вищому навчальному закладі, так і специфікою вивчення певної навчальної дисципліни [139, с. 150].

Діяльнісно-практичний компонент адаптації характеризує особливості пристосування студентів до нової системи навчання, потребу в засвоєнні великого обсягу знань, аналізу наукового матеріалу. Під час адаптації до нової діяльності іноземні студенти стикаються з двома основними блоками проблем: 1) пов'язаними з переходом до навчання у вищій школі; 2) пов'язаними з новими культурно-освітніми традиціями, які мають національну специфіку. Процес входження в нову освітню систему

супроводжується труднощами, зумовленими такими чинниками: відмінностями між організацією освітнього процесу на батьківщині та в країні перебування; великим обсягом матеріалу та браком часу для його вивчення; новими формами оцінювання знань; слабкою базовою підготовкою; невмінням організовувати самостійну роботу; недостатнім оволодінням пізнавальними вміннями й навичками; відсутністю підготовки до нових форм і методів навчальної роботи та недостатнє прагнення до самоосвіти.

Соціально-комунікативний компонент адаптації іноземних студентів. Оскільки адаптація іноземних студентів до навчання у ВТНЗ супроводжується взаємодією з новим соціальним оточенням на різних рівнях, вони стають учасниками багатьох соціальних груп і виконують різні соціальні ролі (мешканці гуртожитку, члени групи друзів, учасники стихійних спільнот – черга в магазині, у лікарні, пасажери в громадському транспорті). Але найважливішою з них є інтеграція особистості зі студентством, усвідомлення себе як члена студентського колективу, що пов'язано із прийняттям необхідних стандартів поведінки, налагодженням міжособистісних стосунків з одногрупниками, співмешканцями по гуртожитку [186]. Оскільки середовище вищого навчального закладу, у яке інтегрується іноземний студент, є полікультурним, важливого значення набуває толерантність у відносинах з представниками інших національностей.

Повноцінне залучення до системи соціальних відносин неможливе без оволодіння комунікативними засобами. Вивчення мови країни перебування дає змогу розширити взаємодію з новим соціокультурним середовищем, збагатити особистість новими знаннями, глибше зрозуміти систему світосприйняття людей іншої культури. Метою мовної підготовки на підготовчому відділенні навчального закладу є оволодіння комунікативними засобами в обсязі, необхідному для продовження навчання у ВТНЗ.

Соціальна комунікація – це обмін раціональною й емоційною інформацією, у процесі якого досягається взаєморозуміння комунікантів, погоджуються їхні дії [144, с. 24]. Взаєморозуміння диференціюють як реальну можливість і здатність комуніканта адекватно розшифрувати отримане повідомлення й перевести сприйняту думку у власну свідомість без суттєвих втрат сенсу, закладеного в неї комунікатором. Від того, наскільки іноземний студент оволодіє засобами соціальної комунікації, залежить досягнення мети комунікації. Водночас необхідно зазначити, що засоби реалізації іншомовного спілкування можна поділити на дві групи: вербальні (знакова система – людська мова) і невербальні (мова жестів, поз, поглядів, дистанції спілкування). Якщо незрозуміле слово можна подивитися в словнику або попросити пояснити, то невербальні знаки частіше усвідомлюють на рівні інтуїції, через що часто виникають непорозуміння.

Іноземні студенти по-різному реагують на можливість отримання нового комунікативного досвіду. Одні з них сміливо йдуть на контакт з новим іншомовним оточенням, намагаються практикувати українську мову не тільки під час занять, а й поза межами навчального закладу, інші обмежують своє коло спілкування, вступаючи в комунікацію переважно з вихідцями зі своєї країни чи регіону. Різняться й ставлення до позанавчальних заходів, які проводять в університеті. Частина студентів вбачає в них можливість проявити свої здібності й таланти, продемонструвати свої національні традиції, для інших – це стресова ситуація, яка потребує незвичних для них дій. Такі розбіжності зумовлені як індивідуальними особливостями кожного студента, так і рисами, притаманними певній нації.

Особистісний компонент віддзеркалює внутрішній стан студента, яким супроводжується процес адаптації. Характеризує, наскільки студент готовий до подолання труднощів, що виникають, оскільки процес адаптації часто супроводжується підвищенням рівня тривожності, складнощами у звиканні

до нових людей і подій, невпевненістю у своїх силах. Також він характеризує потребу іноземного студента в отриманні вищої освіти, його відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку, наявність пізнавального інтересу (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні характеристики компонентів адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ

Компонент адаптації	Характеристика компонента адаптації
Діяльнісно-практичний	<ul style="list-style-type: none"> - зміна навчального ритму; - новий розподіл часу; - збільшення навчального навантаження; - нові форми викладання та засвоєння знань; - можливості й здатності виконувати діяльність у новому режимі; - новий режим навчання і відпочинку; - самоорганізація процесу навчання і відпочинку; - нові форми й методи навчальної діяльності; - самостійна навчальна діяльність; - потреба в засвоєнні великого обсягу знань; - нові форми оцінювання знань; - оволодіння необхідними навчальними вміннями й навичками; - навчальні досягнення, виконання навчальних вимог; - усвідомлення зв'язку між навчанням та обраною технічною спеціальністю
Соціально-комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> - статус у новому колективі; - інтеграція особистості зі студентством; - прийняття стандартів поведінки студентів;

Продовження табл. 1.1

	<ul style="list-style-type: none"> - налагодження міжособистісних взаємин; - активність студента; - взаємодія з новим соціальним оточенням на різних рівнях; - нове коло спілкування; - потреба спілкуватися нерідною мовою; - встановлення комунікативних зв'язків з іншими студентами (українськими й іноземними) та викладачами
Особистісний	<ul style="list-style-type: none"> - рівень тривожності; - почуття обов'язку, відповідальності за виконання завдань; - - інтерес до обраної спеціальності та процесу отримання знань; - підготовленість до подолання труднощів; - труднощі у звиканні до нових людей та подій; - рівень упевненості в своїх силах; - енергійність.

Проведення педагогічного експерименту передбачало визначення критеріїв і показників адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах та вибір відповідних методів діагностики.

Науковці диференціюють поняття «критерій» як якості, властивості, ознаки об'єкта, що вивчається, явища, які дають змогу оцінювати його стан і рівень функціонування. Показник – це кількісні і якісні характеристики сформованості якості, властивості, ознака об'єкта, що вивчається, тобто ступінь сформованості того чи іншого критерію [95, с. 41].

За допомогою критеріїв і показників можна отримати кількісні оцінки в певних одиницях виміру, у нашому випадку – визначити рівні адаптованості іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі.

Попри значну кількість досліджень, присвячених визначенню показників адаптованості, це питання й досі залишається дискусійним. Більшість дослідників (Н. Завацька, А. Реан, А. Терещенко, Л. Шпак та ін.) об'єднують критерії адаптованості у дві великі групи: об'єктивні (зовнішні) і суб'єктивні (внутрішні) [61, 152, 186, 220].

Під результатом зовнішньої адаптації розуміють відповідність вимогам нового середовища, що виявляється у поведінці студента, його активності та ініціативності, дотриманні ним нового режиму, відвідуванні занять в університеті, самостійній підготовці до занять, участі в культурно-дозвіллевій позааудиторній діяльності, встановленні дружніх взаємин з одногрупниками та сусідами у гуртожитку, умінні орієнтуватися на території університету та в населеному пункті тощо. Внутрішній критерій віддзеркалює загальний психічний стан та емоційний комфорт іноземного студента, рівень його напруження і тривоги. Характеризує, наскільки нове середовище задовольняє індивідуальні потреби, дозволяє проявити уміння і здібності. Задоволення вимог за зовнішнім і внутрішнім критеріями характерне для високого рівня адаптованості.

Ми узагальнили критерії, за якими науковці пропонують здійснювати оцінку адаптованості іноземних студентів до навчання (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Визначення критеріїв оцінки адаптованості іноземних студентів до навчання в дослідженнях науковців

Дослідник	Критерії	Показники критеріїв
А. Терещенко [186, с. 8]	суб'єктивні	ставлення до навчальних предметів, обраної професії, до отриманих знань;

Продовження табл.1.2

А. Терещенко [186, с. 8]	об'єктивні	успіхи в навчанні, показники самоорганізації, особистісної й наукової активності, показники загальної та професійної спрямованості, стабілізації властивостей уваги, пам'яті, мислення
Л. Шпак [220, с. 88]	об'єктивні	творча активність; збагачення змісту й характеру діяльності; динамічне освоєння досягнень культурного прогресу; стабільність суб'єкта адаптації в певному соціокультурному середовищі;
	суб'єктивні	задоволеність своїм становищем у системі соціальних відносин; свідоме підтримання норм і традицій соціокультурного середовища; прагнення й готовність збагатити зміст, форми та способи взаємодії з цим середовищем
В. Гриценко [52, с. 19]	на груповому рівні	задоволення стосунками з новим оточенням; позитивна соціальна (етнічна) ідентичність; позитивний образ «Ми» і позитивний образ «Вони»; міжгрупова толерантність;
	на особистісному рівні	актуалізація розвинених потреб в самоповазі та самоактуалізації; задоволеність професійною діяльністю як найважливішою умовою реалізації потреби в самоактуалізації; задоволеність сенсом життя й оптимістична оцінка життєвої ситуації; висока активність, емоційна стабільність, інтернальний локус контролю

Продовження табл. 1.2

<p>Н. Завацька [61, с. 114]</p>	<p>об'єктивні</p>	<p>високий ступінь інтеграції індивіда з середовищем, залучення до діяльності групи; високий соціальний і соціометричний статус; самостійність в ухваленні рішень, відстоювання своєї думки; наявність глибоких особистісних контактів, широке коло спілкування; уміння забезпечити свої основні потреби; соціальна активність; високі працездатність і успішність діяльності, професійне зростання; достатні комунікативні навички, побудова взаємин з оточенням на основі взаємоповаги, адекватність поведінкових патернів; відносна стабільність емоційної сфери;</p>
	<p>суб'єктивні</p>	<p>емоційний комфорт; високий ступінь задоволеності відносинами з оточенням, соціальним статусом, основними формами діяльності, реалізацією основних потреб, самореалізацією; низький рівень ситуативної й особистісної тривожності; самоприйняття, адекватні самооцінка й рівень домагань, мінімальне розведення Я-реального і Я-ідеального; відсутність тенденцій до невротизації та депресії; інтернальний локус контролю; відчуття залучення до діяльності групи</p>

Продовження табл. 1.2

Т. Язвінська [222, с. 10]	соціально-інформативний	відкритість і спрямованість до діалогічної міжкультурної взаємодії (міжкультурна толерантність), залученість до соціальної взаємодії, опанування соціально значущої інформації й збагачення знань про країну перебування, самовизначення шляхом вибору напрямів соціокультурної діяльності;
	культуротворчий	інтегрованість (аккультурацію) в нову культуру, творче самоздійснення через «вживання» і «занурення» в неї, збагачення знань і повагу до інших культур;
	особистісно-діяльнісний	творча активність особистості, свідома самоорганізація життєвого шляху, прийняття відповідальності за сьогодення і майбутнє, наявність досвіду самостійної міжкультурної діяльності
С. Родонова [155, с. 57]	емоційно-вольовий	наявність у студентів: особистісного ставлення до характеру й результату навчання, вміння будувати міжособистісні відносини; напрацьованості певних комунікативних навичок; вміння виявляти й долати труднощі; позитивних ціннісних орієнтацій і моральних якостей;
	діяльнісно-практичний	наявність у студента самостійності мислення, бажання досягти мети, використовуючи індивідуальні можливості й здібності;

Продовження табл. 1.2

	когнітивний	усвідомлення студентами мети свого навчання у вищому навчальному закладі, а також оволодіння системою знань про те, яким чином ця мета може бути досягнута
--	-------------	--

Аналіз критеріїв і показників засвідчив, що вони не відповідають повною мірою темі й завданням нашого дослідження, тому нами була розроблена власна класифікація критеріїв адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах.

На основі аналізу сутності явища та наукових джерел з означеної проблеми, відповідно до виділених нами компонентів адаптації, ми визначили *критерії адаптованості іноземних студентів* до навчання у вищих технічних навчальних закладах. Критерієм *діяльнісно-практичного* компонента є навчальний (адаптованість до навчальної діяльності у вищому технічному навчальному закладі), *соціально-комунікативного* – соціальний (адаптованість до нового соціального середовища), *особистісного* – особистісний (особистісне сприйняття процесу адаптації, відчуття внутрішнього комфорту).

Їхнє співвідношення з компонентами адаптації до навчання представлено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Співвідношення компонентів адаптації та критеріїв адаптованості

Компоненти адаптації	Критерії адаптованості
діяльнісно-практичний	навчальний
соціально-комунікативний	соціальний
особистісний	особистісний

Навчальний критерій адаптованості характеризує здатність до її здійснення при вивченні професійних дисциплін, уміння використовувати отримані раніше знання, прагнення отримувати їх самостійно й усвідомлювати взаємозв'язок навчання з майбутньою професією. Охоплює ставлення студента до навчання, умов організації навчальної діяльності у ВТНЗ, обраної спеціальності. Дає змогу дослідити наявність в іноземного студента необхідних навчальних умінь і навичок, розуміння ним мети навчання у ВТНЗ і готовності діяти заради цієї мети (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Показники навчального критерію адаптованості

Об'єктивні показники	Суб'єктивні показники
<ul style="list-style-type: none"> - виконання навчальних вимог; успішність навчальної діяльності; - пристосування до умов організації навчального процесу, поведінка на занятті; - реалізація процесу самоосвіти; - навчальна активність, допитливість; 	<ul style="list-style-type: none"> - ставлення до навчання, рівень задоволення умовами організації навчання; - самоорганізованість і самоконтроль; - суб'єктивний рівень задоволення обраною професією; - розуміння зв'язку навчання з майбутньою професійною діяльністю.

Соціальний критерій адаптованості віддзеркалює особливості входження іноземного студента в нову систему соціальних відносин, звикання до нової соціальної ролі, потребу в прийнятті ним нових стандартів поведінки. Характеризує розвиненість комунікативних умінь студента, його позицію в групі, характер взаємодії з одногрупниками й викладачами, наявність конфліктів. Охоплює суб'єктивну оцінку іноземним студентом свого статусу в колективі, його участь у суспільному житті вищого навчального закладу (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Показники соціального критерію адаптованості

Об'єктивні показники	Суб'єктивні показники
<ul style="list-style-type: none"> - Характер міжособистісних взаємин з одногрупниками, викладачами, кураторами; - наявність дружніх зв'язків у групі; уміння будувати міжособистісні взаємини; - активність студента поза заняттями, ініціативність у позааудиторній діяльності; - виконання загальноприйнятих стандартів поведінки у ВНЗ, знання соціальних норм, вимог колективу, його традицій; - прийняття морально-етичних цінностей і норм нового колективу; - рівень розвитку комунікативних умінь; - уміння діяти відповідно до ситуації, раціонально вирішувати конфлікти; 	<ul style="list-style-type: none"> - ставлення до нового соціального оточення; - задоволення своїм статусом у колективі, взаєминами з викладачами та іншими студентами; - задоволення організацією та проведенням вільного часу; - бажання брати участь у суспільному житті ВНЗ

Особистісний критерій адаптованості характеризує здатність іноземного студента долати труднощі за допомогою активізації адаптаційних можливостей особистості. Віддзеркалює схильність до тривожності, домінуючий настрій, рівень психологічного комфорту. За допомогою цього критерію виявляють ступінь емоційного комфорту студента, який потрапив з одного середовища в інше. Показники особистісного критерію адаптованості: рівень тривожності; емоційний стан, домінуючий настрій; ступінь емоційного комфорту; впевненість у собі; енергійність.

За ступенем прояву критеріїв виділяємо такі рівні адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах: високий, середній, низький.

Висновки до першого розділу

1. Проведений аналіз стану вивчення проблеми адаптації іноземних студентів до навчання в психолого-педагогічній теорії та практиці засвідчив, що адаптація іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах є інтенсивним, динамічним, багатостороннім, комплексним процесом, у ході якого індивід на основі відповідних пристосувальних реакцій виробляє стійкі навички задоволення тих вимог, які пред'являють до нього в ході навчання і виховання. Головне завдання адаптації студента до навчального процесу у вищому навчальному закладі – виробити свою власну модель поведінки, набути певних якостей (знань, умінь, навичок, звичок тощо), які необхідні для комфортного функціонування в цьому середовищі. На основі аналізу наукових джерел з теми дослідження уточнено визначення поняття «адаптація іноземного студента до навчання», яке ми розуміємо як процес взаємодії особистості іноземного студента й нового освітнього середовища, під час якого відбувається приведення основних соціальних і особистісних характеристик у стан динамічної рівноваги з новими умовами, у результаті чого формуються адекватні моделі й стратегії поведінки, відбувається оволодіння комплексом необхідних навчальних вимог, формування комунікативних здібностей, засвоєння норм, звичаїв, традицій нового середовища з урахуванням національних та індивідуальних особливостей.

Результатом процесу адаптації є адаптованість іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі – стан гармонійної взаємодії з новим освітнім і соціальним середовищем, у якому вони продуктивно виконують навчальну діяльність, приймають нові стандарти поведінки, задовольняють свої основні потреби та відчують внутрішній комфорт.

2. З'ясовано, що попри значну кількість досліджень, присвячених визначенню критеріїв і показників адаптованості, це питання і досі залишається дискусійним. На основі характеристики структурних

компонентів адаптації іноземних студентів (діяльнісно-практичного, соціально-комунікативного, особистісного), визначені такі критерії адаптованості: навчальний, соціальний, особистісний. Ці критерії схарактеризовано, визначено їхні зовнішні й внутрішні показники та рівні адаптованості (високий, середній, низький).

Отже, отримані в результаті наукового узагальнення теоретичні положення щодо сутності, змісту, структури адаптації іноземних студентів як процесу взаємодії з новим освітнім середовищем стали основою для подальшої експериментальної діяльності щодо обґрунтування та впровадження педагогічних умов.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковані автором у статтях і матеріалах конференцій [14, 18, 19, 20, 21, 22, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196].

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО ТЕХНІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ, СПРИЯТЛИВОГО ДЛЯ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

2.1. Обґрунтування педагогічних умов адаптації іноземних студентів

Поняття «педагогічні умови» стосується різних аспектів усіх складових процесу навчання, виховання й розвитку цілей, змісту, принципів, методів, форм, засобів тощо. Його вживають щодо цілісного навчально-виховного процесу при характеристиці педагогічної системи або певних її сторін чи елементів [103, с. 44].

Науковцями Н. Іпполітовою та Н. Стереховою був виділений ряд положень, важливих для розуміння сутності поняття «педагогічні умови»:

1) умови постають як складовий елемент педагогічної системи (зокрема і як елемент цілісного педагогічного процесу);

2) педагогічні умови віддзеркалюють сукупність можливостей освітнього й матеріально-просторового середовища і впливають (позитивно чи негативно) на його функціонування. До можливостей освітнього середовища належать цілеспрямовано сконструйовані засоби впливу і взаємодії суб'єктів освіти: зміст, методи, прийоми й форми навчання і виховання, програмно-методичне забезпечення освітнього процесу. Можливості матеріально-просторового середовища – це навчальне й технічне обладнання, природно-просторове оточення освітньої установи;

3) у структурі педагогічних умов виділяють внутрішні (ті, що забезпечують вплив на розвиток особистісної сфери суб'єктів освітнього процесу) і зовнішні (ті, що сприяють формуванню процесуальної складової системи) елементи;

4) реалізація правильно підібраних педагогічних умов забезпечує розвиток та ефективне функціонування педагогічної системи [72, с. 11].

Звертаючись до аналізу поняття «педагогічні умови», зазначимо, що для його визначення науковці використовують дефініції «сукупність», «обставини», «чинники», «особливості організації», «система», «сутність».

Педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, засобів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань розглянуті у роботі А. Найна. [122, с. 44-49]. Схожої думки дотримуються Н. Іпполітова та Н. Стерехова, які зазначають, що педагогічні умови є одним із важливих компонентів педагогічної системи, який віддзеркалює сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, що впливають на особистісний та процесуальний аспекти цієї системи й забезпечують її ефективне функціонування та розвиток [72, с. 13].

Педагогічні умови не можуть і не повинні суперечити наявним педагогічним закономірностям, правилам, принципам тощо складових наукових досліджень [117, с. 71]. За Є. Хриковим, О. Адаменком, В. Курилом їхніми основними властивостями є:

- спрямованість на організацію педагогічної діяльності й підвищення її ефективності;
- поєднання емпіричних і теоретичних процедур наукового дослідження в процесі їхнього обґрунтування;
- відповідність вимогам наукової новизни;
- імовірнісний характер забезпечення результату педагогічної діяльності;
- локальний характер застосування [117].

Нам імпонує думка українських дослідників А. Литвин й О. Мацейко, які диференціюють педагогічні умови як комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників. Це визначення має узагальнений інтегрований характер, вказує на функціональне призначення умов і віддзеркалює їхню науково-педагогічну сутність [103, с. 56].

Відповідно до теми нашого дослідження, ми диференціюємо *педагогічні умови* адаптації іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі як *комплекс спеціально створених чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини процесу адаптації до навчання у вищому технічному навчальному закладі й особистісні параметри його учасників – іноземних студентів*. Вважаємо, що реалізація правильно підібраних педагогічних умов сприятиме адаптації іноземних студентів до навчання.

Разом з тим, на адаптацію іноземного студента впливають не лише педагогічні умови, але й саме середовище вищого навчального закладу. Саме тому ми вважаємо за доцільне обрати такі педагогічні умови, які сприятимуть створенню сприятливого для адаптації освітнього середовища.

Сучасний дослідник В. Ясвін розуміє освітнє середовище як систему впливів й умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному й просторово-предметному оточенні [225, с. 14]. В. Слободчиков зазначає, що освітнє середовище не функціонує як щось однозначне й заздалегідь визначене. Середовище розпочинається там, де відбувається зустріч того, хто навчає, і того, хто навчається, де вони спільно починають проектувати й будувати його – і як предмет, і ресурс своєї спільної діяльності, та де між окремими інститутами, програмами, суб'єктами освіти, освітніми діяльностями починають вибудуватися певні зв'язки і відносини [174].

Освітнє середовище – основа будь-якого вищого навчального закладу. У ньому формуються умови для виховання і формування особистості, захищеності й задоволення основних потреб усіх учасників освітнього процесу, їхнього професійного розвитку. Якщо одним з учасників освітнього процесу є іноземний студент, освітнє середовище постає як посередник між ним і середовищем країни навчання. Наголошуючи на допомозі, яку отримує іноземний студент, у наукових дослідженнях часто вживають термін «підтримувальне освітнє середовище». Важливою функцією такого

середовища є медико-психологічна, адаптаційна, дидактична допомога іноземним студентам [175, с. 264]. Підтримувальне освітнє середовище реалізує як превентивні (запобігання виникнення труднощів), так і оперативні (безпосереднє реагування на проблему, яка виникла в студента) напрями допомоги і є умовою успішної адаптації іноземних студентів.

Дослідники звертають увагу на важливість цілеспрямованого створення освітнього середовища у ВНЗ, оскільки це забезпечує залучення студентів до культурно-соціальних зв'язків різного типу й рівня; розвиток їхньої мотиваційної сфери; побудову навчального процесу на основі формування продуктивного досвіду; індивідуалізацію процесу навчання на основі формування та реалізації індивідуальних освітніх програм [100]

Під час дослідження впливів середовища на адаптацію іноземних студентів науковці доволі часто використовують термін «полікультурне середовище». Особливістю полікультурного середовища є те, що в ньому взаємодіють представники різних соціокультурних груп, які відрізняються за національною, етнічною належністю, релігійними, етнічними, культурними орієнтаціями, фізичними та розумовими характеристиками [110].

Ми вважаємо, що сприятливе для адаптації іноземних студентів освітнє середовище – це таке полікультурне підтримувальне освітнє середовище, у якому створена система умов для забезпечення адаптації особистості.

За В. Ясвіним, ми виділяємо такі значущі параметри освітнього середовища навчального закладу для адаптації іноземних студентів: модальність, широта, інтенсивність, усвідомленість, емоційність, узагальненість, домінантність [225, с. 112].

Розглянемо ці параметри та можливості їхнього впливу на створення сприятливого для адаптації іноземних студентів освітнього середовища.

Модальність освітнього середовища – це його якісно-змістова характеристика. Цей параметр характеризує освітнє середовище з якісного, типологічного погляду. Коефіцієнт модальності освітнього середовища, у якому відбувається адаптація, віддзеркалює ступінь використання іноземним

студентом можливостей середовища для адаптації. Як критеріальний показник розглядають наявність чи відсутність у тому чи іншому освітньому середовищі умов і можливостей для адаптації (чи дезадаптації) іноземного студента, розвитку його активності (чи пасивності), його особистої свободи [225, с. 114].

В. Ясвін виділяє чотири типи освітнього середовища, які можна розглянути і в межах впливу на іноземних студентів:

- догматичне освітнє середовище, яке сприяє розвитку пасивності й залежності студента;
- кар'єрне освітнє середовище, яке сприяє розвитку активності, але й залежності іноземного студента;
- безтурботне освітнє середовище, яке сприяє вільному розвитку, але й зумовлює формування пасивності іноземного студента;
- творче освітнє середовище, яке сприяє вільному розвитку активного студента.

У догматичному освітньому середовищі використовують не всі можливості для адаптації іноземного студента. Студенти не відчують себе суб'єктами адаптації, вони пасивні й цілком залежать від викладачів і кураторів, над ними встановлений тотальний контроль. Прикладом такого середовища може бути ситуація, коли іноземний студент відмовляється від участі в позанавчальному заході, якщо знає, що куратор про це не дізнається або не бачить сенсу брати в ньому участь, якщо педагог не поставить за це додаткову оцінку. Якщо ж відбувається тиск з боку викладачів або заохочення оцінкою, він бере участь.

Догматичне освітнє середовище характерне для країн Східної Азії, тому іноземні студенти з В'єтнаму, Китаю, Монголії, часто не знають, що робити, коли викладач надає їм свободу вибору. Вони потребують чітких вказівок щодо власної адаптації, не готові усвідомлювати себе суб'єктами навчання. Розуміючи цю особливість, викладачі часто «йдуть назустріч» представникам Східної Азії, продовжуючи догматичні традиції, до яких ті

звикли. Проте така практика може бути виправдана лише на початковому етапі адаптації. Надалі необхідно перейти до інших моделей освітнього середовища, що сприятиме формуванню в студентів активності, яка знадобиться їм під час основного періоду навчання.

Ступінь використання освітніх можливостей у безтурботному середовищі ще менший, ніж у догматичному. Тут вважають, що процес адаптації є закономірним, на нього не потрібно впливати, втручатися, немає сенсу контролювати студентів і необхідно надати їм свободу. Така свобода зазвичай стає свободою у виборі пасивного способу життя, що негативно позначається на рівні адаптованості. Наприклад, викладач не організовує заходів, які спрямовані на адаптацію, а говорить студентам, що вони самі можуть зібратися й організувати, якщо хочуть. Зрозуміло, що охочих не знаходимо.

Зовсім інша ситуація виникає у творчому середовищі, коли студенти вільні й активні. Тут не тільки використовують надані середовищем можливості для адаптації й особистісного розвитку, але й самі студенти організовують для себе нові розвивальні можливості (задають питання, вирішують освітні задачі в процесі неформального спілкування, шукають додаткову літературу, беруть активну участь у культурно-дозвіллевій позааудиторній діяльності).

У кар'єрному середовищі ресурси середовища використовують більш інтенсивно, ніж у догматичному й безтурботному, але менш інтенсивно, ніж у творчому. Студенти достатньо активні й мотивовані, вони беруть з середовища те, що їм пропонують, але майже не виявляють свої творчі здібності.

Для визначення коефіцієнта модальності використовують вектор особистості, що формується в цьому типі освітнього середовища. За умовну одиницю прийнятий середній рівень активності суб'єкта при зовнішньому контролі (відповідає кар'єрному середовищу активної залежності) [225, с. 115-117] (Додаток Ж).

Широта освітнього середовища – це структурно-змістова характеристика, яка показує, які суб'єкти, об'єкти, процеси і явища включені в освітнє середовище [225, с. 119]. У порівнянні зі студентами, які навчаються в рідній країні, для іноземних студентів освітнє середовище вже значно розширилося, оскільки в процесі пропедевтичної підготовки вони отримують змогу подорожувати, знайомитись з традиціями іншої країни. Широта освітнього середовища, у яке вони включені під час навчання, сприяє кращій адаптації іноземних студентів до особливостей нової країни, розширенню їхнього світогляду. Наприклад, вищий показник широти освітнього середовища буде в тому навчальному закладі, де викладачі постійно організовують екскурсії, поїздки в інші міста, відвідування виробництва, театрів, виставок, проведення зустрічей з гостями. Тобто залучають ресурси не тільки університету, але й соціокультурного простору міста, країни.

Інтенсивність освітнього середовища – структурно-динамічна характеристика, що показує ступінь насиченості освітнього середовища умовами, впливами й можливостями для адаптації, а також концентрацію їхніх проявів. [225, с. 125] Інтенсивність освітнього середовища може виявлятися, коли іноземні студенти залучені до різних видів діяльності протягом дня, отримують знання в різних формах – лекціях, круглих столах, тренінгах, переглядах відеофільмів, самостійній роботі.

Усвідомленість освітнього середовища. Ступінь усвідомленості освітнього середовища – показник свідомого залучення до нього всіх суб'єктів освітнього процесу [225, с. 128]. Підвищенню усвідомленості освітнього середовища може служити наявність традицій і ритуалів, символіки й атрибутики навчального закладу. Вищий навчальний заклад повинен бути привабливим для іноземного студента, тобто таким, навчанням у якому можна було б пишатися.

Узагальненість освітнього середовища характеризує ступінь координації діяльності всіх суб'єктів освітнього середовища. Високий ступінь узагальненості освітнього середовища будь-якого навчального закладу

забезпечують наявністю чіткої концепції діяльності цієї установи. Причому цю концепцію повинні не тільки декларувати, а постійно обговорювати як з педагогами, так і зі студентами на доступному для них рівні [225, с. 134]. Узагальненість освітнього середовища виявляється в розподілі обов'язків з надання допомоги іноземним студентам, скоординованості дій кураторів та викладачів, безперервності діяльності з надання допомоги студентам, які прибули на навчання [175, с. 266].

Емоційність освітнього середовища характеризує співвідношення в ній емоційного й раціонального компонентів. Освітнє середовище може бути як емоційно насиченим, «яскравим», що сприяє адаптації іноземних студентів, так і емоційно бідним, «сухим», що уповільнює цей процес [225, с. 136].

Домінантність освітнього середовища характеризує значущість локального середовища в системі цінностей суб'єктів освітнього процесу.

Домінантність описує освітнє середовище за критерієм «значуще - незначне». Це показник ієрархічного положення освітнього середовища щодо інших джерел впливу на особистість: чим більшу роль відіграє певне освітнє середовище в розвитку людини, тим доміантнішим воно є [225, с. 142].

Проведене нами констатувальне дослідження (2013 – 2014 н.р.), спрямоване на вивчення особливостей адаптації іноземних студентів за навчальним, соціальним та особистісним критеріями, дало змогу виявити найбільш суттєві проблеми й суперечності, які виникають під час підготовки іноземних студентів у вищому технічному навчальному закладі. У навчальній діяльності такими проблемами є: невміння самостійно працювати; недисциплінованість; наявність психологічного бар'єра між викладачем і студентом, проблеми під час сприймання матеріалу на занятті (невміння тлумачити зміст лекцій, конспектувати їх, самостійно опрацьовувати інформацію, виступати перед аудиторією, відсутність навичок концентрування уваги, невміння сприймати монологічне мовлення викладача); невміння виступати перед аудиторією, формулювати відповіді на питання викладача; низька навчальна активність.

Дослідження особливостей адаптації іноземних студентів соціальним критерієм адаптованості продемонструвало, що соціальна взаємодія й комунікація зумовлені національними особливостями й рівнем володіння мовою. Найбільшу складність становить взаємодія з українськими студентами та незнайомими людьми. У спілкуванні з викладачами визначені такі проблеми, як потреба у використанні нерідної мови та незнання особливостей такого спілкування. Спілкування з іншими іноземними студентами ускладнене культурною дистанцією й настороженим ставленням. Важливе значення для іноземних студентів має участь у суспільному житті навчального закладу, культурно-дозвільній позааудиторній діяльності.

Вивчення особливостей адаптації іноземних студентів за особистісним критерієм дало змогу виявити, що цей процес супроводжується підвищенням рівня особистісної тривожності, відчуттям, що їх ніхто не розуміє. Для емоційного стану характерне зниження настрою, сумніви у своїх силах, непевненість. Фізіологічний стан супроводжується втому під час занять і проявами негативних впливів нових умов на самопочуття та здоров'я.

Констатувальне дослідження та аналіз наукової літератури дали змогу виявити суперечності між: вимогами до рівня адаптованості іноземних студентів-першокурсників до навчання та недостатнім обґрунтуванням педагогічних умов, спрямованих на формування адаптованості до навчання під час пропедевтичної підготовки; необхідністю урахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів під час адаптації та недостатньою підготовкою викладацького складу до здійснення такої діяльності; потребою в удосконаленні освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів, і відсутністю теоретичного обґрунтування шляхів реалізації цього процесу, психолого-педагогічних умов та способів їх забезпечення; необхідністю систематичної роботи, спрямованої на адаптацію іноземних студентів і недостатньою розробленістю методів і шляхів її реалізації.

Виявлені суперечності стали підґрунтям для формулювання *гіпотези дослідження*, яка полягає в припущенні, що забезпеченню адаптації іноземних студентів та створенню сприятливого для адаптації освітнього середовища вищого навчального закладу сприятимуть такі педагогічні умови:

- 1) єдність аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності;
- 2) використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної й особистісної адаптації;
- 3) організація педагогічного супроводу іноземних студентів, що передбачає реалізацію діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної діяльності;
- 4) добір педагогічних стратегій формування адаптованості (управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація) на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів.

Ці педагогічні умови тісно взаємопов'язані між собою. Взаємозв'язок між ними виявляється у тому що:

- використання тренінгових технологій є однією з можливостей реалізації педагогічного супроводу;
- у позааудиторній діяльності створюються умови для реалізації педагогічного супроводу;
- тренінгові технології можна застосовувати в позааудиторній діяльності;
- педагогічні стратегії адаптації можна застосовувати під час здійснення педагогічного супроводу й культурно-дозвіллевої діяльності.

Забезпечення визначених нами педагогічних умов адаптації іноземних студентів базується на таких методологічних підходах: гуманістичний, діяльнісний, особистісно-зорієнтований, системний, інтегративний.

Гуманістичний підхід передбачає наявність певних умов, що створюють оптимальний морально-психологічний клімат, повагу до особистості й прав кожного.

Провідною ідеєю *особистісно-зорієнтованого підходу* в контексті створення педагогічних умов адаптації іноземних студентів є визнання їх активними суб'єктами цього процесу.

Діяльнісний підхід дає змогу спроектувати процес адаптації іноземних студентів шляхом залучення їх до різних форм і видів діяльності.

Системний підхід забезпечує взаємозв'язок між усіма компонентами педагогічного процесу, які спрямовані на адаптацію іноземних студентів.

Інтегративний підхід полягає в об'єднанні окремих елементів, спрямованих на адаптацію іноземних студентів, у цілісну систему.

Обґрунтовуючи *першу педагогічну умову* – єдність аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності, ми розглядали позааудиторну діяльність як складову цілісного навчально-виховного процесу. У наукових джерелах позааудиторну діяльність у вищому навчальному закладі диференціюють як систему взаємопов'язаної діяльності суб'єктів освітнього процесу, що є невіддільною складовою професійної підготовки й здійснюється поза розкладом навчальних занять з метою створення умов для особистісного розвитку студентів і їхньої самореалізації [172, с. 59].

Основні відмінності позааудиторної роботи від аудиторної полягають у тому що:

- вона здійснюється у вільний час студентів;
- характеризується позанормативністю й індивідуальним підходом (формування її змісту, форм і методів не регламентується, а зумовлене, перш за все, потребами й інтересами самих студентів);
- створює умови для саморозвитку, соціальної самоідентифікації особистості, для реалізації нею власних природних задатків та здібностей [172, с. 59-61].

Участь у культурно-дозвілєвій діяльності сприяє засвоєнню іноземними студентами досвіду суспільства, його цінностей, накопиченню соціальних знань та норм поведінки.

Ця педагогічна умова базується на класичних (зв'язку навчання з життям, свідомості й активності, системності й послідовності, емоційності) і специфічних (урахування національно-культурних особливостей іноземців, урахування рівня володіння мовою) дидактичних принципах.

Друга педагогічна умова – використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів. Особливості й сутність використання тренінгових технологій розкриті в працях І. Вачкова, О. Горбушиної, С. Макшанова, О. Сидоренко та ін. [39, 49, 111, 168]. Тренінг – це метод активного навчання студентів. Використання тренінгових технологій забезпечує реалізацію діяльнісного підходу в навчанні (при якому студенти отримують особистий досвід діяльності) і дає змогу організувати діалог усіх учасників освітнього процесу. Застосування тренінгових технологій базується на класичних (зв'язку навчання з життям, свідомості й активності, емоційності) і специфічних (урахування національно-культурних особливостей іноземців, урахування рівня володіння мовою) дидактичних принципах.

Слово «тренінг» походить від англійського «to train», що означає «навчати, тренувати». Науковці розуміють поняття «тренінг» як:

- навчання технологій дії на основі певної концепції реальності в інтерактивній формі [168, с. 11];
- яскраве, емоційне насичене заняття, спрямоване на зміну, гармонізацію стилю спілкування особистості, набуття бажаних навичок і розв'язання суперечностей, які виникають у взаємодії з іншими людьми або ж тих, що мають внутрішньоособистісний характер [49, с. 9];
- сукупність методів навчання, за допомогою яких учасники активно залучаються в процес навчання, тобто є активними учасниками навчання [79, с. 31].

Психолог І. Вачков зазначає, що поняття «тренінг» залежно від цілей і форми організації може трактуватися як:

- своєрідна форма дресури;
- тренування, у результаті якого відбувається формування і умінь, і навичок ефективної поведінки;
- форма активного навчання, метою якого є, перш за все, передача психологічних знань, а також розвиток деяких умінь і навичок;
- як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем [39, с. 22 – 23].

На основі аналізу наукових джерел (Ф. Бурнард, О. Горбушина, С. Макшанов, О. Сидоренко та ін.), ми виділяємо такі основні характеристики тренінгу:

- це форма активного навчання;
- тренінг спрямований не тільки на отримання необхідних знань, умінь і навичок, а й на розвиток здатності особистості навчатися;
- під час тренінгу відбувається активне спілкування, постійна взаємодія учасників;
- тренінги сприяють зміні поведінки учасників, формуванню ефективніших моделей діяльності та спілкування;
- для тренінгу характерна штучність, застосування особливих правил, завдяки яким у групі виникає інтенсивний контакт серед учасників.
- наявність спеціальної атмосфери, особливого психологічного клімату, який дає змогу учасникам «розкриватися»;
- емоційна насиченість, пізнання через переживання [35, 49, 111, 168].

Використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів дає змогу по-новому поглянути на життєві ситуації, змоделювати їх, спільно вирішувати проблеми, що виникають, запобігати труднощам. Це сприяє ефективній взаємодії, толерантності, формуванню якостей, навичок і вмінь, необхідних для адаптації. Перевагами тренінгових технологій є те, що

вони допомагають створити атмосферу взаємодопомоги, співпраці, дружнього спілкування, забезпечують включення всіх студентів у взаємодію, запобігають ізоляції деяких студентів.

Характеристики тренінгу як методу активного навчання студентів, засвідчують, що його використання з метою адаптації іноземних студентів до навчання може бути надзвичайно ефективним.

Третя педагогічна умова адаптації іноземних студентів – організація педагогічного супроводу.

Поява терміна «педагогічний супровід» була пов'язана з поширенням і розвитком гуманістичних психолого-педагогічних практик, які є недирективними способами роботи з індивідуальністю, суб'єктністю людини (фасилітація, тьюторство, супервізія, коучинг тощо) [201, с. 84].

Особливості організації педагогічного супроводу, характерні для нього риси досліджені в роботах Л. Бережної, В. Богословського, Б. Вульфою, О. Казакової, Т. Сапожнікової, І. Семененко, Л. Тарити, М. Шакурової та інших [26, 43, 75, 162, 166, 184, 216]. Можливості реалізації педагогічного супроводу в процесі навчання іноземних студентів вивчали В. Головка, І. Гребеннікова, А. Казанцева, Т. Павлушкіна, А. Форопонова [48, 50, 76, 134, 209]. Педагогічна умова базується на дидактичних принципах урахування особистих можливостей студента, спільної діяльності викладача і студента, системності й послідовності.

Необхідність упровадження педагогічного супроводу в педагогічний процес сучасного навчального закладу зумовлена такими чинниками: поширення гуманістичної концепції освіти; орієнтація на саморозвиток особистості як унікальної цінності; необхідність опори на внутрішній потенціал будь-якої системи, зокрема й людини як унікальної живої системи; відкриттям нових можливостей індивідуалізації й диференціації в освіті, що забезпечують її право на вибір [184, с. 56].

У науковій літературі поняття «педагогічний супровід» трактують як «метод», «діяльність», «механізм взаємодії», «вид взаємодії», «процес»,

«сфера діяльності», «система діяльності», що підтверджує неоднозначність поглядів на його сутність.

Як метод, що забезпечує створення умов прийняття суб'єктом оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору, педагогічний супровід розглянуто у дослідженні О. Казакової. Автор трактує суб'єкт і як людину, яка розвивається, і як систему, котра розвивається [75, с. 78].

Український науковець І. Семененко диференціює педагогічний супровід як цілісну, системно організовану педагогом діяльність студента, у процесі якої створюються соціально-психологічні та педагогічні умови успішного навчання й розвитку кожного студента в освітньому середовищі ВНЗ, прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору [166, с. 348]. Дослідниця І. Гребеннікова пояснює педагогічний супровід як нелінійну, гнучку, адаптивну, пролонговану форму, яка створює умови для прийняття іноземними студентами оптимальних рішень у різних ситуаціях спілкування і взаємодії в іносоціокультурному середовищі, які сприяють адаптації [50, с. 10].

Організація педагогічного супроводу базується на концепції вільного вибору особистості як умови успішного розвитку й саморозвитку, його сутність полягає в наданні допомоги різним учасникам педагогічних процесів у саморозвитку та здійсненні самостійних дій. Такі види взаємодії під час педагогічного супроводу, як співпереживання, розуміння, співробітництво, співдія, співтворчість, посилюють дію позитивних чинників розвитку особистості та сприяють нейтралізації негативних [26, с. 111].

Немає готової єдиної технології педагогічного супроводу. Кожний конкретний випадок, ситуація потребують від викладача чіткого визначення цілей, розробки змісту, визначення відповідних форм, методів і засобів роботи. Педагогічний супровід – це творчий, керований процес, під час якого той, кого навчають, виконує дію, а педагог створює умови для здійснення й осмислення цієї дії [134, с. 47].

На основі аналізу наукових джерел було виділено такі основні характеристики педагогічного супроводу: суб'єктність відносин між педагогом і студентом; активність студента; спрямованість на розвиток особистості студента, подолання проблем; допомога у прийнятті оптимальних рішень у складних ситуаціях.

За І. Гребенніковою, О. Снопковою, трактуємо *педагогічний супровід адаптації іноземних студентів до навчання у вищому навчальному закладі як спеціально організовану педагогічну діяльність усіх суб'єктів освітнього процесу, спрямовану на надання допомоги іноземним студентам у вирішенні адаптаційних проблем і труднощів у новому середовищі* [50, 175].

Виділяємо такі види діяльності, які здійснюються під час педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах: діагностична, навчально-методична, інформаційна, корекційно-профілактична.

Діагностична діяльність полягає у проведенні комплексного психологічного обстеження іноземних студентів, спрямованого на вивчення їхнього психологічного стану, міжособистісних відносин з одногрупниками та викладачами, навчальних досягнень та ставлення до навчання. Дозволяє виявити проблеми і труднощі, які виникають під час адаптації, визначити рівень тривожності. Вважаємо, що таке дослідження доцільно проводити через місяць після приїзду іноземних студентів на навчання до вищого технічного навчального закладу.

Навчально-методична діяльність під час педагогічного супроводу адаптації сприяє опануванню іноземними студентами новими формами й методами навчальної роботи, дозволяє сформувати позитивне ставлення до обраної технічної спеціальності, чіткі уявлення про зміст підготовки у вищому технічному навчальному закладі.

Інформаційна діяльність спрямована на надання іноземним студентам необхідної інформації про їхні права і обов'язки, ознайомлення з нормативно-правовими документами, які регулюють їхнє перебування в

Україні, правилами поведінки в університеті та проживання гуртожитку. Забезпечує знайомство з культурою й традиціями України шляхом залучення до участі в заходах, які проводять в університеті.

На початковому етапі адаптації до такої роботи залучають перекладачів.

Корекційно-профілактична діяльність є логічним продовженням діагностичної діяльності, оскільки виявлені під час комплексного психологічного обстеження проблеми потребують своєчасного і компетентного вирішення. Її мета полягає у наданні допомоги іноземним студентам та проведенні діяльності, спрямованої на подальше запобігання труднощів. Залежно від типу ускладнень, що виникають під час адаптації, до цієї діяльності можуть бути залучені психологи й лікарі.

Для забезпечення ефективності педагогічний супровід адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних закладах потрібно здійснювати на різних рівнях. На загальноуніверситетському рівні визначають загальні цілі, ставлять стратегічні завдання, розглядають основні напрями системи педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів. На рівні підготовчого відділення конкретизують загальні цілі й завдання педагогічного супроводу їхньої адаптації, проводять розробку технологій і програм педагогічного супроводу. На рівні взаємодії викладачів і студентів здійснюють вивчення проблем і труднощів іноземних студентів, пов'язаних з їхньою адаптацією у ВНЗ, реалізують конкретні програми й технології педагогічного супроводу, організовують заходи й проводять аналіз результатів.

Обґрунтовуючи четверту педагогічну умову – відбір педагогічних стратегій формування адаптованості на основі врахування національних і індивідуальних особливостей іноземних студентів, зазначимо, що її виділення зумовлено багатонаціональним складом груп на підготовчому відділенні. Ця педагогічна умова базується на класичному дидактичному принципі урахування особистих можливостей студента та специфічному

дидактичному принципі урахування національно-культурних особливостей іноземців.

Реалізація зазначених педагогічних умов потребує врахування психолого-педагогічних і регіональних особливостей іноземних громадян, тому це питання було розглянуто на подальшому етапі дослідження.

2.2. Регіональні особливості адаптації іноземних студентів

Про важливість урахування національних особливостей іноземних студентів під час навчання у вищому навчальному закладі йде мова у дослідженнях Н. Булгакової, Т. Довгодько, М. Іванової, Н. Сомової, Сін Чжефу та інших науковців [34, 59, 69, 176, 171].

Під час вивчення особливостей адаптації до навчання в технічних ВНЗ (у Національному авіаційному університеті й Вінницькому національному технічному університеті) ми виділили такі регіональні групи іноземних студентів (за геосхемою ООН):

- Східна (Китай, Монголія) і Південно-Східна Азія (В'єтнам);
- Західна Азія (Азербайджан, Туреччина);
- Центральна, Західна й Північна Африка (Ангола, Нігерія, Гана, Буркіна-Фасо, Конго, Марокко, Єгипет та ін.);
- Південна Америка (Еквадор).

Ми проаналізували особливості соціокультурної та академічної адаптації представників цих регіонів. Водночас зважали на те, що «немає специфічних рис, які притаманні тільки одній нації. Специфічні відмінності однієї етнічної спільноти від іншої полягають у ступені інтенсивності прояву цих рис» [8, с. 49].

Розглянемо особливості адаптації до навчання представників Східної та Південно-Східної Азії. До цього регіону належать В'єтнам, Китай, Корея, Лаос, Монголія й Таїланд. На навчання до НАУ і ВНТУ багато років поспіль приїздять представники В'єтнаму, Китаю й Монголії. Це країни з

реактивними колективістськими культурами. Для них характерним є наслідування традицій, слухняність, почуття обов'язку, прагнення до збереження єдності та гармонійні відносини між членами групи [213, с. 37].

Сучасні дослідники Н. Філімонова, О. Романюк зазначають, що в поведінці студентів зі Східної й Південно-Східної Азії сором'язливість, совісність і свідомість поєднуються з честолюбністю, упертістю й неконтактністю. Вони зазвичай добре контролюють свої емоції й поведінку, чому сприяє виховання й прагнення не зашкодити своїй репутації (страх «не втратити обличчя»). У навчальній діяльності легко та швидко засвоюють нову інформацію, мають розвинуте абстрактне мислення. Характеризуються високою працездатністю й педантичністю [203, с. 51].

Схарактеризуємо процес адаптації *китайських студентів*. Вивченню цього питання присвячені роботи Л. Бутенко, І. Гребеннікової, Донмей Вань, М. Іванової, Т. Кузнецової, І. Пак, Лінг Сао (Ling Cao), Лі Сюеюань, Н. Філімонової, Венлі Юань (Wenli Yuan), Лінь Яцян та ін. [36, 50, 136, 69, 93, 101, 102, 205, 236, 246]. Особливості адаптації китайських студентів до українських реалій вивчали Н. Булгакова, Т. Довгодько, Дін Сін, Ху Жунсі, Сін Чжефу [34, 59, 56, 213, 170].

Соціокультурній адаптації представників Китаю сприяє те, що вони є дисциплінованими, терплячими, наполегливими, завзятими, згуртованими, енергійними, працьовитими, добрими. Їм притаманні такі риси, як інтровертність, самостійність, витривалість, підприємливість, довіра і взаємодопомога. Проте депресивність, відчуженість, низька задоволеність, знижена потреба в соціальному схваленні, некоммунікбельність, сором'язливість стають перешкодою для швидкої адаптації. У спілкуванні з іншими іноземними студентами можуть виявляти загострене почуття власної гідності [170, с. 96].

Особливості колективістської культури виявляються в тому, що китайські студенти надають перевагу спілкуванню з представниками своєї країни, а не з іноземцями [163, с. 164]. Вони уважно ставляться один до

одного, виявляють турботу до своїх співвітчизників, які тільки приїхали на навчання, що полегшує адаптацію останніх. У межах своєї групи прагнуть допомагати іншим, запобігати конфліктам та зберігати групову гармонію [213, с. 37].

Під час розмови з малознайомими людьми китайці не жестикулюють, зберігають тіло й обличчя майже нерухомими, не розмовляють голосно та уникають прямого погляду співрозмовника [213, с. 37]. Так вони проявляють ввічливість. Жестикуляція представників інших національностей часто залишається для них незрозумілою. Такі особливості не завжди добре сприймають інші іноземні студенти, що може ускладнювати соціальну адаптацію представників Китаю.

У побуті студенти з Китаю невибагливі, завдяки чому зазвичай добре пристосовуються до проживання в гуртожитку. Як зазначають О. Маслова й Ц. Гуань, найбільшу напругу під час адаптації відчувають студенти з малозабезпечених сімей і ті, які звикли до надмірної опіки батьків. Вони перебувають у стані стресу: скаржаться на втрату апетиту, відчувають втому, безсоння, поганий настрій, знервованість [113, с. 87].

Адаптаційні проблеми китайських студентів пов'язані переважно з психологічними й соціально-культурними особливостями. Вони складно знаходять спільну мову з представниками інших національностей, часто не розуміють поведінку людей. У навчальній сфері в них виникають труднощі при вирішенні творчих і пошукових завдань, де потрібно діяти «не по шаблону», під час дискусійного обговорення питань.

Вивченню особливостей навчання й адаптації *монгольських студентів* присвячені дослідження Н. Божко, Б. Лхамцэрэна, Б. Одгерела, А. Терещенко, О. Туайа, Су Чжеонг (Su-Jeong) [29, 108, 129, 186, 132, 242].

Як зазначає Б. Одгерел, для традиційного виховання в Монголії характерна обов'язкова дисципліна, яка водночас не є жорсткою [129, с. 13]. До дітей тут ставляться дбайливо, у сім'ях панує взаємна повага старших і молодших членів родини. Дослідники підкреслюють такі національні риси

монголів, як урівноваженість, прагматизм, схильність до образності, символіки [108, с. 13]. Відзначено, що через вплив європейської культури традиційний характер монголів зазнав певних змін. На зміну спокійному, неспішному плину життя прийшла динамічність. Сучасні спостереження за поведінкою молоді говорять про її нестриманість, емотивність і збудливість [129, с. 13].

Студенти з Монголії доволі добре адаптуються до нового соціокультурного середовища. Проведене Б. Лхамцэрэнном дослідження засвідчує, що в юнаків і дівчат з Монголії, які проживають в інокультурному середовищі під час навчання в університеті виявляється загальна визначальна тенденція до інтеграції в чужу культуру (відповідно 70% і 90%). Однак частина монгольської молоді займає позицію сепарації (відповідно 15% і 7,5%) [108, с. 15].

У монголів на генетичному рівні закладена любов до руху, різних форм активності, тому вони не можуть довго сидіти на місці, змінюють позу, пересідають [29]. Дуже важливо спрямувати цю енергію в правильному напрямі. Студенти з задоволенням беруть участь у спортивних змаганнях, які організовують в університеті. Багато монголів обдаровані музичним слухом і голосом, мають художні здібності. Вони з задоволенням демонструють це під час навчання, виявляють активність у позааудиторній роботі, відповідально й організовано ставляться до участі в різних заходах, які проводять в університеті. Монгольським студентам не властивий похмурий настрій. Вони люблять жартувати, сміятися, голосно говорити, співати веселі пісні [29].

Вивчаючи особливості адаптації до навчання студентів з Монголії, ми звернули увагу на те, що традиційна монгольська система навчання, з одного боку, має практико-орієнтований характер, спрямований на навчання безпосередньо в діяльності, з іншого боку, на неї вплинув інтуїтивно-іраціональний східний менталітет, тривала історія панування релігійної (буддійської) освіти.

Діяльність монгольських студентів спрямована на досягнення особисто значущих цілей. Вони ставлять на перше місце досягнення матеріального добробуту, задоволення своїх бажань, підтримання свого здоров'я [132, с. 114].

Дослідниця А. Терещенко зазначає, що більшість студентів з Монголії в процесі навчальної діяльності звертають увагу не на взаємини між людьми, а на мету й справу. Спілкування з іншими студентами і викладачами пов'язується ними з досягненням академічної успішності, допомогою в навчанні [186, с. 8]. Монгольські студенти мають високі мовні й розумові здібності, які поєднуються з надмірною цікавістю. Виникнення таких рис було життєвою необхідністю для виживання в складних умовах [29].

Чинником, який перешкоджає монгольським студентам досягати успіхів у навчанні, є невміння організувати свій час. Вони часто відкладають на завтра справи, які можна було б завершити сьогодні, і вважають, що організованість – це вроджена якість, яку неможливо розвинути [132]. Їхній менталітет зумовлює своєрідне ставлення до часу, небажання встановлювати чіткі часові обмеження. Підвищенню продуктивності монголів сприяє усвідомлення цілей, які вони можуть і хочуть досягти.

Опишемо особливості адаптації *в'єтнамських* студентів. Це питання досліджували А. Годенко, К. Бриссет (С. Brisset), Л. Валова, Тем До (Tam Do), Ю. Зіятдинова, О. Романюк, Н. Філімонова, Т. Філіпська, Ле Куанг Шон, Тхі Тхао Міннь, Доан Тхі Кам Чьеу, Нгуен Тхі Міннь Ханг та ін. [204, 231, 37, 233, 66, 206, 98, 58, 128].

Говорячи про особливості *соціокультурної адаптації*, зауважимо, що на національний характер в'єтнамських студентів значно впливає традиційне виховання, яке характеризується вимогливістю й авторитаризмом батьків. Вони встановлюють жорстокий контроль за поведінкою дитини, домагаються її беззастережного послуху. Рівноправні відносини між батьками й дітьми не є характерними для В'єтнаму [128].

Історія створення в'єтнамської нації, яка понад 2000 років боролася за свою незалежність, зумовила формування таких національних рис, як згуртованість, відчуття національної гордості, сила духу й мужність. В'єтнамські студенти здебільшого виявляють самостійність, уміють організувати свій побут і розподіляти свій час без опіки й контролю батьків. Вони досить швидко адаптуються до життя в гуртожитку.

У порівнянні з представниками таких країн Південно-Східної Азії, як Китай і Корея, в'єтнамці переважно мають кращу готовність до міжкультурної комунікації. Для них характерний високий ступінь толерантності, що зумовлено тим, що В'єтнам має складний і різноманітний етнічний склад. 87% населення складають в'є, або кінь. На 13% населення припадають понад 50 національних меншин (китайці, міонг, кхмери, тхо, тай, мео тощо). Вони розмовляють різними мовами, сповідують різні релігії, мають різні традиції. Водночас усі вони мають риси, що характеризують їх як єдиний народ. У В'єтнамі толерантно ставляться до будь-якої малої народності, до чужоземців. Уже з перших днів перебування в умовах інтернаціонального університету в'єтнамські студенти демонструють готовність до міжкультурної комунікації [204, с. 100-101].

Водночас в'єтнамцям притаманні такі риси, як замкнутість, нетовариськість, неконтактність і впертість. Навіть комунікабельні на перший погляд студенти виявляють у нестандартних ситуаціях небажання ділитися своїми проблемами й переживаннями [37, с. 123].

В'єтнамці – інтроверти, але думка групи й суспільства для них є дуже значущою. Саме тому вони намагаються уникати суперечок, поводитись стримано, не вступати в конфлікти ні з представниками інших країн, ні зі своїми земляками. Це відповідає традиціям суспільства, у якому групові інтереси важливіші за індивідуальні [204].

Дослідники відзначають, що в характері сучасних в'єтнамських студентів спостерігаємо певні зміни: ментальність в'єтнамської молоді змінюється в бік утвердження індивідуальності. Дослідження ціннісних

орієнтацій в'єтнамських студентів засвідчує те, що для них перестають бути пріоритетними такі споконвічні цінності, як «ощадливість», «усепощення», «ідентичність», «споглядальність». На зміну їм приходять такі, як «самостійність», «незалежність», «упевненість у собі», «сміливість у відстоюванні своїх позицій» [98].

Розглядаючи особливості *адаптації до навчальної діяльності*, зазначимо, що у в'єтнамських студентів сильно розвинене абстрактне мислення, що дає їм змогу швидше сприймати нову інформацію, а значить, швидше навчатися. Їх відрізняє висока мотивація до навчання, успіхи в якому пов'язують з досягненням успіху в житті. Завдяки загостреному почутті власної гідності, бажанню бути кращим серед кращих, самостійності, спокійності, витриманості, серйозності, націленості на навчання, вони здебільшого показують досить непогані результати [204]. Мають високий рівень самодисципліни. Упевнені у своїх знаннях. Не люблять відмовляти іншим студентам у проханнях. На заняттях віддають перевагу індивідуальним завданням, а не дискусіям. Люблять виконувати роботу на самоті [59, с. 82].

Характерні для українських ВНЗ суб'єкт-суб'єктні відносини між викладачем і студентом, і навчання, побудоване на принципах педагогіки співробітництва, потребують перебудови освітніх стереотипів та подолання психологічних бар'єрів представниками В'єтнаму. Це суперечить звичній освітній традиції, у якій зберігається значна дистанція між учителем й учнем. Повага до старших і предків у В'єтнамі вважається важливим обов'язком людини, авторитет учителя є незаперечним, у його словах не заведено сумніватися [24]. У спілкуванні з в'єтнамськими студентами неприпустимим є підвищення голосу, різкі окрики. В Азії люди з високим статусом завжди говорять тихо, а для виділення найважливішого в розмові, голос не підвищують, а знижують [32, с. 116].

В'єтнамські студенти зазнають значних труднощів в опануванні фонетичних особливостей української мови. Окрім того, у педагогічній

традиції В'єтнаму формування мовленнєвих умінь і практичне використання отриманих знань не є пріоритетним. Це призводить до ускладнення адаптації, оскільки помітними є труднощі при комунікації з представниками інших національностей і з викладачами. Під час спілкування в'єтнамці намагаються уникати прямого погляду, оскільки за національними традиціями необхідно відводити очі від тих, кого поважаєш, та тих, хто посідає вищий ранг у суспільстві. Також це пов'язане з внутрішньою сором'язливістю [59, с. 83].

Для студентів з В'єтнаму адаптаційні труднощі пов'язані переважно з вивченням української мови й розбіжністю традицій у спілкуванні в Україні та на батьківщині.

Звернемо увагу на особливості студентів з країн *Західної Азії*. Дослідники зауважують, що домінантною рисою характеру представників цього регіону є завищена самооцінка. В емоційній сфері для них характерний недостатній самоконтроль, різка зміна настрою. Це екстраверти, які легко йдуть на контакт і люблять спілкуватися. Навчальний матеріал засвоюють легко, але не люблять і не вміють працювати самостійно. Найбільші труднощі в них викликають письмові завдання [158, с. 137]. Представниками цього регіону в Національному авіаційному університеті є студенти з Туреччини й Азербайджану, у Вінницькому національному технічному університеті – Азербайджану.

Адаптаційні та етнометодичні особливості турецьких студентів вивчали С. Альохіна, Є. Бекташ (Y. Bektas), М. Бондарчук, І. Лапуцька та ін.[7, 230, 96].

Сьогодні Туреччина – це країна, у якій історико-культурна самобутність і традиційні релігійні цінності поєдналися з орієнтацією на сучасну західну цивілізацію. Ця країна пов'язує між собою Європу й Азію, що зумовлює суперечливість характеру турецьких студентів. Історія Османської Імперії наклала свій відбиток на національний характер. Студентам з Туреччини притаманний патріотизм, заснований на національній гордості. У характері виявляється рішучість, неухильне

дотримання історично встановлених правил. Прийняті рішення вони швидко і без вагань втілюють у життя, зрідка сумніваються в потребі чи правильності своїх дій [5].

При оцінці людини для представників Туреччини найважливішим є соціальний статус. Вони з повагою ставляться до старших за віком, посадою або соціальним станом, беззаперечно підкорюються керівництву. Завдяки таким рисам як комунікабельність, любов до жартів, екстравертність, турецькі студенти досить швидко й легко вживаються в мовному, соціально-побутовому та навчальному середовищі. Міжособистісні контакти мають для них важливе значення. Розмови з іншими студентами і викладачами зазвичай мають конкретну мету, «безпредметні» бесіди та філософствування розцінюються як безглузда витрата часу [5].

Студенти з Туреччини беруть активну участь у позанавчальних заходах, які проводяться в університеті, особливо, якщо така участь супроводжується підтримкою та схваленням викладачів. На заняттях зазвичай виявляють активність, охоче ставлять запитання, щоб отримати потрібну їм інформацію, вступають у діалог з викладачем. Нову інформацію сприймають й обробляють, спираючись, перш за все, на слуховий (аудіювання) і мовний (говоріння) канали. Краще розуміють усне пояснення матеріалу, а не викладене в підручнику.

Оскільки представники Туреччини є екстравертами, активна взаємодія з іншими студентами й викладачем є для них важливою складовою успішного навчання. Прагнуть створити в групі дружню атмосферу, люблять жартувати [7, с. 13]. Належать до комунікативного типу оволодіння мовою, легко засвоюють її в процесі спілкування, але часто говорять з помилками, оскільки не приділяють належної уваги глибокому вивченню граматики. [96, с. 41].

Особливості спілкування викладачів зі студентами з Туреччини полягають у потребі поєднувати тактовність, уважність, доброзичливість з послідовною вимогливістю й твердістю характеру [7, с. 16]. Критика з боку

викладача може спричинити інстинктивний опір студента, тому перед тим, як зробити зауваження, його потрібно похвалити й заохотити, без емоційного «підкріплення» вони швидко втрачають зацікавленість [96, с. 41]. Чоловіки для них завжди мають більший авторитет, ніж жінки. Можуть виявляти неповагу до викладачів-жінок, особливо молодих.

Сімейно-родинні цінності, любов до своєї країни є надзвичайно важливими для студентів з Туреччини, тому викладачам при роботі з ними потрібно використовувати лінгвокраїнознавчу й культурологічну інформацію [7, с. 16].

У першому семестрі навчання на підготовчому відділенні студенти з Туреччини мають високу мотивацію до вивчення мови країни перебування. У другому семестрі цей інтерес поступово згасає, що засвідчує потребу в корекції методичної тактики й технології навчання для підтримки й розвитку наявних мотивів і формування нових мотивів і цілей навчання [7, с. 14].

Студенти з Туреччини швидко адаптуються до нової соціокультурної ситуації. Їхня адаптація до навчання ускладнюється невмінням самостійно працювати з письмовим матеріалом, концентруватися на завданнях.

Розглянемо особливості адаптації азербайджанських студентів. Співробітництво між Україною та Азербайджанською Республікою в культурно-гуманітарній сфері характеризується інтенсивним культурним та науковим обміном між двома країнами [143]. За даними на 01.01. 2016 року, Азербайджан посідає I місце серед країн за кількістю вихідців, які навчаються в Україні (16,14 % від загальної кількості іноземних студентів) [199].

Гостинність і щедрість, що часом доходять до марнотратства, поєднані у національному характері азербайджанців з діловитістю і практичністю. Більшість представників Азербайджану – прагматики. Навчання розглядають як гарантію високооплачуваної роботи, забезпечення матеріального добробуту, запоруку успіху в житті. Виходячи з цього, азербайджанські студенти обирають ті спеціальності, які приносять практичний результат.

Для них є незрозумілим і дивним, що можна займатися чимось «просто так», винятково «заради інтересу». Володіючи гнучким мисленням і винахідливістю, азербайджанці намагаються організувати свою роботу у такий спосіб, щоб при найменших затратах сил отримати найбільші результати [5].

Студенти з Азербайджану прагнуть будувати неофіційні відносини, заснованих на дружніх, родинних зв'язках і взаємній домовленості. Для них вважається прийнятним дарувати подарунки викладачам, директору інституту, виявляючи у такий спосіб повагу до них.

Для азербайджанців характерні відданість родині й сімейним традиціям, шанобливе ставлення до жінок і старших людей, любов до дітей. Вони стають емоційними й запальними, якщо хтось зачіпає їхню честь і гідність, виявляє неповагу до близьких їм людей.

Емоційне співпереживання, душевність відіграють важливу роль у спілкуванні студентів з Азербайджану. Вони привітні, люблять поговорити, проводять багато часу з друзями, важко справляються з відсутністю товариства, самотністю та ізоляцією. В університеті швидко знаходять нових друзів, створюють компанії, надають перевагу спілкуванню з вихідцями зі своєї країни. Водночас зберігають толерантність до представників інших націй і віросповідань. Активно інтегруються в нове соціальне середовище.

Для азербайджанців дуже важливо, який вони мають вигляд в очах оточення, що говорять про них родичі, друзі та знайомі. Попри безпосередність та щирість, перебуваючи серед малознайомих людей, вони намагаються не демонструвати напоказ усіх своїх емоцій, почуттів і переживань. Зазвичай, представники Азербайджану тримаються з гідністю і впевнено, навіть якщо «усе погано» і справи йдуть шкереберть, «поводять себе по-чоловічому». Вони ніколи не розказують про свої невдачі, не показують свої слабкі сторони, оскільки в їхньому суспільстві невдахи не викликають співчуття: їх швидше засуджують і зневажають, ніж жаліють [5]. Це потрібно брати до уваги викладачам, які працюють з іноземними

студентами, оскільки за показним упевненим виглядом часто може приховуватись багато проблем.

Студенти з Азербайджану беруть активну участь у культурно-дозвіллевому житті університету. Із задоволенням виступають на сцені, демонструючи свої таланти, зокрема в танцювальному мистецтві. Під час розважальних заходів в університеті виявляють почуття гумору, іронію й самоіронію, любов до веселощів і розваг.

Дослідники відзначають зростання національної самосвідомості молоді Азербайджану. Нове покоління виявляє національну гідність, гостру негативну реакцію на спроби образи символів і атрибутів держави. На святах і концертах в університеті часто можна побачити студентів з Азербайджану з прапором своєї країни.

До речі, які ускладнюють адаптацію студентів з Азербайджану до навчання, викладачі відносять непунктуальність, невміння зосередитись, сконцентруватись на одній дії, правильно розподіляти свій час; несистематичність відвідування занять.

Проаналізуємо особливості адаптації африканських студентів. Вивченню цього питання присвячені роботи М. Бакалярської (M. Bakalarska), Л. Васецької, Є. Гейченко, Л. Іванової, Ф. Прюїтта (F. Pruitt) І. Сладких, Т. Тулупнікової, В. Хейліка, Е. Шауро та ін. [46, 68, 173, 197, 217, 228, 240].

Дослідники зазначають, що студенти з Африки досить швидко знаходять своє місце в суспільстві, яке, здавалося б на перший погляд, абсолютно не відповідає традиціям, звичаям, ритуалам африканського континенту [173, с. 259]. Водночас їм вдається зберегти свої етнічні стереотипи, уявлення про людські чесноти та недоліки, емоційно-психічну сторону традицій, звичок, звичаїв. Проте значні відмінності в європейському й африканському соціокультурному середовищі можуть зумовлювати відчуття постійної невизначеності свого становища. Це впливає на поведінку африканського студента, роблячи її невпевненою, непередбачуваною, ситуативною й зумовленою законами, що діють у цьому середовищі.

Студенти досить часто не виявляють своє справжнє «я», хоча ззовні це має такий вигляд, ніби вони чудово адаптувалися [9, с. 79] Для них характерне інтенсивне внутрішнє життя, але викликати емоційний сплеск у них важко [46, с. 80].

Населення Африки відрізняється етнічною строкатістю й складається з багатьох сотень племен, народностей і націй. Традиційно вихідців з Африки поділяють на дві великі групи – англомовні і франкомовні. Розглянемо їхні особливості.

Англомовні африканські студенти. У НАУ ця група представлена студентами з Нігерії і Гани. Для них характерна завищена самооцінка, інтровертність. В емоційній сфері – різка зміна настрою, дратівливість [158, с. 137]. Характеризуються самовпевненістю, незалежністю, часто бувають мовчазними й зануреними в себе. Болісно сприймають критику, у процесі оцінювання їхніх навчальних досягнень наполягають на найвищій оцінці. З обережністю йдуть на контакт зі студентами інших національностей, ставляться до них з пересторогою. Відчувають дискомфорт у групі. При виникненні конфліктних ситуацій легко збуджуються, намагаються звинувачувати інших. У побуті й у спілкуванні їм притаманна надмірна прагматичність, стриманість і максимальна конкретність [46, с. 78].

У навчальній діяльності для них характерні повільне сприйняття матеріалу й посидючість. Інформацію сприймають покроково. Під час пояснення нового матеріалу спочатку слухають, намагаються зрозуміти й лише після цього конспектують. Перед тим, як відповідати на питання викладача, потребують трохи часу, щоб подумати і сформулювати свою відповідь [59, с. 80]. Думка групи не має для них важливого значення [158, с. 137]. Можуть виявляти працьовитість, виконувати роботу самостійно, але безсистемність, невміння планувати й аналізувати свою діяльність часто заважають їм досягти високих результатів [59, с. 80].

Як зазначає Т. Тулупнікова, представники англомовних країн африканського континенту мають відмінності в національному характері й

особливостях поведінки [197]. Схарактеризуємо особливості студентів з Нігерії та Гани.

Нігерія – одна з найбільших країн у Західній Африці й одна з найбагатших на континенті. Нігерійцем бути престижно. Це накладає відбиток на поведінку студентів у групі. Вони надмірно самовпевнені, вважають себе кращими за інших, болісно сприймають невдачі в навчальному процесі, особливо тоді, коли студенти інших національностей демонструють кращі результати. Невідповідність високої самооцінки й реальних успіхів в навчальному процесі часто призводить до негативних емоцій, конфліктів з більш успішними студентами та появи агресивного ставлення до них. Можуть інтерпретувати низькі оцінки, які поставив викладач, як особисту образу, дискримінацію.

Нігерія – багатонаціональна країна, для якої характерне різноманіття релігійних вірувань (50% населення Нігерії сповідують іслам, близько 40% - християнство й 10% дотримуються традиційних вірувань). Релігійно-етнічний чинник також впливає на взаємини всередині груп нігерійських студентів, що навчаються за кордоном.

Гана входить у число найбідніших країн світу з великою заборгованістю й низьким рівнем доходів населення. 31,4% населення живуть за межею бідності. Студенти з цієї країни вміють цінувати турботу з боку викладачів і працівників університету. Під час навчання в університеті вони виявляють такі риси, як урівноваженість, доброзичливість, готовність до співпраці, повагу до культури країни, яка їх приймає. Для них характерне дотримання правил, самокритичність, здорове почуття гумору. У порівнянні з студентами з Нігерії вони менш примхливі і вимогливі [197].

Небагаточисельну спільноту франкомовних африканських студентів у НАУ представляють студенти з Конго, Буркіна-Фасо. Для студентів з цих країн характерна контактність, екстравертність, відкритість. Вони легко знайомляться з новими людьми, швидко знаходять з ними спільну мову і люблять проводити час у компанії друзів [158, с. 137].

Намагаючись дотримуватися європейського способу життя, франкомовні африканці водночас не втрачають зв'язок із національними традиціями. Емоційна сфера в них нестійка, настрої часто змінюється. Легко засмучуються через дрібниці, бувають стурбованими через незначні проблеми. На початковому етапі навчання виявляють сильну тривожність.

Характерними рисами адаптації до навчання є те, що більшість франкомовних африканських студентів легко, хоча й повільно, засвоюють нову інформацію, з цікавістю сприймають новий матеріал. Мають розвинену фантазію, схильність до розв'язання творчих завдань. Якщо тема чи завдання видаються їм незрозумілими, активно шукають допомогу в одногрупників або у викладача. Зацікавлені в якісних знаннях, які пов'язують з отриманням престижної роботи на батьківщині [59, с. 81].

Адаптацію цих студентів значно ускладнює підвищена тривожність і нестійка емоційна сфера.

Окремо потрібно виділити особливості студентів з країн Північної Африки (Марокко, Єгипту). Важливою складовою світогляду студентів з цих країн є релігія (іслам), що впливає на більшість аспектів їхнього життя. Національному характеру вихідців з країн Північної Африки притаманна стійка позитивна оцінка своєї поведінки й дій своїх співвітчизників. Болісно сприймають ситуації, у яких, як їм здається, є загроза втратити повагу оточення. Вірність родинним традиціям, повага до батьків є характерними рисами для студентів з цього регіону. Попри консервативність національного виховання, більшість студентів приймає сучасні досягнення європейської культури [30, с. 23].

Особливості адаптації до навчання студентів з Марокко зумовлені тим, що в цій країні збереглася французька система освіти. У школах вивчають дві мови – арабську і французьку. Більшість марокканців також демонструють гарні знання англійської мови. Вони достатньо швидко оволодівають українською мовою, уміють працювати самостійно, вести конспект, виділяти головну думку в тексті. Представники Єгипту, які навчаються у вищих

навчальних закладах України, зазвичай добре володіють англійською мовою й доволі легко опановують українську. Студенти з Північної Африки не люблять монотонну, одноманітну роботу, їм важко сконцентруватися на одному виді діяльності [135]. Добре сприймають усні пояснення, часто задають питання викладачеві.

Адаптацію до навчання студентів з цього регіону ускладнюють відсутність дисципліни й послідовності в діях, завищена самооцінка, яка заважає їм критично ставитися до своїх помилок.

Особливості адаптації студентів з *Південної Америки* і, зокрема, з *Еквадору* вивчали Т. Довгодько, А. Захарова, А. Косталес, О. Маслова та ін. [59, 65, 90, 114].

З одного боку, для соціально-культурної адаптації студентів з Еквадору характерне прийняття нового соціуму, бажання розширювати соціальні зв'язки, з іншого – початковий період супроводжується переживаннями через роз'єднання з традиційними цінностями й нормами, ностальгією, низьким рівнем особистісної задоволеності від взаємодії з оточенням [114]. Завдяки таким якостям, як інтровертність і конформізм, вони легко знаходять товаришів серед представників інших національностей. Коли виникають труднощі під час адаптації, намагаються шукати підтримку й допомогу в оточення. Для них характерна непостійність настрою, його різкі зміни від сумного до надто веселого. Практичність і самостійність дають їм змогу доволі легко адаптуватися до життя в гуртожитку.

Для традицій навчання в Південній Америці характерні розміреність і поступовість. У навчальній діяльності студентів з Еквадору виявляються такі риси, як недисциплінованість, відсутність прагнення досягати високих результатів у навчанні, невміння працювати самостійно. Вони часто не встигають вчасно виконувати домашні завдання, не вміють правильно розподіляти свій час [59, с. 82].

Студенти з Еквадору сприймають викладача не як суворого директора, що дає вказівки, а як наставника й друга, який допомагає, радить і контролює

[65, с. 17]. Емоційне мовлення викладача, використання прикладів з життя при поясненні нової інформації допомагають утримувати їхню увагу на занятті. Погано сприймають тихий і розмірений тон викладача.

Адаптацію до навчання студентів з Еквадору ускладнює відсутність самодисципліни та самоконтролю.

Розглянувши культурні й освітні особливості представників різних регіонів (Східна, Південно-Східна й Західна Азія, Центральна, Західна й Північна Африка, Південна Америка), які здобувають освіту у вищих технічних навчальних закладах України, ми дійшли висновку про те, що вони мають різні вольові, пізнавальні, емоційні й комунікативні характеристики. Урахування цих особливостей є надзвичайно важливим для відповідної організації навчального процесу як на підготовчому відділенні вищого навчального закладу, так і під час основного періоду навчання.

Національно-орієнтований підхід у навчанні іноземних студентів значно ускладнюється тим, що створення мононаціональних груп не завжди можливе в умовах підготовчого відділення. При формуванні груп зважають не лише на національність, а й на майбутню спеціальність, рівень володіння українською мовою, рівень знань із загальнонаукових дисциплін, час приїзду на навчання. Окрім цього, студенти, об'єднані в групи за національними ознаками, схильні замикатися у своєму мікросередовищі, що ускладнює їхню адаптацію й супроводжується проблемами при переході в багатовіціональні групи під час основного періоду навчання.

У навчальному закладі можуть навчатися як великі за кількістю, так і малі групи представників однієї країни. Так, у 2014-15 рр. на підготовчому відділенні Національного авіаційного університету, окрім значної кількості громадян Азербайджану, Марокко, Туреччини, В'єтнаму, розпочали навчання по 1 – 2 слухачі зі Шрі-Ланки, Болгарії, Палестини, Кенії. На денній формі навчання у 2014 – 15 рр. здобували освіту понад 400 іноземних студентів, серед яких було найбільше представників Туркменістану (64 ос.), Туреччини (63 ос.), Азербайджану (51 ос.), Нігерії (40 ос.), Китаю (37 ос.),

Іраку (35 ос.), Ірану (28 ос.), Монголії (17 ос.). У цей же період з таких країн, як Афганістан, Болгарія, Грузія, Зімбабве, Киргизстан, Литва, Перу, Таджикистан у НАУ навчалися лише по 1 – 2 студенти.

Така ситуація зумовлює багатонаціональний склад груп й актуалізує питання вибору викладачами підготовчого відділення різних педагогічних стратегій залежно від національного складу навчальних груп та індивідуальних особливостей студентів. Урахування регіональних особливостей при реалізації визначених педагогічних умов потребує удосконалення методики адаптації іноземних громадян під час навчання у вищих технічних навчальних закладах, тому вважаємо за доцільне показати реалізацію кожної з визначених педагогічних умов.

2.3 Удосконалена методика адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах

Реалізація педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах спрямована на формування сприятливого для адаптації освітнього середовища навчання і безконфліктне входження в нього іноземних студентів, подолання ними проблем і труднощів, які виникають під час цього процесу, досягнення адаптованості за внутрішніми й зовнішніми критеріями.

Упровадження педагогічних умов адаптації здійснювали шляхом реалізації комплексної програми вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів до навчання. Програма орієнтована не лише на запобігання і вирішення труднощів, які виникають під час адаптації, але й на розвиток в іноземного студента навчальних умінь й особистісних якостей, необхідних для успішного продовження навчання (Додаток Н).

Програма складається з таких розділів:

1. Діагностично-оцінювальна діяльність.

2. Інформаційно-консультаційна діяльність.
3. Позааудиторна культурно-дозвіллева діяльність.
4. Навчально-методична діяльність.
5. Науково-методичне забезпечення реалізації програми.

Вона спрямована на забезпечення фізіологічної, соціальної, дидактичної, психологічної адаптації іноземних студентів; розвиток комунікативних якостей і мотивації іноземних студентів шляхом реалізації таких форм діяльності: тренінг; розповідь; бесіда; індивідуальна, парна, групова робота; науково-практичні й культурно-дозвільні позааудиторні заходи; педагогічний супровід. А також методів, основними з яких є: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, пошуково-евристичний, рольової гри.

Етапи реалізації програми:

1. Постановка мети й визначення завдань. Головною метою є забезпечення адаптованості іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі за навчальним, соціальним та особистісним критеріями. Основними завданнями визначено:

- створення умов для входження іноземних студентів у освітнє середовище університету, забезпечення засвоєння нових норм поведінки, адаптації до студентської групи;
- сприяння розвитку комунікативних якостей іноземних студентів;
- розвиток навчальних умінь і навичок іноземних студентів, необхідних для успішного продовження навчання у вищому технічному навчальному закладі;
- формування в іноземних студентів впевненості в собі, навичок саморегуляції поведінки, сприяння зниженню рівня тривожності;
- розвиток мотивації до навчання, формування позитивного ставлення до обраної технічної спеціальності.

2. Діагностичний (збір інформації про рівень адаптованості іноземних студентів, труднощі, які виникають під час адаптації);

3. Упровадження в навчальний процес педагогічних умов адаптації іноземних студентів.

4. Контроль й оцінка ефективності комплексної програми вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів.

Початковий етап адаптації іноземних студентів (1 місяць перебування в Україні) є найважливішим у їхній адаптації. У цей час вони стикаються з такими проблемами як: оформлення необхідних документів; побутові проблеми (поселення в гуртожиток, облаштування свого життя там); кліматичні проблеми (зміна клімату); комунікативні проблеми (не володіють мовою спілкування); орієнтація в університеті і біля нього (пошук аудиторії, незнання, до кого звернутися з проблемою); входження у новий режим праці й відпочинку; звикання до нової групи студентів; знайомство з новими викладачами; проблеми зі здоров'ям (погане самопочуття, утомлюваність).

У цей час головна роль у допомозі іноземному студенту в адаптації належить куратору групи та співробітникам деканату, які допомагають студенту вирішувати організаційні проблеми. Ефективними формами діяльності також є використання електронних посібників про вищий навчальний заклад, екскурсія по університету, допомога іноземних студентів старших курсів та українських студентів. Наприклад, у світі широко відомою є практика «бадді» («приятель»), коли до іноземного студента «прикріплюється» студент тієї країни, у якій він навчається. Такий досвід використовують у багатьох закордонних вищих навчальних закладах (університет МакГілл (Канада), університет Пассау (Німеччина), Единбурзький університет (Шотландія) тощо) [238, 245, 243]. Це сприяє адаптації, допомагає вирішити питання, з якими студент не завжди стане звертатися до куратора або викладача.

Перша педагогічна умова – забезпечення єдності аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності – була реалізована таким

чином: позааудиторні заходи, які проводили на підготовчому відділенні, мали адаптаційну мету та їх супроводжували попередньою навчальною підготовкою й подальшим обговоренням.

При впровадженні педагогічної умови «забезпечення єдності аудиторної та культурно-дозвілєвої позааудиторної діяльності», ми зважали на особливості когнітивного стилю спеціалістів інженерного профілю, а саме те, що для них характерне послідовне сприйняття інформації, логічність та бажання дотримуватись підручника [1, с. 136]. Під час екскурсій та інших видів культурно-дозвілєвої позанавчальної діяльності іноземні студенти можуть швидко втомлюватися, погано запам'ятовувати, бути неуважними та пропускати важливу інформацію. Це відбувається через те, що нова інформація порушує логіку сприйняття, відволікає від суттєвого. Попередня підготовка й подальше обговорення сприяли встановленню логічної послідовності між різними видами діяльності, а подання інформації в письмовому вигляді допомагало кращому засвоєнню нового матеріалу. Також це дало змогу іноземним студентам краще зрозуміти абстрактну інформацію, оскільки було забезпечено її використання в реальних ситуаціях.

Врахування особливостей інженерної комунікації відбувалося завдяки тому, що значна частина матеріалу під час екскурсій та конференцій була орієнтована на студентів, що оволодівають певними професійними компетенціями інженера (мають базові знання з точних наук, уміють читати схеми, креслення).

Позааудиторні заходи (зустрічі, бесіди, екскурсії, конференції, дослідницька діяльність), які проводили на підготовчому відділенні, мали адаптаційну мету, реалізовану через ефективні форми роботи з іноземними студентами, і були спрямовані на соціально-комунікативну, особистісну адаптацію до нового середовища, зниження рівня тривожності (табл.2.1).

Таблиця 2.1

**Заходи, під час яких забезпечували єдність аудиторної й культурно-дозвілльової позааудиторної діяльності
(Національний авіаційний університет)**

Заходи	Мета	Реалізація педагогічної умови
Конкурси («Березневі паростки», на кращу групу підготовчого відділення)	<ul style="list-style-type: none"> - формування умінь виступу на сцені, самопрезентації; - соціально-комунікативна адаптація; формування впевненості в собі завдяки створенню ситуацій успіху; 	попередня підготовка до свята, вивчення українських пісень, віршів, підготовка інсценізацій;
Фестиваль «Кухар світу»	<ul style="list-style-type: none"> - знайомство з національними традиціями різних країн; - адаптація іноземних студентів до полікультурного простору університету; 	розповідь про кулінарні традиції різних країн, про які студенти дізналися на фестивалі;
Святкування українських свят (Андріївські вечорниці, Стрітєння, Новий рік тощо)	<ul style="list-style-type: none"> - знайомство з культурою й традиціями України; - соціально й комунікативна адаптація; 	попередня підготовка до свята, розповідь викладача про історію свята, вивчення українських пісень, віршів, підготовка інсценізацій;

Продовження табл. 2.1

Святкування днів незалежності країн, з яких приїхали студенти	<ul style="list-style-type: none"> - адаптація іноземних студентів до полікультурного освітнього простору університету; - формування толерантності; 	доповіді іноземних студентів про свою країну, її традиції;
Конференції до дня авіації й космонавтики, до ювілею О. Антонова	<ul style="list-style-type: none"> - знайомство з майбутньою спеціальністю авіаційного інженера; - підвищення мотивації до навчання; <li style="padding-left: 40px;">- формування уміння виступу перед аудиторією та підготовки до нього; 	доповіді іноземних студентів, презентації; попередня підготовка до виступів на заняттях з української (російської) мови як іноземної;
Конференції «Їх імена звучать крізь століття», «Україна та світ»	<ul style="list-style-type: none"> - знайомство з історією й культурою України та інших країн; - формування толерантності; - формування уміння виступу перед аудиторією та підготовки до нього; 	доповіді іноземних студентів, презентації; попередня підготовка до виступів на заняттях з української (російської) мови як іноземної;

Продовження табл. 2.1

Екскурсія Національним авіаційним університетом	знайомство з новим навчальним середовищем;	екскурсія з попередньою підготовкою й подальшим
Екскурсія до музею історії НАУ, у навчальний ангар НАУ	- продовження знайомства з навчальним закладом, його історією й досягненнями; - знайомство з майбутньою спеціальністю авіаційного інженера; - підвищення мотивації до навчання;	обговоренням на заняттях з української (російської) мови як іноземної
Екскурсія в державний музей авіації України	- знайомство з історією розвитку авіації; - підвищення мотивації до навчання;	
Екскурсії містом протягом року	- знайомство з новим соціокультурним середовищем;	
Екскурсія в державний музей космонавтики (м. Житомир)	- знайомство з історією розвитку космонавтики; - підвищення мотивації до навчання;	екскурсія з попередньою підготовкою й подальшим
Екскурсії в м. Львів, м. Одеса та інші міста України	- знайомство з історією й культурою України; - соціальна та комунікативна адаптація	обговоренням на заняттях з української (російської) мови як іноземної

У Вінницькому національному технічному університеті педагогічну умову «єдність аудиторної й культурно-дозвільної позааудиторної діяльності» реалізовували упродовж таких заходів, як:

- День університету, під час якого студенти мали змогу познайомитися з історією заснування й розвитку ВНТУ;

- захід «Студенти всіх країн, єднаймося!», де студенти різних країн презентували культурні надбання своєї країни;

- святкування міжнародного дня рідної мови, проведення Шевченківських читань, де студенти декламували вірші українською та іноземними мовами, виступали з постановками за мотивами творів.

З іноземними студентами проводили екскурсії до Вінницького краєзнавчого музею, Картинної галереї, музею-садиби М. Пирогова та усипальниці, музею М. Коцюбинського; організовували відвідування вистав у музично-драматичному театрі ім. М. Садовського. Цікавими та пізнавальними були поїздки в Камянець-Подільський і Хотин, дендропарк «Софіївка» в Умані, Музей культури й побуту в Чернівцях тощо.

Зв'язок між аудиторною й позааудиторною діяльністю відбувався завдяки тому, що під час занять з української (російської) мови як іноземної відбувалася мовна та інформаційна підготовка до виховних і просвітницьких заходів, що проводять в університеті. Завдяки цьому іноземні студенти не просто брали участь, наприклад, у святкуванні Стрітєння чи Андріївських вечорниць, а були інформованими про історію виникнення свята, значення назви й традиції, пов'язані з ним. Окрім того, вони не були пасивними глядачами, а завдяки підготовці до участі у святі, виступали з піснями, інсценізаціями, віршами. Після проведення позааудиторного заходу відбувалося його обговорення: студенти могли задати викладачу питання щодо незрозумілих моментів на святі, поділитися своїми враженнями в письмовій чи усній формі. Значний інтерес викликав перегляд фото і відео зі святкування, що сприяло закріпленню позитивних емоцій.

Під час підготовки до екскурсій іноземні студенти знайомилися з новою лексикою, переглядали відео й читали тексти про новий об'єкт чи місце. З метою посилення інтересу до екскурсії були розроблені тексти з незавершеними реченнями, куди студенти могли записати цікаві факти, які вони дізналися та інші деталі. Наприклад, під час поїздки до державного музею космонавтики (м. Житомир), вони отримали такі тексти:

Дата _____ . *Ми були на екскурсії у*
 _____ , *в місті* _____ . *Ми їхали туди*
 _____ *годин* . *Наша подорож почалась о*
 _____ *і закінчилась о* _____ .

Дорогою ми _____ .

Цей музей називається _____

Під час екскурсії я дізнався, що Сергій Павлович Корольов – це

Під час екскурсії я вперше побачив _____

У музеї мені найбільше сподобалось: _____

Під час поїздки мені найбільше сподобалось _____

Під час поїздки мені не сподобалось _____

Мій настрій під час екскурсії: _____

Мій настрій після екскурсії: _____

Після проведення екскурсії іноземні студенти писали твори про поїздку та готували презентації з фото. Так реалізація цієї педагогічної умови забезпечила встановлення логічного взаємозв'язку між навчальною й культурно-дозвіллевою позааудиторною діяльністю, що сприяло адаптації іноземних студентів.

Упровадження другої педагогічної умови «використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної й особистісної адаптації» зумовлене тим, що окрім організаційних і побутових проблем, іноземним студентам доводиться вирішувати комунікативні

проблеми та звикати до нової навчальної групи. Розпочинаються заняття з української (російської) мови як іноземної. Зважаючи на те, що повноцінна адаптація іноземних студентів неможлива без опанування ними мови спілкування, ми дійшли до висновку про потребу у вдосконаленні цього процесу. Ефективному оволодінню українською (російською) мовою часто заважає те, що іноземні студенти відчують тривожність на заняттях, невпевненість у своїх силах, бар'єр у спілкуванні з викладачем. Покращити атмосферу на заняттях, сформувати дружній колектив студентів, забезпечити соціальну й комунікативну адаптацію можливо завдяки інтеграції тренінгових технологій у навчальний процес. Безумовно, це лише один з чинників адаптації, проте саме його використання, на нашу думку, сприятиме розвитку адаптивних якостей іноземних студентів, їхньому звиканню до групи й життя університету. Вибір цієї умови зумовлений тим, що саме тренінгові технології забезпечують психологічний вплив на особистість.

У нашому дослідженні ми виділяємо дві можливості реалізації тренінгу: у позанавчальній роботі та під час занять з української (російської) мови як іноземної. Програма тренінгових занять розроблена з урахуванням того, що в першому семестрі іноземні студенти здебільшого слабо володіють мовою спілкування, тому для них буде складно вступати в такі форми взаємодії, як обговорення, дискусія, обґрунтування власної думки, розповідь. Враховано також те, що нерозуміння того, що відбувається на тренінгу через незнання мови, може спричинити стресові ситуації й небажання студента надалі брати участь у таких заходах. Для зменшення дії цих несприятливих чинників ми пропонуємо:

- використовувати спеціально підібрані тренінгові вправи, уже починаючи з перших занять з української (російської) мови;
- використовувати матеріали, перекладені на мову-посередник при проведенні тренінгових занять у позанавчальній роботі;
- встановити взаємозв'язок між такими формами роботи.

Тренінгові вправи можна використовувати вже на початковому етапі адаптації іноземних студентів. Спершу така ініціатива може виявитися незвичною, особливо при роботі зі студентами, які приїхали з країн, у яких суворо регламентовані відносини між учителем й учнем, є високі вимоги до дисципліни (Китай, В'єтнам). Проте, уже після кількох занять з тренінговими елементами спостерігаємо підвищення активності студентів, їхнє зацікавлення, покращення відносин у групі, виникнення почуття довіри.

Під час впровадження педагогічної умови «використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної й особистісної адаптації» було враховано особливості когнітивного стилю спеціалістів інженерного профілю. Для студентів технічного ВНЗ характерне прагнення здійснювати діяльність самостійно, що може зумовлювати невміння працювати в команді, небажання надавати допомогу іншим. Орієнтація тренінгових вправ на колективну діяльність сприяла встановленню атмосфери підтримки і взаємодопомоги в студентській групі. Завдання були сформульовані чітко, у вигляді коротких і точних інструкцій, правил, оскільки саме на таку форму подачі матеріалу орієнтовані спеціалісти технічного профілю. Інформацію подавали в письмовому вигляді та з перекладом на мову-посередник. При виконанні тренінгових вправ студентам надавали час на обдумування відповідей, щоб запобігти труднощам, які виникають при спонтанному висловленні думок.

Розглядаючи можливості інтеграції тренінгових технологій у курс «Українська мова як іноземна», ми проаналізували навчальну програму та провели відбір тренінгових вправ, які можуть бути застосовані на занятті. Кожна вправа мала певну адаптаційну мету.

Наприклад, з метою знайомства іноземних студентів між собою та зняття напруги в перші дні навчання застосовано тренінгову вправу «Фотоальбом», яка була спрямована на інтеграцію групи, залучення до спільної діяльності. Студенти сіли у коло. Гру розпочав викладач: він назвав своє ім'я й рідну країну та зробив один нескладний рух (плеснув у долоні).

Другий учасник повинен був «перегорнути фотоальбом» на першу сторінку – повторити ім'я, назву країни та рух викладача, потім назвати своє ім'я й країну та продемонструвати свій власний рух. Третій учасник – повторити попередні імена, назви країн, рухи й додати до них свої власні. Гра продовжувалася по колу. Якщо хтось зі студентів не міг відтворити попередні рухи – з цього місця починався новий ланцюжок. У кінці гри викладач запропонував студентам назвати ланцюжок усіх імен.

Завдяки цій вправі студенти змогли не тільки добре запам'ятати імена викладача й одногрупників, потренувати увагу та пам'ять, але й підготуватися до вивчення лексичної теми «Знайомство», використовуючи фрази «мене звати», «його звати» у нестандартній ситуації.

У перші тижні навчання іноземні студенти відчували значну тривожність під час занять. Для того щоб зменшити напругу, ми починали заняття з вправ, які не потребували вербальної комунікації, і були спрямовані на виникнення почуття довіри, взаємодію в групі: вправи «Єдність», «Взаєморозуміння», «Шеренга». Опишемо їх.

Вправа «Єдність». Студенти ставали у коло, кожен стискав руку в кулак, і за командою викладача всі «викидали» пальці. Завданням було: незалежно один від одного вибрати одне й те саме число. Учасникам заборонялося перемовлятися. Гра продовжувалася доти, доки завдання не було виконано. Завдяки цій вправі відбувалося вироблення інтелектуальної єдності на прогностичному рівні; формування емоційно-вольової єдності групи.

Вправа «Взаєморозуміння». Ця вправу виконували у колі: викладач називав будь-яке число (але не більше, ніж кількість студентів у групі). Одночасно з цим необхідно було зробити крок уперед учасникам у кількості, що дорівнювала названому числу.

Вправа «Шеренга». Студентам пропонували стати в одну шеренгу на відстані кроку один від одного лицем до викладача. Після загальної команди на рахунок «три» вони повинні були повернутися на 90 градусів в той чи інший бік. Основним завданням було: повертатися по команді доти, доки всі

не повернутися в один бік. Водночас необхідно було дотримуватися основних вимог: не можна не повертатися; не можна розмовляти або якимось домовлятися про те, у яку сторону необхідно повернутися. Такі вправи викликали піднесений настрій в іноземних студентів, сприяли зниженню тривожності, допомогли сформувати єдність групи, атмосферу взаєморозуміння.

Під час основного етапу адаптації (після першого місяця) на заняттях використовували тренінгові вправи, спрямовані на: розвиток діалогічного й монологічного мовлення, умінь діяти в конфліктних ситуаціях, умінь самопрезентації; здатність відстоювати свою думку і висловлювати власні переконання. Ці вправи наведені в таблиці 2.2. та описані в додатку Р.1.

Таблиця 2.2

**Тренінгові вправи, які використовували
з метою адаптації іноземних студентів на заняттях з української
(російської) мови як іноземної**

№	Уміння, на розвиток яких спрямована вправа	Назви вправ
1	Розвиток умінь діалогічного мовлення	Як справи? Карусель Покращений телефон Метод інтерв'ю Східний ринок
2	Здатність відстоювати свою думку і висловлювати свої переконання	Контрабандисти
3	Розвиток монологічного мовлення	Хвастоці Короткі паузи
4	Розвиток умінь діяти в конфліктних ситуаціях	Невпевнені, упевнені та агресивні відповіді Згладжування конфліктів
5	Розвиток умінь самопрезентації	Загальна увага Валентність

Використання тренінгових вправ на заняттях з української (російської) мови як іноземної не було «надбудовою», що складно вписувалася в процес навчання. Навпаки, різноманіття тренінгових вправ та їхня ефективність дали змогу включити їх у практичні заняття, роблячи їх більш цікавими та різноманітними. У таблиці 2.3 представлено, як були поєднані тренінгові вправи з лексичними темами, які вивчають у курсі «Українська мова як іноземна» на підготовчому відділенні. Ці вправи описані в додатку Р.2.

Таблиця 2.3

Використання тренінгових вправ при засвоєнні ситуативно-тематичного мінімуму соціально-культурної сфери спілкування

№	Лексична тема	Тренінгові вправи, які використовували	Адаптаційна мета
1	Зовнішність людини	Вітер дме на. . .	Сформувати довірливі відносини серед студентів; продемонструвати різноманіття, сприяти толерантності, зниженню тривожності
2	Мій університет	Розкажи!	Подолати тривожність іноземних студентів; залучити їх до активної діяльності; сформувати партнерські відносини у групі
4	Моя родина	Будьмо знайомі!	Створити в групі атмосферу емоційної свободи, відкритості, приязності й довіри один до одного; допомогти студентам більше дізнатись один про одного, скоротити дистанцію в спілкуванні

Продовження табл. 2.3

5	Мій робочий день. Мій вихідний день	Розподіл часу	Навчити студентів розподіляти свій час, допомогти їм звикнути до нового розкладу; відкрити нові можливості для проведення вільного часу
6	Супермаркет. Лікарня. Бібліотека. Кафе. Прогулянка містом	Рольові ігри «У супермаркеті», «У лікарні», «У бібліотеці», «У кафе», «У місті»	Навчити діяти у різних ситуаціях, що виникають у супермаркеті, у лікарні, у бібліотеці, у кафе, у місті.
7	У гостях	Прийом гостей	Спонукаючи іноземних студентів активно проявити в груповій роботі якості творчої особистості; сприяти зниженню страху перед невідомим, перед поставленою проблемою.
8	Спорт у житті людини	Пантоміма «Угадай вид спорту»	Подолати тривожність студентів; залучити їх до активної діяльності
9	Свята	Вправа «Подарунок»	Розвинути вміння користуватися мовою жестів, мімікою, тілом для ефективної невербальної комунікації.

Наприклад, при вивченні лексичної теми «Мій університет», була застосована вправа «Розкажи!». Групу поділили на чотири підгрупи. Кожна з них отримала від викладача один і той самий ряд запитань і завдання: якомога швидше й точніше відповісти на всі питання, які є в списку і віддати

відповіді викладачу. Питання були складені у такий спосіб, щоб налаштувати студентів на активний пошук й обговорення. Для відповідей їм необхідно було згадати інформацію, пов'язану з університетом (як раніше називався університет? як називається вулиця, на якій розташований університет? який корпус найвищий? тощо). Ця вправа дала змогу студентам дізнатися більше про вищий навчальний заклад і розвинути вміння працювати в групі.

Цікавим було застосування вправи «Розподіл часу» під час вивчення лексичної теми «Мій день». Викладач запропонував студентам намалювати коло і позначити в ньому, на що вони щоденно витрачають свій час за такими категоріями: те, що вони не люблять, але зобов'язані робити; справи, які їм подобаються, щоденні обов'язкові справи (їжа, сон). Поряд студенти намалювали коло ідеального розподілу часу. Відбулося обговорення ідей, як раціональніше використовувати свій час, що сприяло адаптації іноземних студентів до нової діяльності.

Також з метою адаптації іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі нами було розроблено тренінг (Додаток П). Він спрямований на посилення динаміки адаптації шляхом «переведення» неусвідомлюваного матеріалу на актуалізований усвідомлюваний рівень. Тренінг складався з 8 занять по 1,5 год. Теми відповідали потребам адаптації іноземних студентів підготовчого відділення (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Програма тренінгу адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності у вищому технічному навчальному закладі

№	Тема заняття
1	Діагностика адаптаційних проблем
2	Освоєння освітнього простору університету
3	Тренінг поведінки: засвоєння норм студентського середовища, адаптація до студентської групи
4	Стратегія успішного навчання

Продовження табл.2.4

5	Розвиток мотивації до навчання у ВТНЗ
6	Особистісна саморегуляція, зниження тривожності
7	Прийняття відповідальності за своє життя, тайм-менеджмент
8	Розвиток комунікативних умінь

Перше заняття мало на меті виявлення в учасників тренінгу ілюзій і переживань, пов'язаних із процесом адаптації до умов університетського навчання, життя в Україні. Було проведено діагностику адаптаційних проблем іноземних студентів за допомогою бесіди й опитування. Учасників ознайомили з правилами, принципами та метою тренінгу. Були проведені спеціальні вправи, спрямовані на знайомство студентів між собою, формування атмосфери довіри в групі. Визначені найбільш поширені адаптаційні проблеми та запропоновані шляхи їх вирішення. Заняття відбувалося в активній, ігровій формі, що дало змогу іноземним студентам зняти надмірну тривожність, продемонструвати щирість і відкритість.

Друге заняття було спрямоване на освоєння іноземними студентами нового освітнього простору. Щоб допомогти їм краще орієнтуватися в навчальному закладі, була представлена презентація й розповідь про місця університету, які вони можуть відвідувати під час навчання (бібліотека, їдальня, спортивні майданчики, міжнародний відділ тощо), розказано про електронні ресурси, де вони можуть знайти потрібну інформацію про університет. Були проведені вправи «До кого ви звернетесь, якщо...» і «Що ви будете робити, якщо...». Студентам пропонували типові ситуації, які можуть виникнути під час навчання. Їхнім завданням було знайти вихід із ситуації або визначити, до кого в університеті можна звернутися з цією проблемою. Вправа «Спілкування з викладачами» допомогла визначити відмінності в спілкуванні між студентами і викладачами в рідній для студентів країні і в Україні, а вправа «Подолання страху спілкування з

керівництвом» – позбутися тривоги при спілкуванні з викладачами й адміністрацією університету. Фрагмент тренінгової програми представлений у додатку П.

Оскільки під час адаптації іноземних студентів до навчання важливого значення набуває студентська група, третє заняття було присвячено засвоєнню норм студентського середовища, адаптації до студентської групи. Були використані вправи, які сприяють виникненню довіри, покращенню групової взаємодії: «Сигнал», «Падіння». На занятті «Стратегія успішного навчання» було проведено обговорення типових труднощів, які виникають під час навчання. З метою розвитку і корекції мотиваційної сфери іноземних студентів, були застосовані вправи «Моя майбутня професія», «Професійні якості успішного інженера», «Я – успішний студент ВНЗ», «Чому я обрав навчання у технічному ВНЗ». Значна увага була приділена особистісній саморегуляції іноземних студентів, зниженню тривожності (вправи «Перепочинок», «Прості твердження»). Корисними були також заняття, спрямовані на розвиток комунікативних умінь та прийняття відповідальності за своє життя. Зразки тренінгових вправ, які ми використовували, наведені в додатку Р.3.

Проводячи тренінгові вправи, викладачі з розумінням ставилися до того, що не всі студенти можуть виявляти однакову активність, підбирали такі вправи, які не суперечать національним і релігійним обмеженням студентів, зважали на їхні національні особливості. Наприклад, у групах зі студентами з Азербайджану, Туреччини, Монголії, після тренінгових вправ, яка потребували активного руху, пропонували більш спокійні завдання, що сприяли зосередженню на навчанні.

Тренінгові заняття були включені в комплексну програму вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів.

Третя педагогічна умова – забезпечення педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів. Розглянемо реалізацію основних видів

діяльності педагогічного супроводу: діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної в процесі адаптації іноземних студентів на підготовчому відділенні ВНЗ.

Під час діагностичної діяльності були використані методи спостереження й анкетування (розроблений нами опитувальник для виявлення особливостей адаптації іноземних студентів, опитувальник для викладачів, стандартизовані діагностичні методики, представлені в додатках А-М).

Одним із завдань навчально-методичної діяльності під час педагогічного супроводу було формування позитивного ставлення до обраної технічної спеціальності. Це завдання було реалізовано під час занять з української (російської) мови як іноземної при вивченні тем, пов'язаних з майбутньою діяльністю («Моя майбутня професія – інженер», «Видатні інженери», «Професія інженера в моїй країні»). Також були організовані студентські конференції, екскурсії (в музей Національного авіаційного університету, Державний музей авіації України тощо). Під час вивчення природничих і технічних дисциплін була приділена увага зв'язку між темами, які вивчають, з майбутньою професійною діяльністю, проведений перегляд відеоматеріалів про видатні інженерні досягнення.

Формуванню в іноземних студентів чітких уявлень про зміст навчання у вищому технічному навчальному закладі сприяла бесіда «Шлях до отримання спеціальності», під час якої був здійснений огляд навчальних дисциплін. Викладачі розкрили перед студентами взаємозв'язок між діяльністю інженера та дисциплінами, які вивчають на підготовчому відділенні та під час основного періоду навчання. Було розказано про теми досліджень і дипломних робіт іноземних студентів-випускників, їхній професійний шлях після закінчення університету. Це поживило інтерес в іноземних студентів та сприяло зростанню мотивації до навчання.

Опанування іноземними студентами нових форм і методів навчальної роботи відбувалося під час вивчення гуманітарних, природничих і

технічних дисциплін на підготовчому відділенні. Значну увагу приділяли формуванню в студентів навчальних умінь, які покликані сприяти успішному продовженню навчання під час основного періоду. Оскільки проведене в межах констатувального експерименту опитування викладачів I курсу, які працюють з іноземними студентами, засвідчило низький рівень сформованості навчальних умінь (сприймати лекційний матеріал, невміння конспектувати, самостійно готуватися до семінарських занять, виступати з доповіддю тощо), було обрано форми роботи, які уможливили вирішення цієї проблеми. Викладачі підготовчого відділення використовували фрагменти лекцій (з їх конспектуванням й обговоренням особливостей ведення конспекту), записи на дошці, слайд-шоу, відеоматеріали. Також були застосовані завдання, спрямовані на формування уміння вести конспект і використовувати його під час заняття.

Оскільки багато матеріалу відведено на самостійне вивчення, під час занять на підготовчому відділенні значна увага була приділена цьому питанню. Студентам розказали про особливості конспекту як короткого письмового викладу тексту й плану як переліку основних питань, розглянутих у досліджуваному матеріалі. Для того щоб відпрацювати вміння ведення конспекту та складання плану, іноземні студенти виконували індивідуальні завдання. За складеними конспектами та планами вони відтворювали матеріал на занятті. Викладачі провели аналіз конспектів, виділили найважливіше, вказали на недоліки (просте переписування тексту без виділення головного, використання довгих речень, відсутність скорочень, багаторазове повторення однакової інформації). При складанні плану прочитаного виділили такі недоліки: пункти плану не відповідають змісту тексту, план занадто детальний, практично дублює текст, багато уваги приділено другорядним фактам, головне не виділено. Для конспектування використовували тексти наукового стилю, що містять вступ, основну частину і висновки, і можуть

становити інтерес для студентів технічних спеціальностей (статті з наукових журналів, тези конференцій).

З метою формування умінь роботи з навчальною літературою, викладачі ознайомили іноземних студентів з видами книг, які використовують у навчальній діяльності (підручники, словники, довідники, енциклопедії, хрестоматії тощо). Застосовані такі завдання, як: самостійно виділити змістові частини в навчальних текстах, визначити в них головне, скласти перелік джерел із заданої теми, порівняти науковий, науково-популярний, художній і публіцистичний стилі. Також було розглянуто особливості роботи з електронними джерелами, сформовано перелік електронних ресурсів, які можна використовувати в професійній підготовці.

Викладачі, які здійснювали педагогічний супровід, звернули особливу увагу на планування підготовки до семінарів, використання конспектів лекційного матеріалу, підбір навчальної літератури. Це сприяло формуванню в студентів навичок роботи на семінарських і практичних заняттях під час основного періоду навчання.

У зв'язку з потребою у врахуванні національних особливостей було розглянуто питання ділової активності під час семінарського заняття, участі в дискусії, диспутах. Це пов'язано з тим, що одні студенти часто відповідають на заняттях, хай навіть і з помилками (студенти з Туреччини, Азербайджану), а інші надають перевагу письмовим формами роботи, не люблять відповідати на питання усно (представники Китаю, В'єтнаму). Важливе значення для адаптації до групи також мало співробітництво і взаємодопомога студентів на семінарських і практичних заняттях. Способи адаптації іноземних студентів до різних видів навчальної діяльності під час викладання дисциплін на підготовчому відділенні наведені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Способи адаптації іноземних студентів до різних видів навчальної діяльності під час викладання дисциплін на підготовчому відділенні

Мета	Діяльність, спрямована на досягнення мети
1. Підготовка до роботи на лекційних заняттях	
Сформувати вміння сприймати лекційний матеріал	використання на заняттях фрагментів лекцій з їхнім конспектуванням; обговорення особливостей ведення конспекту
Розвинути слухове та зорове сприйняття лекційного матеріалу	використання на заняттях записів на дошці, слайд-шоу, відеоматеріалів; обговорення особливостей роботи при різному поданні лекційного матеріалу
Навчити вести зошит для конспектування лекцій	демонстрація зразкових конспектів; завдання, спрямовані на формування вміння вести конспект
Сформувати уявлення про методичні прийоми, які використовують при записуванні лекції	обговорення та практичне використання під час заняття; демонстрація видів скорочень, способів, що прискорюють запис лекції
Розвинути вміння працювати з конспектом лекцій	завдання, спрямовані на формування вміння вести записи, які доповнюють лекційний матеріал, використовувати конспект лекцій при підготовці до семінарських, практичних занять
2. Підготовка до роботи на семінарських і практичних заняттях	
Сформувати уявлення про специфіку підготовки до семінарського заняття	завдання, спрямовані на підбір навчальної та наукової літератури, використання конспектів; підготовка доповіді або повідомлення для виступу на семінарі

Продовження табл. 2.5

Розвинути вміння формулювати відповідь на поставлене питання, виступати перед аудиторією	завдання, спрямовані на розвиток комунікативних умінь; формування впевненості іноземних студентів під час виступу шляхом створення ситуацій успіху
3. Вироблення умінь і навичок самостійної роботи	
Сформувати навички роботи з підручником, навчальним посібником	ознайомлення з видами книг, які використовують у навчальній діяльності; завдання, спрямовані на виділення головного в навчальних текстах
Навчити самостійно опрацьовувати інформацію, систематизувати й аналізувати її	розповідь про особливості складання конспекту й плану прочитаного; індивідуальні завдання, спрямовані на самостійне опрацювання інформації, її аналіз і систематизацію
Розвинути вміння пошуку інформації в мережі Інтернет	надання інформації про навчальні сайти, наукові бібліотеки й інші джерела отримання інформації; індивідуальні завдання, спрямовані на пошук інформації, перевірку її вірогідності

Здійснення навчально-методичної діяльності базувалося на врахуванні особливостей інженерної комунікації. Так, при формуванні навичок роботи з підручниками, навчальними посібниками, неадаптованими науковими текстами, звертали увагу на принцип взаємодії частин і цілого «герменевтичне коло» в інженерному тексті, згідно з яким значення певних слів можна визначити лише в контексті речення. Були розглянуті особливості наукового стилю мовлення, для якого характерна точність, стислість, однозначність, використання термінів і складних синтаксичних конструкцій, відсутність емоційного забарвлення. Визначено такі

характерні особливості тексту інженерної спеціалізації, як наявність символів, таблиць, міжнародної термінології. Підбір матеріалів був здійснений з урахуванням специфічного адресата – майбутнього студента-інженера.

Однією з форм реалізації інформаційної діяльності під час педагогічного супроводу було проведення кураторами бесід «Я – студент НАУ», «Я – студент ВНТУ», «Я – мешканець гуртожитку» протягом перших тижнів навчання. Іноземні студенти були проінформовані про правила внутрішнього розпорядку ВНЗ і гуртожитку, свої права й обов'язки, дізналися про вимоги, які висувають до оцінювання і відвідування занять, змогли отримати відповіді на питання про нормативно-правові документи, які регулюють їхнє перебування в Україні.

Розповіді про Національний авіаційний та Вінницький національний технічний університети мали на меті познайомити іноземних студентів з традиціями й перевагами ВНЗ, їх історією й досягненнями. Також куратори проінформували іноземних студентів про можливості проведення вільного часу в університетах, що дало змогу обрати цікаві заняття, реалізувати свої таланти й здібності. Тематика групових бесід, які проводили з метою адаптації іноземних студентів, наведена у додатку Т.

Роль педагогічного супроводу під час святкувань (Стрітіння, Андріївські вечорниці, Новий рік), проведення фестивалів («Дари осені», «Кухар світу») та інших заходів в університетах і за їх межами полягала в залученні іноземних студентів до участі та створенні атмосфери свободи та взаємної підтримки. Завдяки спеціально організованому педагогічному супроводу іноземні студенти активно долучалися до діяльності й виявляли ініціативу.

Важливим напрямом інформаційної діяльності під час педагогічного супроводу було проведення індивідуальних бесід з питань, які хвилюють студентів. Водночас зважали на те, що іноземні студенти не завжди виявляли бажання поговорити з викладачем або куратором віч-на-віч. Це

було зумовлено особистісними (сором'язливість, стриманість) і культурними особливостями. Доволі часто вони не знали, як до цього поставиться викладач, чи не спричинить така розмова непорозуміння. Саме тому особи, що здійснювали педагогічний супровід, самостійно ініціювали проведення індивідуальних бесід, якщо в цьому була потреба.

Під час корекційно-профілактичної діяльності було організовано не лише надання індивідуальної допомоги студентам, які переживають стресові, конфліктні ситуації, але й залучення компетентних фахівців, які можуть вирішити проблему (психологів, лікарів). Також корекційно-профілактичну діяльність реалізовували шляхом створення ситуацій успіху на заняттях, що сприяло зниженню тривожності та підвищенню впевненості в собі іноземних студентів.

Урахування когнітивного стилю спеціалістів інженерного профілю під час здійснення діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної діяльності відбувалося шляхом:

- надання чітких правил й інструкцій, розробки схем і письмових пояснень;
- проведення індивідуальних консультацій і бесід, підбір завдань для самостійної діяльності;
- поділ завдань на окремі частини, поступове надання нової інформації;
- використання прикладів при поясненні абстрактної інформації.

Педагогічний супровід адаптації іноземних студентів у технічному ВНЗ мав суб'єкт-суб'єктний характер. Суб'єктами педагогічного супроводу були як його організатори (викладачі, куратори, адміністрація вищого навчального закладу), так і самі іноземні студенти.

Реалізація *четвертої педагогічної умови* «відбір педагогічних стратегій формування адаптованості на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів» відбувалася шляхом реалізації педагогічних стратегій адаптації.

Педагогічна стратегія – це свідомо сконструйована сукупність педагогічних дій, здійснюваних поетапно, адекватних педагогічній меті, за допомогою якісного відбору педагогічного інструментарію: змісту навчальної дисципліни, гнучкого використання форм, засобів і методів [224].

У дослідженні Н. Сомової представлені чотири стратегії: управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація. Вони відрізняються одна від одної відносинами між викладачем й іноземним студентом, формами подачі навчального матеріалу, способом мислення й пізнання нового, готовністю до змін, способами стимулювання студентів, шляхами розв'язання конфліктів [176, с. 147].

Ми розглянули можливості реалізації педагогічних стратегій під час роботи з іноземними студентами різних національностей. При цьому враховували, що у вищих навчальних закладах технічного профілю значна частина індивідуальних особливостей іноземних студентів зумовлена когнітивним стилем спеціалістів інженерного профілю й інженерною комунікацією.

Стратегія «управління» базується на ієрархічних відносинах між студентами й викладачем. Дії студентів у межах цієї стратегії цілком залежать від вказівок викладача. Навчальну роботу ведуть у напрямку суворо фіксованих цілей – навчальних завдань. Відносини між викладачем і студентом мають робочий характер і не виходять за межі навчальної діяльності. Освітній процес спрямований на набуття конкретних навичок, умінь, компетенцій, необхідних для вирішення конкретного навчального завдання. Головний метод подачі навчального матеріалу – пояснювально-ілюстративний (конспектування, підготовка доповідей, повідомлень). Конфлікти сприймають як ірраціональне явище, при їх вирішенні головна роль належить викладачу [176, с. 142].

Викладачі застосовували стратегію «управління» з метою встановлення дисципліни, особливо на початкових стадіях навчання в

групах, де студенти часто поводитися недисципліновано (запізнювалися, пропускали заняття, не виконували завдання). Це було характерно для студентів з країн, виховним традиціям яких притаманний жорсткий контроль з боку старших членів сім'ї, зокрема Азербайджану і Туреччини. Звільнившись від батьківської опіки, студенти втрачали самоконтроль, відчували безкарність, відсутність впливу значущих людей. Завдяки цій стратегії викладач міг ствердити свою авторитетну позицію з метою припинення неповажного ставлення з боку студентів, встановлення дисципліни, формування відповідальності.

Стратегія «взаємодія» зорієнтована на ієрархічні відносини між студентами й викладачем, які не обмежуються лише навчальним процесом. Для неї характерна авторитетна роль викладача, який не тільки повідомляє нову інформацію, але є учителем (гуру) для студентів. До нього звертаються і за навчальними, і за життєвими порадами. Навчання спрямоване на поетапне досягнення мети, визначеної викладачем. Важливе значення має похвала, яка заохочує студентів досягати високих результатів, працювати наполегливіше, виконувати всі завдання. Провідними методами подачі навчального матеріалу є пояснювально-ілюстративний (конспектування, підготовка доповідей, повідомлень) і частково-пошуковий (набуття навичок пошуку та обробки інформації). У разі виникнення конфліктів спершу відбувається їх обговорення в групі, але право вирішення належить викладачеві [176, с. 143].

Цю стратегію застосовували куратори груп, викладачі української мови як іноземної, які проводили багато часу зі студентами підготовчого відділення. Це сприяло отриманню студентами не тільки знань, але й соціальної підтримки. Стратегія «взаємодія» була застосована при роботі зі студентами Китаю, Монголії і В'єтнаму, Еквадору, представниками африканських країн під час початкового й основного періоду адаптації.

Стратегія «проектування» базується на суб'єкт-суб'єктних відносинах між викладачем і студентами. Вона спрямована на вирішення конкретного

навчального завдання й може бути застосована в групах поліетнічного складу. Провідними методами є пошуковий і проблемного викладу [176, с. 144].

Цю стратегію використовували на заняттях шляхом формування робочих груп, спрямованих на вирішення різних навчальних завдань, що сприяло розвитку комунікативних навичок, оскільки під час роботи в групі потрібно спілкуватися з іншими студентами, доводити власну думку. Значна увага була приділена формуванню навичок колективної діяльності та вмінь презентувати досягнутий результат. Головним критерієм цінності члена проектної групи вважалася ефективність виконуваних ним дій і спрямованість на досягнення конкретної навчальної мети. Викладачу відводили роль спостерігача або експерта. До дисципліни на занятті не висували суворих вимог.

Стратегія «проектування» була застосована з метою формування умінь роботи в команді зі студентами різних національностей, у тому числі й тих, які зорієнтовані на самостійну діяльність (Китай, Монголія, В'єтнам).

В основу стратегії «індивідуалізація» покладена ідея про потребу створити в навчальному процесі умови для реалізації потенціалу кожної особистості. Провідним є дослідницький метод. Стратегія базується на суб'єкт-суб'єктних відносинах між викладачем і студентом, освітній процес орієнтовано на індивідуальні й національні особливості студентів. Завдання викладача – сприяти реалізації можливостей студента шляхом надання йому індивідуальних завдань, що потребують творчого підходу. Відносини між викладачем і студентами не обмежені формальним навчальним процесом, передбачають зацікавленість і дружню підтримку в процесі втілення творчих ідей. Конфлікти найчастіше мають внутрішньоособистісний характер, вирішуються в індивідуальному порядку [176, с. 145].

Стратегію реалізовували при роботі з талановитими, обдарованими студентами, а також з тими, які виявляють слабку успішність. Ефективним було її застосування у разі, коли в однорідній за національним складом

групі навчався студент іншої національності. Це допомогло знизити вплив культурних відмінностей на навчально-пізнавальну діяльність. Цю стратегію реалізовували в процесі викладання як гуманітарних, так і загальнонаукових дисциплін на підготовчому відділенні.

Стратегії «управління» і «взаємодія» орієнтовані на провідну роль викладача й чітке виконання навчальних завдань. Стратегії «проектування» й «індивідуалізація» передбачають суб'єкт-суб'єктні відносини між студентами і викладачем, що сприяє виявленню студентами ініціативи, пошуку нових рішень і інноваційних ідей [176, с. 146].

Педагогічні стратегії можна співвіднести з характеристиками модальності освітнього середовища, розробленими В. Ясвіним. Реалізація стратегії «управління» відповідає догматичному освітньому середовищу, стратегії «індивідуалізація» – творчому освітньому середовищу.

Реалізація педагогічних умов потребувала відповідної підготовки викладачів, які працюють з іноземними студентами. З цією метою було проведено обговорення питань на конференціях та семінарах у Національному авіаційному університеті та Вінницькому національному технічному університеті. Обговорювали такі теми:

- 1) урахування національних особливостей іноземних студентів під час викладання гуманітарних, природничих і загальнотехнічних дисциплін;
- 2) відбір педагогічних стратегій формування адаптованості іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі;
- 3) особливості організації педагогічного супроводу іноземних студентів;
- 4) можливості використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів;
- 5) єдність аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності як педагогічна умова адаптації іноземних студентів;

- б) основні труднощі адаптації іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі.

Викладачі були інформовані про результати опитування, проведеного серед студентів, спрямованого на виявлення основних проблем і труднощів, які виникають під час навчання на підготовчому відділенні. Обговорювали причини виникнення цих проблем та шляхи їх розв'язання.

Однією з особливостей роботи, спрямованої на адаптацію іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі, є те, що вона не повинна обмежуватися лише підготовчим відділенням. Водночас, у дослідженнях вітчизняних науковців цьому питанню не приділено належної уваги. У роботах закордонних дослідників (Ж. Бемфорда (J. Bamford), К. Бонд (K. Bond), Т. Джойса (T. Joyce), К. Хопкинс (K. Hopkins), Р. Скудамор (R. Scudamore) акцентовано на взаємному пристосуванні іноземних студентів і освітнього середовища ВНЗ, створенні комфортних умов для навчання представників інших країн [229, 235, 241]. Аналіз діяльності закордонних вищих навчальних закладів (Нотингемський університет, Велика Британія; університет Вайкато, Нова Зеландія та ін.) засвідчив, що значна увага приділена підготовці викладачів до роботи зі студентами-іноземцями: для них готують спеціальні посібники, проводять онлайн навчання [241, 244].

Враховуючи закордонний досвід, ми розробили методичні рекомендації для викладачів, спрямовані на організацію навчання іноземних студентів у вищому технічному навчальному закладі з урахуванням когнітивного стилю спеціалістів інженерного профілю та особливостей інженерної комунікації. В них розкриті такі питання: створення дружнього колективу, побудова ефективних взаємин у групі, у якій є іноземні студенти; створення умов для ефективного навчання іноземних студентів; організація навчання іноземних студентів; викладання у великих аудиторіях; організація групової роботи; оцінювання іноземних студентів (додаток С).

Висновки до другого розділу

Ми визначили такі педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання в технічному університеті: єдність аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності; використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної й особистісної адаптації; організація педагогічного супроводу іноземних студентів, що передбачає реалізацію діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної діяльності; добір педагогічних стратегій формування адаптованості (управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація) – на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів. Їхнє обґрунтування базувалося на положеннях гуманістичного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, системного й середовищного підходів та класичних (системності й послідовності; зв'язку навчання з життям; свідомості й активності; емоційності; урахування особистих можливостей студента; спільної діяльності викладача і студента) і специфічних (урахування національно-культурних особливостей іноземців, урахування рівня володіння мовою) дидактичних принципів.

Удосконалення методики адаптації іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі здійснювали шляхом реалізації комплексної програми вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів. Ця діяльність була спрямована на безконфліктне входження в іноземних студентів в нове освітнє середовище, подолання ними проблем і труднощів, які виникають під час цього процесу, досягнення адаптованості за внутрішніми й зовнішніми критеріями. Особливістю впровадження педагогічних умов адаптації іноземних студентів у навчально-виховний процес вищого технічного навчального закладу було врахування

когнітивного стилю спеціалістів інженерного профілю та інженерної комунікації.

Реалізацію першої педагогічної умови – забезпечення єдності аудиторної й культурно-дозвілєвої позааудиторної діяльності – забезпечували тим, що був установлений логічний зв'язок між навчальною підготовкою й позааудиторними заходами, які мали адаптаційну мету. Запровадження другої педагогічної умови відбувалося під час занять з української (російської) мови як іноземної та під час позааудиторної діяльності шляхом проведення тренінгових вправ та реалізації програми тренінгу адаптації. Процес упровадження третьої педагогічної умови передбачав організацію педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів і здійснення під час неї діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної діяльності. З метою реалізації четвертої умови були ретельно проаналізовані особливості адаптації представників різних національностей, визначені чинники, які сприяють і перешкоджають їй. Упровадження педагогічних стратегій формування адаптованості (управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація) здійснювали під час навчально-виховного процесу на підготовчих відділеннях вищих технічних навчальних закладів.

Матеріали, які увійшли до розділу, опубліковані автором у статтях і матеріалах конференцій [11, 12, 15, 16].

Для перевірки ефективності визначених педагогічних умов та удосконаленої на їхній основі методики було проведено експериментальне дослідження.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

3.1. Організація та проведення експериментального дослідження

Педагогічно-експериментальне дослідження тривало з 2012 р. по 2016 р. і складалося з трьох етапів: аналітико-констатувальний (2012 – 2014 рр.); дослідно-експериментальний (2014 – 2015 н.р.); завершально-узагальнювальний (2015 – 2016 н.р.).

У процесі психолого-педагогічного дослідження нами було використано такі загальнонаукові методи дослідження:

- *теоретичний аналіз, синтез, порівняння та зіставлення* – для концептуалізації психолого-педагогічної наукової літератури, вивчення нормативно-правових документів у сфері освіти, словників, енциклопедій, авторефератів, дисертацій, Інтернет-ресурсів, досвіду роботи науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів України, провідних учених – з метою аналізу стану вивчення проблеми адаптації іноземних студентів до навчання в психолого-педагогічній теорії та практиці, визначення структурних компонентів адаптації;

- *узагальнення* – для опрацювання та інтерпретації теоретичних джерел з досліджуваної проблеми, освітньо-кваліфікаційних характеристик, університетської документації (навчальні плани, програми, комплекси методичного забезпечення), результатів діяльності іноземних студентів – з метою обґрунтування педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах, формулювання підсумків та висновків;

- *обсерваційні* (тестування, анкетування, інтерв'ювання, бесіди, педагогічне спостереження) для визначення рівнів адаптованості іноземних студентів та характеристики процесу адаптації;

- *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) – для перевірки ефективності розроблених педагогічних умов адаптації іноземних студентів, визначення кількісних і якісних показників адаптованості іноземних студентів на кожному етапі дослідження;

- *математичної статистики* – для опрацювання дослідницьких даних, обчислення статистичних показників та перевірки достовірності результатів педагогічного експерименту (t-критерій Стьюдента);

- *графоаналітичні методи* відображення інформації (таблиці, рисунки) – для наочної демонстрації результатів дослідження.

Аналітико-констатувальний етап передбачав вивчення й теоретичний аналіз наукової літератури та діяльності викладачів (кафедра філологічних та природничих дисциплін НАУ, кафедра мовознавства ВНТУ) щодо адаптації іноземних студентів. Під час цього етапу було визначено понятійний апарат, актуальність, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження. Підібрано діагностичні методики, які забезпечили репрезентативність результатів дослідження, проаналізовано рівень адаптованості студентів-іноземців до навчання у вищих технічних навчальних закладах та визначено найважливіші проблеми, які супроводжують процес адаптації.

Під час аналітико-констатувального етапу було проведене констатувальне дослідження, спрямоване на вивчення адаптованості іноземних студентів за такими критеріями: 1) адаптованість до навчальної діяльності; 2) адаптованість до нового соціального середовища; 3) особистісне сприйняття процесу адаптації. Також було розглянуто культурно-національні особливості адаптації іноземних студентів. В емпіричному дослідженні взяли участь 80 іноземних студентів підготовчих відділень (46 студентів Національного авіаційного університету, 34 студенти Вінницького національного технічного університету). Вік досліджуваних – від 17 до 19 років. Основні регіони походження студентів:

- Південно-Східна (В'єтнам) і Східна Азія (Китай, Монголія);
- Західна Азія (Азербайджан, Туреччина);

- Центральна, Західна й Північна Африка (Нігерія, Ангола, Екваторіальна Гвінея, Буркіна-Фасо, Намібія, Марокко);

- Південна Америка (Еквадор).

Для одержання об'єктивних даних у ході аналітико-констатувального етапу експерименту ми використовували такі методи дослідження у взаємозв'язку: педагогічне спостереження; інтерв'ювання; анкетування іноземних студентів; метод аналізу результатів діяльності студентів; психолого-педагогічне тестування. Нами було розроблено опитувальник, спрямований на визначення особливостей адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності, до нового соціального середовища та особистісного сприйняття процесу адаптації (Додаток А). Для аналізу мотивації іноземних студентів до навчання у вищому навчальному закладі була застосована методика вивчення мотивів навчальної діяльності А. Реана, В. Якуніна (Додаток Д). Оцінку рівня особистісної тривожності іноземних студентів здійснювали за допомогою методики Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна (Додаток Е). З метою визначення основних навчальних труднощів іноземних студентів було проведене опитування викладачів профільних предметів технічного університету, які працюють з іноземними студентами на I курсі (Додаток В).

Розглянемо особливості адаптації іноземних студентів навчання у ВТНЗ до навчальної діяльності, отримані в результаті проведення письмового опитування (Додаток А).

Щоб виявити степінь впливу зовнішніх чинників на адаптацію, ми запропонували студентам оцінити, що спричинило найбільші труднощі під час навчання в Україні за трибальною шкалою (складно – 2, середньо – 1, легко – 0). Для більшості студентів підготовчого відділення найскладнішими в організації нової діяльності виявились уміння: організувати самостійно підготовку до занять (складно для 85% студентів); самостійно розподіляти свій час (75% студентів обрали варіант – «складно»); звикати до нового розпорядку дня (складно для 70% студентів). Іноземні студенти зазначили,

що до таких чинників, як нові форми навчання, потреба приділяти навчанню більше часу, тривалість занять, вони звикли без особливих зусиль.

У навчальній діяльності іноземним студентам найважче було адаптуватися до навчання нерідною мовою (складно для 90% студентів) і великого обсягу навчального матеріалу (76,25% студентів). Значні труднощі зумовило також оволодіння необхідними навчальними вміннями й навичками: у 67,5% студентів виникали значні труднощі при самостійній підготовці до занять, пов'язані з вміннями самостійно опрацьовувати інформацію, систематизувати й аналізувати її, виділяти головне; 55% мали труднощі при формулюванні відповідей на поставлене питання; 53,75% – при конспектуванні матеріалу під час заняття. Такі пункти, як нові форми оцінювання знань і стиль спілкування викладача, не викликали особливих проблем у більшості студентів. Це засвідчило необхідність цілеспрямованої діяльності, спрямованої на адаптацію іноземних студентів до навчального процесу. Результати оцінки іноземними студентами труднощів, які виникли під час адаптації до навчального процесу на підготовчому відділенні представлено на рис. 3.1.

Рис. 3.1 Оцінка іноземними студентами (%) труднощів у навчальній діяльності, які виникли під час адаптації.

Одним з важливих показників адаптованості за внутрішнім критерієм є стан задоволення взаємодією з новим середовищем. Для визначення загального ставлення студентів до навчання їм було запропоновано оцінити твердження «Мені подобається навчання в університеті» за чотирибальною шкалою: 62,5% іноземних студентів зазначили, що навчання в університеті їм «дуже подобається», 31,25% – що навчання «переважно подобається», 6,25% – подобається «інколи». Варіант «зовсім не подобається» не обрав жоден студент. Це дало змогу зробити висновок, що для більшості іноземних студентів характерне позитивне ставлення до нового освітнього середовища.

Значна частина (72,5%) опитаних нами студентів зазначила, що їм необхідна допомога викладачів з багатьох предметів. Водночас, 27,5% студентів ніколи не звертаються до викладача по допомогу. Це представники В'єтнаму, Туреччини, Анголи, Нігерії.

Інтерес викликає оцінка іноземними студентами рівня своєї підготовки до навчання в технічному ВНЗ: 58,75 % опитаних оцінили свою підготовку до навчання у технічному ВНЗ як середню, 26,25% – як слабку і лише 15% – як високу. Низький рівень базових знань для навчання в технічному ВНЗ засвідчує й аналіз навчальних журналів, оцінок студентів, бесіди з викладачами. Така ситуація значно ускладнювала адаптацію, оскільки виникла потреба в збільшенні обсягів навчального матеріалу, навантаженні студентів.

Адаптація іноземних студентів до навчання на підготовчому відділенні не є самоціллю. Її метою є розвиток адаптивних можливостей іноземних студентів, набуття ними пізнавальних умінь і якостей, необхідних для продовження навчання у вищому технічному навчальному закладі.

Щоб виявити найпоширеніші навчальні труднощі, які виникають в іноземних студентів при переході на I курс, ми вирішили провести опитування серед викладачів загальнотехнічних і спеціальних дисциплін. Опитувальник був спрямований на аналіз особливостей адаптації іноземних студентів I курсу до навчальної діяльності й складався з двох частин: схема

спостереження за адаптацією і ефективністю навчальної діяльності студентів (за О. Єськіною, Т. Больбот) і оцінка рівнів сформованості навчальних умінь і навичок (Додаток В).

Нами було опитано 10 викладачів з профільних предметів технічного ВНЗ, які оцінили 40 іноземних студентів першого курсу.

У результаті опитування виявлено, що висока активність на семінарських заняттях (активно працюють, часто виявляють бажання відповідати й дають правильні відповіді) була характерна лише для 12,5% іноземних студентів (представників Китаю, Туреччини, Азербайджану, Еквадору), 55% мали середню активність, вони слухали й записували інформацію, але нечасто виявляли бажання відповідати на питання (студенти з Китаю, Монголії і В'єтнаму, англомовних африканських країн). Для навчальної активності 25% студентів була характерна короткочасність, вони часто відволікалися, не чули запитань (представники Азербайджану, Туреччини, Монголії), 7,5% іноземних студентів поводитися на заняттях пасивно. Це засвідчило потребу в пошуку шляхів активізації студентської діяльності.

Аналіз оцінки викладачами засвоєння знань іноземними студентами засвідчив, що для 40% студентів характерне погане засвоєння матеріалу, наявність значної кількості помилок. Лише 15 % іноземних студентів мали високий рівень засвоєння знань, виконували завдання правильно й безпомилково, 10% робили незначні поодинокі помилки. Помилки студентів також часто були пов'язані зі знанням мови (35%). Така ситуація привернула увагу до відбору методів і форм роботи з іноземними студентами.

Характеристика поведінки іноземних студентів на занятті продемонструвала, що 50% іноземних студентів намагалися сумлінно виконувати вимоги викладача, лише зрідка обмінювалися короткими репліками з товаришами. Частина студентів (17,5%) постійно відволікалася на заняттях. Деякі іноземні студенти часто перебували в напруженні (22,5%), займалися сторонніми справами (10%). Особливості поведінки були

зумовлені національними особливостями іноземних студентів. Так, непосидючість, недотримання дисципліни характерне для студентів з Азербайджану, Туреччини, Анголи, надмірна напруга – для представників Китаю і В'єтнаму. Це підтвердило потребу у врахуванні національних особливостей іноземних студентів і доборі відповідних стратегій взаємодії між викладачем і студентом.

Результати опитування засвідчують важливість взаємин з викладачем для іноземних студентів: 32,5% студентів прагнуть сподобатися йому, після заняття часто підходять до викладача, спілкуються з ним (представники Азербайджану, Туреччини, Монголії, Еквадору); 37,5% цінують гарну думку викладача до себе, прагнуть виконувати всі його вимоги, у разі потреби самі звертаються до нього по допомогу (студенти Китаю, В'єтнаму, Монголії); 10% студентів старанно виконують вимоги викладача, але за допомогою звертаються частіше до одногрупників (представники африканських країн). Проте є й такі студенти, які уникають контакту з викладачем, у спілкуванні з ним губляться й бентежаться (7,5%). Не зацікавлені в спілкуванні з викладачем 12,5% іноземних студентів.

У гістограмі 3.2 наведені результати оцінювання викладачами труднощів, які виникають у навчальній діяльності іноземних студентів на I курсі: 65 % студентів мали проблеми при сприйманні змісту лекцій, у 55% студентів були несформовані уміння конспектувати лекції. Проблеми з відновленням змісту за конспектом виникали в 47,5% студентів. Навички роботи з неадаптованими науковими текстами були відсутні в 47,5% іноземних студентів, 45% не вміли самостійно опрацювати інформацію, систематизувати й аналізувати її. У 42,5% студентів виникають проблеми під час виступу перед аудиторією, 40 % мали труднощі при формулюванні відповіді на поставлене питання, 27,5% – не вміли виділяти головне в усному й письмовому мовленні. Проблему з концентрацією уваги на занятті мали 35% іноземців. Така ситуація засвідчила потребу в організації навчально-

методичної діяльності під час педагогічного супроводу на підготовчому відділенні, спрямованої на адаптацію до нових форм навчання.

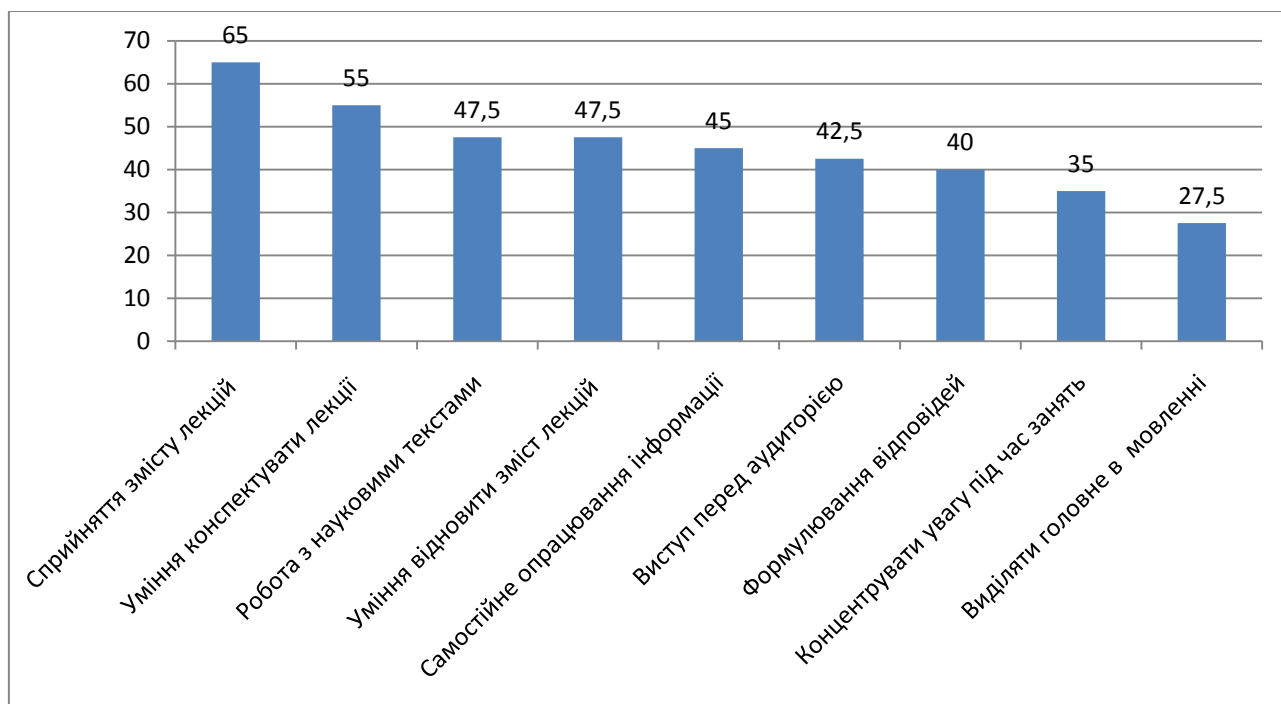

Рис 3.2 Результати оцінювання викладачами труднощів, які виникають в іноземних студентів під час навчання на I курсі (%)

Проведене нами дослідження адаптованості іноземних студентів до навчальної діяльності на підготовчому відділенні за навчальним критерієм засвідчило, що більшість іноземних студентів підготовчого відділення НАУ і ВНТУ задоволені тим, що приїхали на навчання до України. Їм цікаво на заняттях, подобається університет. Очікування більшості з них виправдалися, розчарування немає.

Водночас, наявні проблеми, які, лише частково виявляючись на підготовчому відділенні, стають у майбутньому значною перешкодою для засвоєння знань студентами. На основі проведеного опитування ми виділили найголовніші із них:

1) Невміння самостійно працювати, що виявлялося в невиконанні письмових домашніх завдань, ігноруванні тем, винесених на самостійне опрацювання. Засвоюючи матеріал, який викладач подавав на занятті, студенти не усвідомлювали важливості самостійної роботи, вважаючи, що

поясненої теми буде їм достатньо. Ураховуючи те, що у ВНЗ України навчаються за Болонською системою, у якій самостійна робота становить 2/3 загального обсягу навчального часу, відведеного на вивчення певної дисципліни, ця проблема набула особливої актуальності. З метою її вирішення під час організації навчально-методичної діяльності значна увага була приділена формам і методам роботи, спрямованим на вироблення вмінь самостійної підготовки до занять (розглянуті особливості роботи з підручниками та навчальними посібниками, першоджерелами тощо).

2) Недисциплінованість, що виявлялася в запізненнях, пропусках багатьох занять, некоректній поведінці під час заняття. Така поведінка демонструвала знижений інтерес до навчання, негативно впливала на успішність і засвідчила потребу у виховній роботі зі студентами.

3) Наявність психологічного бар'єра між викладачем і студентом, що зумовлено життєвими настановами іноземного студента, його попереднім досвідом навчання на батьківщині. Наприклад, часто траплялися ситуації, коли студент соромився звертатися до викладача по допомогу, побоюючись зниження оцінки чи появи зневажливого ставлення до себе (студенти з Китаю, В'єтнаму). Або навпаки, студенти зневажливо ставилися до викладача-жінки (представники Туреччини). З метою вирішення цієї проблеми викладачам було запропоновано здійснювати добір відповідних стратегій адаптованості іноземних студентів (управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація).

4) Проблеми під час сприймання матеріалу на занятті (невміння сприймати зміст лекцій, конспектувати їх, самостійно опрацьовувати інформацію, виступати перед аудиторією, відсутність навичок концентрування уваги, не вміння сприймати монологічне мовлення викладача) засвідчили потребу в акцентуванні уваги на цих питаннях під час розробки програми навчально-методичної діяльності впродовж педагогічного супроводу іноземних студентів.

5) Невміння виступати перед аудиторією, яке виникало не тільки через недостатнє оволодіння мовою навчання або через незнання питання. Часто причиною проблеми були індивідуальні особливості студента, зокрема, низька самооцінка й підвищена тривожність. З метою формування впевненості в собі, зниження рівня тривожності були використані тренінгові форми роботи.

Проведене опитування викладачів засвідчило, що ситуація переходу іноземних студентів на перший курс є надзвичайно складною. У більшості випадків вони потрапляють у багаточисельні групи, де навчаються разом з українськими студентами. Змінюється темп навчання, значно зростає його складність і збільшується обсяг. З'являється новий вид навчальної діяльності – лекційні заняття, які проводять одночасно для декількох навчальних груп. Багато матеріалу відводять на самостійне вивчення. Виникають складнощі в розумінні наукової мови лекційного матеріалу та навчальних текстів. До іноземних і українських студентів висувають однакові навчальні вимоги. Це все спричиняє стресову ситуацію, яка негативно позначається на рівні адаптованості іноземних студентів до навчальної діяльності та їхній успішності.

Результати опитування привернули увагу до потреби в спеціальній підготовці іноземних студентів до здійснення навчальної діяльності під час основного періоду навчання. Було розглянуто способи, форми й методи, спрямовані на адаптацію іноземних студентів до різних видів навчальної діяльності під час викладання дисциплін на підготовчому відділенні.

Другий блок запитань у нашому опитувальнику був присвячений аналізу особливостей адаптованості іноземних студентів до нового соціального середовища. Студентам було запропоновано оцінити за рівнем складності спілкування з різними людьми, комунікація з якими необхідна під час навчання (3 – складно, 2 – середньо, 1 – легко, 0 – не спілкуюся, свій варіант).

Було визначено, що найбільші труднощі в іноземних студентів виникають при спілкуванні з українськими студентами (43,75% обрали варіант – складно, 30% – не спілкуюся, 15% – середньо і 11,25% – легко) і незнайомими людьми (28,75% – складно, 53,75% – не спілкуюся, 12,5% – середньо, 5% – легко). Найлегше іноземним студентам спілкуватися з вихідцями зі своєї країни (87,5% обрали варіант – легко). Щодо спілкування зі студентами з інших країн 67,5% обрали варіант «легко». Траплялись також відповіді: «легко, але не з усіма»; «залежить від людини»; «тільки з деякими». Спілкування з викладачами було оцінено як «складно» – 20%, «середньо» – 33,75%, «легко» – 46,25%. Спілкування з адміністрацією ВНЗ було оцінено як «середньо» – 56,25%, «складно» – 25% і «легко» – 18,75%.

Результати оцінювання іноземними студентами особливостей спілкування з різними групами осіб представлена в гістограмі (рис. 3.3).

Рис 3.3 Результати оцінювання іноземними студентами особливостей спілкування з різними групами осіб (%)

Щоб визначити, що спричиняє найбільші проблеми в спілкуванні, ми використали методику незавершених речень. Було з'ясовано, що під час спілкування з викладачами найбільшу проблему викликали: потреба в спілкуванні нерідною мовою (55% студентів), нерозуміння викладачами проблем студентів (25%) незнання особливостей такого спілкування (20%).

Під час спілкування з іншими іноземними студентами проблеми виникали через наявність культурної дистанції (40%), насторожене ставлення представників інших національностей (22,5%), небажання інших студентів спілкуватися (20%), насторожене ставлення до представників інших національностей (17,5).

Причинами проблем у спілкуванні з українськими студентами, за результатами опитування, були: незнання мови (45%), культурна дистанція (21,25%) їхнє небажання спілкуватися (20%), їхнє насторожене ставлення (13,75%).

Потребу в діяльності, спрямованій на становлення дружніх відносин у студентській групі, засвідчило те, що 30% респондентів зазначили, що інші студенти мало спілкуються з ними (представники В'єтнаму, Монголії, Туреччини, Азербайджану, Еквадору), 45% опитаних ніколи не звертаються до одногрупників по допомогу (студенти з Китаю, В'єтнаму, Азербайджану, Анголи). З метою вирішення питання взаємодії студентів у групі були підібрані відповідні тренінгові вправи.

Результати дослідження показали, що 72,5% студентів з задоволенням брали участь у суспільному житті навчального закладу, 81,25% зазначили, що їм подобається організація й проведення вільного часу в університеті. Це привернуло нашу увагу до вивчення можливостей поєднання аудиторної та позааудиторної культурно-дозвілєвої діяльності.

Важливим показником соціальної адаптації іноземних студентів є дотримання вимог до поведінки студентів. Їм було запропоновано продовжити речення: «я вважаю, що вимоги, які висувають до поведінки студентів....», обравши варіант відповіді: «важко, але необхідно виконати»; «не завжди можна виконувати»; «легко виконати»; «не потрібно виконувати»; «залежить від ситуації»; інший варіант. Простежуємо регіональну залежність відповідей студентів на це питання: студенти з Китаю, Монголії, В'єтнаму послідовніше обирали варіант «важко, але

необхідно виконати», студенти з Азербайджану – «залежить від ситуації». Варіант «не потрібно виконувати» обрали лише 5% студентів.

Результати опитування продемонстрували потребу в діяльності, спрямованій на соціально-комунікативну адаптацію іноземних студентів, що зумовлено тим, що:

- кожен студент має національно зумовлені особливості спілкування, студенти різних національностей не завжди можуть порозумітися між собою через наявність культурної дистанції;
- багато студентів не знають особливостей спілкування з викладачами, вони побоюються їх, або, навпаки, ставляться зневажливо;
- іноземні студенти усвідомлюють потребу дотримуватися вимог до їхньої поведінки, проте не завжди виконують їх;
- деякі студенти відчують себе ізольовано, мало спілкуються з одногрупниками й уникають взаємодії з іншими студентами під час навчання.

З метою вирішення проблем соціально-комунікативної адаптації іноземних студентів нами було розглянуто можливості поєднання аудиторної й культурно-дозвілдової позааудиторної діяльності, застосування тренінгових технологій під час занять з української (російської) мови як іноземної та проведення тренінгу адаптації, здійснення діагностичної, інформаційної та корекційно-профілактичної діяльності під час педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів.

Щоб проаналізувати особливості адаптації за особистісним критерієм, ми запропонували студентам відповісти на запитання опитувальника, що стосувалися емоційного стану під час навчання (Додаток А). Для визначення мотивів навчання ми використали методика А. Реана, В. Якуніна (Додаток Д), для визначення рівнів тривожності – шкалу самооцінки рівня тривожності Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна (Додаток Е).

Проведене нами дослідження за методикою А. Реана, В. Якуніна дало змогу визначити, що найбільш значущими мотивами виявились:

1. Отримання диплома (92%).
2. Прагнення стати висококваліфікованим спеціалістом (85%).
3. Отримання глибоких і міцних знань (74%).
4. Отримання гарних оцінок під час навчання та на екзаменах (34%).
5. Забезпечення успішності майбутньої професійної діяльності (26%).

Ці мотиви відзначила більшість студентів, незалежно від країни походження.

Найменш значущими мотивами для цієї вибіркової сукупності є:

1. Уникнути покарання за погане навчання
2. Учитися нарівні з іншими студентами.
3. Бути постійно готовим до навчальних занять.
4. Досягти поваги викладачів.
5. Отримати інтелектуальне задоволення.

Отже, провідними мотивами навчання іноземних студентів є мотив престижу, професійний і навчально-пізнавальний мотиви. Можна відзначити вплив національних особливостей на формування мотивів (наприклад, мотив «досягти поваги викладачів» частіше обирали студенти з Китаю і В'єтнаму, а мотив «домогтися схвалення батьків і оточення» – представники Азербайджану).

Цікавими є результати самооцінки іноземними студентами свого емоційного стану: 76,25% іноземних студентів сказали, що часто відчують непевненість у своїх силах, сумніваються, що зможуть добре навчатися в університеті. Негативний вплив нових умов на настрій відзначили 31,25% студентів. 40% іноземних студентів сказали, що їм здається, що їх ніхто не розуміє. Сильні хвилювання через проблеми в навчанні наявні в 30% іноземних студентів. Щоб зрозуміти, наскільки сильно нові умови впливають на підвищення рівня тривожності, ми використали Шкалу самооцінки рівня особистісної тривожності Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна (Додаток Е).

Результати нашого дослідження показали, що для 45% опитаних студентів характерний високий рівень особистісної тривожності, 42,5%

респондентів мають середній рівень, 12,5% – низький. Ці дані наведено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Рівні особистісної тривожності іноземних студентів
(за шкалою Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна)**

Рівень особистісної тривожності	Кількість студентів	%
Низька (до 30 балів)	10	12,5
Помірна тривожність (31 – 45 балів)	34	42,5
Висока тривожність (більше, ніж 46 балів)	36	45

Дослідники трактують тривожність як:

- чинник, який перешкоджає успішній адаптації;
- чинник, який виконує захисну функцію в процесі адаптації, підвищуючи усвідомленість і безпечність у ситуаціях загрози втрати важливих цінностей;
- індикатор благополуччя розвитку особистості, який підвищується в разі порушень;
- показник складності самого процесу адаптації, «ціна» адаптації [92, с. 5-6].

Тривожність не потрібно вважати суто негативним феноменом. Певний рівень тривожності є природнім і характерним для кожної особистості [147, с. 295]. Водночас є індивідуально оптимальний рівень тривожності, який дає змогу особистості адаптуватися.

Аналіз відповідей на запитання, спрямованих на визначення ситуацій, які спричиняють тривожність, показав, що найбільше хвилювання в іноземних студентів під час спілкування викликає страх, що їх неправильно зрозуміють (75%), непевненість у собі (62,5%), страх видатися смішним (25%). Ситуації тривоги під час навчання послідовніше виникають через:

невпевненість у своїх знаннях (72,5%), страх відповісти неправильно (45%), потребу відповідати усно (40%).

Проведене дослідження за особистісним критерієм адаптованості, дало змогу виявити, що емоційний стан іноземних студентів під час адаптації супроводжується сумнівами у своїх силах, зниженням настрою, відчуттям, що їх ніхто не розуміє, підвищенням рівня особистісної тривожності. Це засвідчило необхідність пошуку педагогічних умов, спрямованих на особистісну адаптацію іноземних студентів. З цією метою нами було розглянуто застосування тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів.

Цікавим було також вивчення суб'єктивних показників адаптованості іноземних студентів за фізіологічним критерієм.

Чимало (67,5%) іноземних студентів зазначили, що часто почувають себе стомленими на заняттях. Про негативний вплив нових умов на самопочуття та здоров'я сказали 62,5% іноземних студентів. Це було враховано нами під час запровадження педагогічних умов адаптації: ми намагалися розподілити навчальне навантаження так, щоб уникнути перевтоми студентів.

Більшість студентів, хоча і має певні труднощі зі звиканням до українського клімату, сприймає його позитивно. Це засвідчують відповіді: 85% іноземних студентів зазначили, що їм подобається український клімат. Найважче пристосовуються до українського клімату представники Еквадору, Туреччини, африканських країн. В особистих бесідах студенти уточнили, що звикати до нового клімату не було важко, проте вони зазначили такі проблеми, як «відсутність комфорту в навчальній аудиторії, коли там прохолодно взимку», «потреба підбирати одяг відповідно до змін погоди», «небажання виходити зайвий раз на вулицю у холодну погоду», «проблеми зі здоров'ям, часті хвороби та застуди». Студенти з цікавістю поставилися до таких особливостей української погоди, як сніг і морози. Багато з них в Україні вперше спробували зимові види спорту: катання на ковзанах і лижах,

і це залишило гарні враження. Інтерес викликали і святкування Нового року, і Різдва на площах міста, зимові фестивалі, ярмарки, концерти. Кліматичний чинник, хоч і мав вплив на адаптацію студентів, не був настільки вирішальним, щоб перешкоджати адаптації.

Дослідно-експериментальний етап експерименту передбачав упровадження визначених педагогічних умов у навчальний процес вищих технічних навчальних закладів під час проведення *формувального експерименту*.

Формувальний експеримент складався з трьох етапів:

1) Підготовча складова. Було визначено мету формувального експерименту, яка полягала в практичній перевірці педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах. Підібрано діагностичний матеріал для проведення дослідження, визначено критерії та показники адаптованості іноземних студентів. Сформовано контрольну й експериментальну групи, визначено рівні адаптованості іноземних студентів на початку експерименту. Проаналізовано освітнє середовище вищих технічних навчальних закладів.

2) Запровадження педагогічних умов адаптації в навчальний процес вищих технічних навчальних закладів й підготовка викладачів до здійснення цієї діяльності. У процес навчання експериментальної групи були впроваджені педагогічні умови адаптації до навчання, у контрольній групі викладання навчальних дисциплін відбувалося за традиційною програмою й методикою. Педагогічні умови адаптації до навчання були впроваджені при викладанні української (російської) мова як іноземної, а також під час позааудиторної діяльності.

Здійснювали такі види діяльності:

- проведення тренінгу адаптованості іноземних студентів;
- використання тренінгових технологій під час занять з української мови як іноземної;

- застосування викладачами педагогічних стратегій з урахуванням національних й індивідуальних особливостей іноземних студентів;
- організація педагогічного супроводу іноземних студентів;
- проведення індивідуальних і групових бесід зі студентами;
- проведення науково-практичних і культурно-дозвіллевих позааудиторних заходів, забезпечення попередньої підготовки до них і використання знань, отриманих під час них у навчальному процесі;
- застосування методів і форм роботи, спрямованих на формування в іноземних студентів нових навчальних умінь і навичок;
- демонстрація зв'язку матеріалу, що вивчається, з майбутньою професійною діяльністю;
- підготовка викладачів до запровадження педагогічних умов адаптації.

3) Контрольно-коригувальний етап. Було проаналізовано результати запровадження педагогічних умов, розглянуто труднощі, які виникли під час цього процесу та шляхи їх уникнення. З метою визначення результативності педагогічних умов здійснено оцінку рівнів адаптованості іноземних студентів контрольної й експериментальної груп за допомогою статистичних і математичних методів обробки даних. Проаналізовано зміну параметрів освітнього середовища вищих технічних навчальних закладів.

На *завершально-узагальнювальному* етапі було зроблено висновки, здійснено оформлення результатів експериментальної роботи. Розроблено науково-практичні рекомендації щодо створення сприятливого для адаптації освітнього середовища вищого технічного навчального закладу.

До експериментальної групи увійшло 54 іноземних студенти (28 студентів Національного авіаційного університету та 26 студентів Вінницького національного технічного університету. До контрольної групи було включено 54 студенти (29 іноземних студентів НАУ й 25 студентів ВНТУ) (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2

**Розподіл студентів експериментальної та контрольної групи за
місцем навчання**

	ЕГ	КГ
НАУ	28	29
ВНТУ	26	25
Загальна кількість	54	54

До складу груп увійшли студенти з таких регіонів світу:

- Південно-Східна (В'єтнам) і Східна Азія (Монголія);
- Західна Азія (Азербайджан, Туреччина);
- Центральна, Західна й Північна Африка (Нігерія, Ангола, Камерун, Марокко, Єгипет);
- Південна Америка (Еквадор).

Таблиця 3.3

Національний склад експериментальної та контрольної групи

Країна	НАУ		ВНТУ	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Туреччина	8	8		
Марокко	12	12		
Азербайджан	4			
Монголія		4		
В'єтнам	2			
Ангола	2			
Камерун		1		
Нігерія		1		
Єгипет		3		
Еквадор			26	25
Загальна кількість	28	29	26	25

Для перевірки достовірності висновків про приблизно однаковий рівень адаптованості іноземних студентів у контрольній та експериментальній групах на початку експерименту ми використали методи математичної статистики, зокрема, χ^2 - критерій. Для цього ми занесли дані, отримані в результаті проведеної діагностики на початку експерименту, у таблиці 3.4 і 3.5 та розрахували спостережене значення критерію χ^2 за формулою 3.1, де f'_E – відносна частота інтервалу одного ряду; f'_K – відносна частота інтервалу другого ряду. Якщо два ряди явищ схожі, то частоти одних і тих самих інтервалів в обох рядах не повинні суттєво відрізнятися.

$$\chi^2 = \sum \left[\frac{(f'_E - f'_K)^2}{f'_K} \right] \quad (3.1)$$

Кількість ступенів свободи при χ^2 – критерії $n - 1$, де n – кількість інтервалів. При довірчій імовірності $p=0,99$, $n - 1 = 2$, знаходимо в таблиці значення $\chi^2_{\text{крит.}} = 9,21$ (Додаток Ф).

Таблиця 3.4

Рівні адаптованості іноземних студентів в експериментальній і контрольній групах на початку експерименту.

	Експериментальна група			Контрольна група		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Кількість студентів	28	18	8	26	19	9
Кількість студентів (%)	51,85	33,34	14,81	48,15	35,18	16,67

Таблиця 3.5

Порівняння рівнів адаптованості іноземних студентів в експериментальній і контрольній групах на початку експерименту.

	кількість студентів	Рівень адаптованості іноземних студентів					
		низький		середній		високий	
Частота $f^{\text{к}}$	54	26	48,15	19	35,18	9	16,67
Частота $f^{\text{е}}$	54	28	51,85	18	33,34	8	14,81
Відносна частотність 1, $f^{\text{к}} \%$			48,15		35,18		16,67
Відносна частотність 2, $f^{\text{е}} \%$			51,85		33,34		14,81
$f^{\text{е}} - f^{\text{к}}$			3,7		-1,84		-1,86
$(f^{\text{е}} - f^{\text{к}})^2$			13,69		3,385		3,459
$(f^{\text{е}} - f^{\text{к}})^2 / f^{\text{к}}$			0,284		0,096		0,207

Значення критерію χ^2	
емпіричне	критичне
$0,284 + 0,0962 + 0,207 = 0,5872$	9,21

$\chi^2_{\text{емп.}} < \chi^2_{\text{крит.}}$, отже, гіпотезу про достовірність того, що сукупності однакові, приймаємо з довірчою імовірністю 99%. Рівень сформованості адаптованості іноземних студентів у контрольній і експериментальній групі на початку експерименту однаковий.

При проведенні діагностики за навчальним критерієм нами було застосовано такі методики:

- методика «Адаптованість студентів до ВНЗ» Т. Дубовицької, А. Крилової (шкала адаптованості за навчальною діяльністю) (Додаток Б);
- схема спостереження за адаптацією й ефективністю навчальної діяльності студентів О. Єської, Т. Больбот (Додаток В);
- методика діагностики психологічних характеристик, що впливають на дидактичну адаптацію студентів до навчання у ВНЗ Н. Мелькумової, Н. Живаєва (Додаток М).

Були визначені такі рівні адаптованості студентів за навчальним критерієм: високий, середній, низький.

Студенти з високим рівнем адаптованості за навчальним критерієм.

Такі студенти мають високий рівень готовності до виконання поставлених навчальних завдань та залучення до навчальної діяльності. Для них характерний достатній рівень базової підготовки до навчання у ВНЗ (зокрема середній або високий рівень підготовки з базових дисциплін – математики, фізики, креслення). У них сформовані необхідні для навчання уміння й навички, вони активні під час занять в аудиторії. Мають високий рівень успішності в навчальній діяльності, чітко виражений інтерес до предметів спеціального й загального циклу, виконують більшість навчальних вимог. До нових умов навчального процесу пристосовуються без значних труднощів. Вони зацікавлені в отриманні обраної професії, усвідомлюють зв'язок між здобутими знаннями та майбутньою спеціальністю. Для них характерний високий рівень пізнавальної активності, уміння працювати самостійно. Уміють планувати свій час, мають розвинуті самоорганізаційні уміння. Здебільшого задоволені умовами організації навчання, обраною професією. До виконання навчальних завдань ставляться відповідально, усвідомлюють потребу в самоосвіті й реалізують її.

Студенти з середнім рівнем адаптованості за навчальним критерієм.

Такі студенти мають середній рівень базової підготовки до навчання у ВНЗ і

готовності до виконання поставлених навчальних завдань та залучення до навчальної діяльності. Для них характерні прогалини в знаннях з певних тем, необхідні для навчання уміння й навички в них сформовані частково. Виявляють активність під час занять в аудиторії тільки тоді, коли тема їм справді цікава. Мають середній рівень успішності навчальної діяльності, для виконання навчальних вимог характерна несистематичність. Пристосування до нових умов навчального процесу спричиняє певні труднощі, інтерес до предметів спеціального та загального циклу виражений частково, обрана професія їх цікавить, але відсутнє усвідомлення зв'язку між отриманням знань і майбутньою діяльністю. Пізнавальна активність виявляється епізодично, навички самостійності в навчальній і науковій роботі, загальнонавчальні уміння розвинуті середньо. Намагаються планувати свій час, але не завжди досягають успіху в цьому. Умовами організації навчання задоволені частково. Усвідомлюють потребу в самоосвіті, але не реалізують її.

Студенти з низьким рівнем адаптованості за навчальним критерієм.

Для них характерний недостатній рівень базової підготовки до навчання у ВНЗ (зокрема низький рівень підготовки з базових дисциплін – математики, фізики, креслення), необхідні для навчання уміння й навички сформовані недостатньо. Вони слабо готові до виконання поставлених навчальних завдань та залучення до навчальної діяльності, пасивні під час занять в аудиторії, мають низьку успішність навчальної діяльності, часто не виконують навчальні вимоги. Складно пристосовуються до нових умов навчального процесу, інтерес до предметів спеціального й загального циклу в них майже не виражений, байдуже ставляться до обраної професії, не пов'язують отримані знання з набуттям спеціальності. Мають низький рівень пізнавальної активності й самоорганізації, не вміють планувати свій час. Навички самостійності в навчальній і науковій роботі в них відсутні. Часто незадоволені умовами організації навчання, обраною професією,

невідповідально ставляться до навчання, не усвідомлюють потреби в самоосвіті.

Дослідження за методикою діагностики психологічних характеристик, що впливають на дидактичну адаптацію студентів до навчання у ВНЗ (Н. Мелькумової, Н. Живаєва), дало змогу отримати кількісну характеристику таких показників: допитливість, організованість, активність (Додаток М). Динаміка показників за шкалою «активність» представлена в табл. 3.6. Встановлено, що експериментальній групі кількість студентів з високим рівнем активності збільшилася на 16,67%, з середнім – на 25,92%. Також за цією методикою було проведено дослідження адаптованості за шкалою «допитливість» та «організованість».

Таблиця 3.6

**Результати діагностики за шкалою «активність» до й після
формульованого експерименту (методика діагностики психологічних
характеристик, що впливають на дидактичну адаптацію студентів до
навчання у ВНЗ Н. Мелькумової, Н. Живаєва)**

Рівень	Експериментальна група						Контрольна група					
	до експ.		після експ.		приріст		до експ.		після експ.		приріст	
	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%
Високий	6	11,11	15	27,78	+9	16,67	5	9,26	8	14,82	3	5,55
Середній	14	25,93	28	51,85	+14	25,92	16	29,63	16	29,63	0	0
Низький	34	62,96	11	20,37	-23	-42,59	33	61,11	30	55,55	-3	-5,55
Усього	54	100	54	100			54	100	54	100		

Отримані за трьома методиками («Адаптованість студентів до ВНЗ» Т. Дубовицької, А. Крилової (шкала адаптованості за навчальною діяльністю), схема спостереження за адаптацією і ефективністю навчальної діяльності студентів О. Єської, Т. Больбот, методика діагностики психологічних характеристик, що впливають на дидактичну адаптацію студентів до навчання у ВНЗ Н. Мелькумової, Н. Живаєва) результати

діагностики були узагальнені за допомогою аналізу комбінацій ступенів сформованості показників за кожною з методик (низький рівень сформованості показників – «-», середній – «0», високий – «+»). Детальніше методика узагальнення результатів представлена у додатку У.

Таблиця 3.7

Динаміка показників за критерієм адаптованості до навчальної діяльності до й після формуального експерименту

Рівень	Експериментальна група						Контрольна група					
	до експ.		після експ.		приріст		до експ.		після експ.		приріст	
	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%
Високий	8	14,81	16	29,63	8	14,82	9	16,67	10	18,52	1	1,85
Середній	19	35,19	33	61,11	14	25,92	20	37,03	23	42,59	3	5,56
Низький	27	50,00	5	9,26	-22	-40,74	25	46,30	21	38,89	4	-7,41
Усього	54	100	54	100			54	100	54	100		

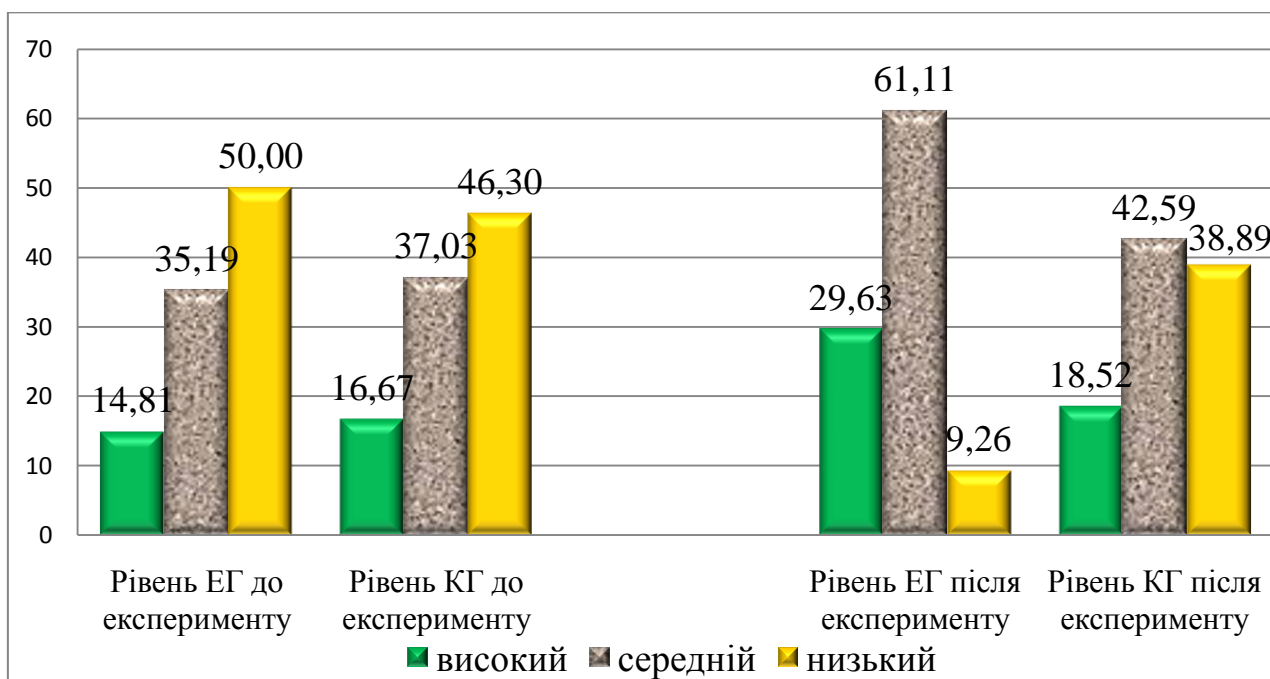

Рис. 3.4 Розподіл іноземних студентів за навчальним критерієм адаптованості до й після формуального експерименту (%)

У таблиці й на рисунку зображено, що показники іноземних студентів експериментальної та контрольної груп за навчальним критерієм змінилися після формуального експерименту. В експериментальній групі зроста

кількість респондентів з високим рівнем адаптованості до навчальної діяльності з 14,81% до 29,63%, з середнім рівнем адаптованості з 35,19% до 61,11%. Кількість студентів з низьким рівнем адаптованості знизилася з 50% до 9,26%. У контрольній групі також відбулися зміни: кількість студентів з високим рівнем адаптованості зросла з 16,67% до 18,52%, з середнім – з 37,03% до 42,59%. Кількість студентів з низьким рівнем адаптованості зменшилася з 46,3% до 38,89%.

Результати статистичної обробки засвідчують достовірність отриманих результатів щодо більш високого рівня адаптованості іноземних студентів експериментальної групи у порівнянні з контрольною. Вірогідність результатів педагогічного експерименту була перевірена за допомогою t-критерію Стюдента. Було сформульовано нульову й альтернативну гіпотезу: H_0 – рівні адаптованості в студентів експериментальної й контрольної груп принципово не відрізняються; H_1 – рівні адаптованості в іноземних студентів експериментальної й контрольної груп мають принципові відмінності.

Ми виконали таку послідовність дій:

Знайшли *середнє арифметичне* значення за формулою

$$\bar{X} = \frac{\sum xn}{N} \quad (3.2)$$

$$\bar{X}_e = \frac{3 \cdot 16 + 2 \cdot 33 + 1 \cdot 5}{54} = 2,2 \quad \bar{X}_k = \frac{3 \cdot 10 + 2 \cdot 23 + 1 \cdot 21}{54} = 1,796$$

де N – кількість студентів у вибірці ($N_e=54$, $N_k=54$),

n – число осіб, що мають рівень адаптованості x .

$x=3$ – рівень адаптованості високий, $x=2$ – рівень середній, $x=1$ – рівень низький.

Обчислили дисперсію (середній квадрат відхилення):

$$\delta^2 = \frac{\sum (x - \bar{X})^2 n}{N} \quad (3.3)$$

$$\delta_e^2 = \frac{16 \cdot (3 - 2,2)^2 + 33 \cdot (2 - 2,2)^2 + 5 \cdot (1 - 2,2)^2}{54} = 0,3474$$

$$\delta_k^2 = \frac{10(3 - 1,796)^2 + 23 \cdot (2 - 1,796)^2 + 21 \cdot (1 - 1,796)^2}{54} = 0,532$$

Вирахували середньоквадратичне відхилення:

$$\delta = \sqrt{\delta^2} \quad (3.4) \quad \delta_e = \sqrt{0,347} = 0,589 \quad \delta_k = \sqrt{0,532} = 0,729$$

Знайшли коефіцієнт варіації за формулою:

$$V = \frac{\delta}{\bar{X}} \cdot 100\% \quad (3.5)$$

$$V_e = \frac{0,589}{2,2} \cdot 100\% = 26,77\% \quad V_k = \frac{0,729}{1,796} \cdot 100\% = 40,59\%$$

Обчислили істотність відмінностей варіації за формулою:

$$t = \frac{|V_k - V_e|}{\sqrt{\frac{V_k^2}{2N_k} + \frac{V_e^2}{2N_e}}} \quad (3.6) \quad t = \frac{|40,59 - 26,77|}{\sqrt{\frac{40,59^2}{2 \cdot 54} + \frac{26,77^2}{2 \cdot 54}}} = 2,959$$

Таблиця 3.8

**Дані статистичної обробки формувального експерименту
за навчальним критерієм адаптованості**

Критерій	Група	\bar{X}	δ^2	δ	V, %	t
Навчальний	Експериментальна	2,2	0,3474	0,589	26,77	2,959
	Контрольна	1,796	0,532	0,729	40,59	

Визначено ступінь свободи:

$$m = N_e + N_k - 1 \quad (3.7) \quad m = 54 + 54 - 1 = 107$$

Критичне значення критерію з таблиці значущості t-розподілу Стьюдента для визначеного ступеня свободи: якщо рівень значущості $p = 0,01$, то $t_{\text{крит}} = 2,622$; якщо рівень значущості $p = 0,05$, $t_{\text{крит}} = 1,982$.

Оскільки $t_{\text{емп.}} > t_{\text{крит}}$ ($t_{\text{емп.}} = 2,959 > t_{\text{крит}} = 2,622$) нульова гіпотеза відхиляється та приймається альтернативна: відмінності в розподілах іноземних студентів експериментальної й контрольної груп за навчальним критерієм адаптованості є статистично значущими (при рівні значущості $p = 0,01$).

З метою проведення діагностики рівнів за соціальним критерієм адаптованості, нами було застосовано такі методики:

- «Адаптованість студентів до ВНЗ» Т. Дубовицької, А. Крилової (шкала адаптованості до навчальної групи) (Додаток Б);

- «Вимірювання комунікативної та соціальної компетентності» В. Куніциної (Додаток К);
- схема спостереження за адаптацією і ефективністю навчальної діяльності студентів (за О. Єськіною, Т. Больбот) (шкала адаптованості до соціального середовища) (Додаток В).

Було визначено 3 рівні адаптованості за цим критерієм.

Студенти з високим рівнем адаптованості за соціальним критерієм.

Для них характерні добре розвинені комунікативні уміння й здібності, швидка орієнтація в новому колективі, прийняття соціальних норм і вимог, загальноприйнятих стандартів поведінки у ВНЗ. Вони вміють будувати конструктивні взаємини, добре ставляться до представників інших національностей, мають дружні зв'язки в групі та зі співмешканцями в гуртожитку. Ініціативні, беруть активну участь у суспільному житті групи, факультету, університету. Уміють діяти відповідно до ситуації, не схильні до конфліктної поведінки, намагаються уникати конфліктів і швидко їх розв'язувати. Взаємини з одногрупниками і викладачами характеризуються взаємоповагою. Відкриті до спілкування. Задоволені своїм статусом у колективі, відносинами з викладачами й студентами, проведенням вільного часу.

Студенти з середнім рівнем адаптованості за соціальним критерієм.

Для таких студентів характерні середньо розвинені комунікативні уміння й здібності. Вони знають вимоги колективу, загальноприйняті стандарти поведінки у ВНЗ, але не завжди їх дотримуються. У новому колективі орієнтуються поступово. Мають декілька близьких друзів у групі або в гуртожитку (зазвичай, представників своєї національності). Ставлення до представників інших національностей є здебільшого позитивним. Періодично проявляють ініціативу, беруть участь у суспільному житті групи, факультету, університету. Прагнуть діяти відповідно до ситуації, уникати конфліктів, але не завжди вміють це робити. Намагаються встановлювати добрі, але не близькі відносини з одногрупниками. До викладачів ставляться

з повагою. Вибірково відкриті до спілкування. Частково задоволені своїм статусом у колективі, відносинами з викладачами та студентами, проведенням вільного часу.

Студенти з низьким рівнем адаптованості за соціальним критерієм.

Для таких студентів характерні слабо розвинені комунікативні уміння й здібності, неприйняття соціальних норм, вимог колективу, загальноприйнятих стандартів поведінки у ВНЗ, небажання їх виконувати. Вони не вміють будувати конструктивні взаємини, негативно ставляться до представників інших національностей, намагаються уникати спілкування, дружні зв'язки в групі та зі співмешканцями в гуртожитку характеризуються непостійністю. Не беруть участі в суспільному житті групи, факультету, університету. Слабко орієнтуються в новому колективі. Мають напружені відносини з одногрупниками і викладачами, виявляють схильність до конфліктної поведінки, не вміють діяти відповідно до ситуації, уникати конфліктів і швидко їх вирішувати. Вони незадоволені своїм статусом у колективі, відносинами з викладачами та студентами, проведенням вільного часу.

Під час проведення діагностики за методикою «Вимірювання комунікативної й соціальної компетентності» В. Куніциної ми скористалися досвідом Н. Зарембо, яка визначила, що показники за критерієм адаптованості до нового соціального середовища можна співвіднести з показниками комунікативної компетентності. Вона виділила в опитувальнику В. Куніциної 8 шкал: 1) розуміння ситуації; 2) уміння самопрезентації; 3) соціально-психологічна компетентність; 4) емоційна стабільність; 5) упевненість; 6) комунікативна компетентність; 7) стабільність людських відносин, 8) комунікативно-особистісний потенціал, які засвідчують загальний рівень комунікативної компетентності. Середнє значення за цими 8 шкалами – підсумковий показник досліджуваної компетенції. Провівши аналіз показників, які вимірює ця методика, ми прийшли до висновку, що вона відповідає завданням нашого дослідження і що її можна використати з

метою вивчення рівня іноземних студентів за критерієм адаптованості до нового соціального середовища [63, с. 53-56].

Проведене дослідження дало змогу визначити, що для студентів з високим рівнем комунікативної компетентності характерна швидка орієнтація в новому колективі та міжособистісному спілкуванні. Вони легко знаходять вихід зі складної ситуації, уміють дати їй правильну оцінку. Знають, до кого звернутися для досягнення своєї мети або вирішення своїх проблем. Гарно орієнтуються в тому, як поводитися відповідно до обставин. Уміють обирати спосіб спілкування, який дасть змогу досягти поставленої мети, вирішувати міжособистісні проблеми, обирати відповідні сценарії поведінки в складних, конфліктних ситуаціях. Вільно висловлюють свої погляди, здатні першими розпочати спілкування, легко підтримують бесіду. Їхній зовнішній вигляд і поведінка відповідають особливостям ситуації. Можуть виявляти терпіння і витримку в разі потреби, зберігати психологічну рівновагу в ситуації фрустрації. Добре орієнтуються в правилах етикету, зважають на культурні норми, звичаї, традиції спілкування людей різних національностей. Протилежні характеристики в поведінці засвідчують низький рівень комунікативної компетентності, їхній частковий прояв – середній рівень.

Також з метою визначення рівня адаптованості іноземних студентів за соціальним критерієм нами були використані методики «Адаптованість студентів до ВНЗ» Т. Дубовицької, А. Крилової (шкала адаптованості до навчальної групи) (Додаток Б) та схема спостереження за адаптацією і ефективністю навчальної діяльності студентів (за О. Єськіною, Т. Больбот). Узагальнення даних за трьома методиками дослідження дало змогу зробити висновок про рівень соціально-комунікативної адаптованості іноземних студентів на початку й після проведення експерименту, що наведено у таблиці 3.9 та представлено на рис. 3.5.

Таблиця 3.9

**Динаміка показників за соціальним критерієм адаптованості
до й після формувального експерименту**

Рівень	Експериментальна група						Контрольна група					
	до експ.		після експ.		приріст		до експ.		після експ.		приріст	
	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%
Високий	9	16,67	19	35,19	10	18,52	12	22,22	12	22,22	0	0
Середній	16	29,63	29	53,70	13	24,07	15	27,78	18	33,34	3	5,56
Низький	29	53,70	6	11,11	-23	-42,59	27	50,00	24	44,44	-3	-5,56
Усього	54	100	54	100			54	100	54	100		

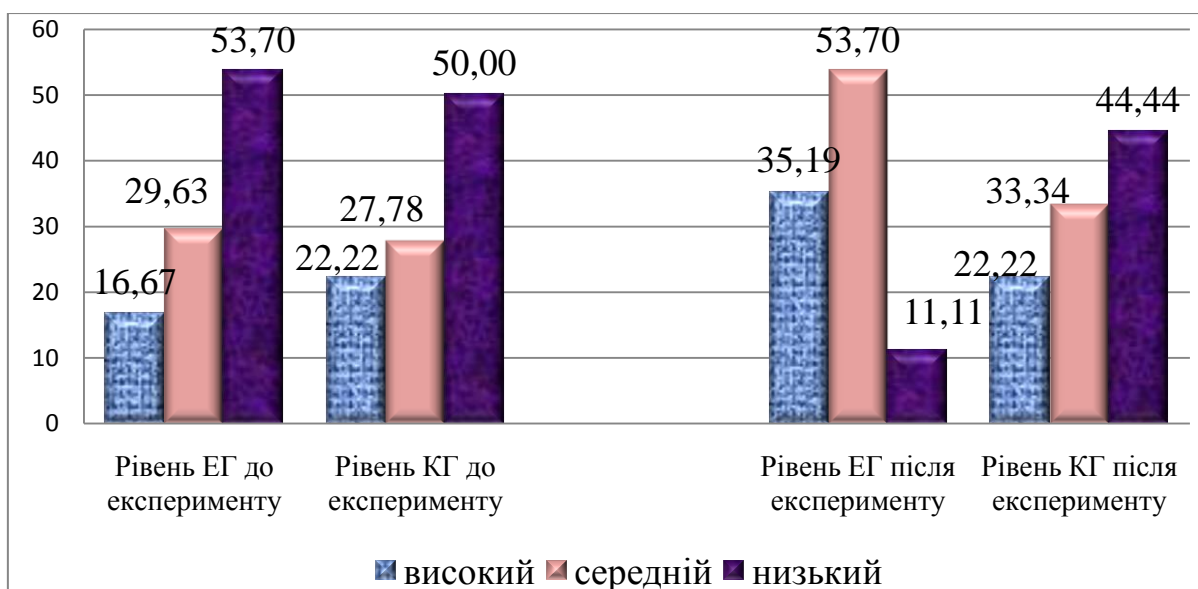

Рис. 3.5 Розподіл іноземних студентів за соціальним критерієм адаптованості до й після формувального експерименту (%).

У результаті дослідження встановлено, що в експериментальній групі кількість іноземних студентів з високим рівнем за соціальним критерієм адаптованості збільшилася на 18,5%, з середнім рівнем – на 24,1%. Кількість студентів з низьким рівнем адаптованості знизилася на 42,6%. У контрольній групі відбулися такі зміни: кількість іноземних студентів з високим рівнем адаптованості не змінилася, з середнім – зросла на 5,55%. Кількість студентів з низьким рівнем адаптованості знизилася на 5,55%. Для статистичної перевірки результатів діагностики за соціально-комунікативним критерієм

був застосований t-критерій Стьюдента. Дані, отримані в результаті розрахунків, були занесені в таблицю 3.10.

Таблиця 3.10

**Дані статистичної обробки формуального експерименту
за соціальним критерієм адаптованості**

Критерій	Група	\bar{X}	δ^2	δ	V,%	t
Соціальний	Експериментальна	2,2	0,384	0,619	28,16	2,787
	Контрольна	1,77	0,543	0,737	41,64	

Оскільки $t_{\text{емп.}} > t_{\text{крит}}$ ($t_{\text{емп.}} = 2,787 > t_{\text{крит}} = 2,622$), то відмінності за соціальним критерієм адаптованості в розподілах іноземних студентів експериментальної й контрольної груп за рівнями є статистично значущими (при рівні значущості $p = 0,01$).

Під час проведення діагностики рівнів адаптованості студентів за особистісним критерієм ми використовували: методику дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда (Додаток Л); шкалу самооцінки рівня тривожності Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна (Додаток Е); методику самооцінки емоційного стану А. Уессмана, Д. Рікса (Додаток З).

Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда (Додаток Л) дає змогу дослідити особливості соціально-психологічної адаптованості та пов'язані з цим риси особистості. Опитувальник складається зі 101 твердження. Респонденти повинні оцінити, наскільки ці твердження відповідають їхній поведінці й життєвим настановам, звичкам, способу життя та поставити відповідну оцінку від «0» до «6». Методику застосовують для характеристики стану особистості під час адаптаційного періоду за такими показниками: адаптація, самосприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність, прагнення до домінування. Обробка результатів відбувається за допомогою ключа, у якому наведені межі визначень. Якщо отримані результати менші за показники норми, їх інтерпретують як низькі, а якщо вони більші за них, то як високі.

В табл. 3.11 представлені показники за критерієм «адаптація», виявлені на основі проведеного дослідження на початку формувального експерименту в експериментальній і контрольній групах.

Таблиця 3.11

**Показники соціально-психологічної адаптації іноземних студентів
(у %) на початку формувального експерименту
(діагностика за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда).**

Рівень	ЕГ до експерименту		КГ до експерименту	
	осіб	%	осіб	%
Високий	8	14,81	7	12,96
Середній	19	35,19	22	40,74
Низький	27	50	25	46,3
Усього	54	100	54	100

Іноземні студенти з високим рівнем соціально-психологічної адаптації (n EG = 8, n КГ = 7) також мають високі значення за такими інтегративними показниками, як інтернальність (61,1%), самосприйняття (74%) й емоційний комфорт (75,9%), що представлено на рис. 3.6. Це засвідчує те, що вони мають почуття власної гідності, уміють поважати інших, розуміють свої проблеми й прагнуть розв'язати їх, позитивно ставляться до себе, мають адекватну самооцінку. Такі студенти відповідальні, сприймають ситуації, які відбуваються з ними, як результат своїх вчинків. Також у них переважають позитивні емоції й почуття задоволення життям. Варто зазначити, що ця група іноземних студентів має низькі показники за критерієм «прийняття інших» (40,7%), що говорить про очікування негативного ставлення до себе й критичне ставлення до інших людей. Низькі значення показника «прагнення до домінування» (27,7%) означає, що для цих студентів характерна покірність і м'якість характеру.

Іноземні студенти з середнім рівнем соціально-психологічної адаптації (n EG = 19, n КГ = 21) мають високі значення за такими інтегративними показниками, як інтернальність (61,1%), самосприйняття (68%) й емоційний

комфорт (55,5%). Низькі показники в цій групі студентів спостерігаємо в показниках прийняття інших (29,6%) і прагненні до домінування (27,7%).

Студенти з низьким рівнем соціально-психологічної адаптації ($n_{EG} = 27$, $n_{KG} = 25$) мають низькі значення за всіма інтегративними показниками: прийняття інших (29,6%), інтернальність (40,7%), самоприйняття (42,6%), емоційний комфорт (38,8%), прагнення до домінування (37%). Для студентів цієї групи характерна низька самооцінка. Вони переважно бачать у собі тільки недоліки, критично й підозріло ставляться до людей. У більшості студентів наявні виражені негативні емоційні стани, вони покладають відповідальність за те, що відбувається з ними, на дію зовнішніх сил. Результати діагностики інтегративних показників за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда представлені на рис. 3.6.

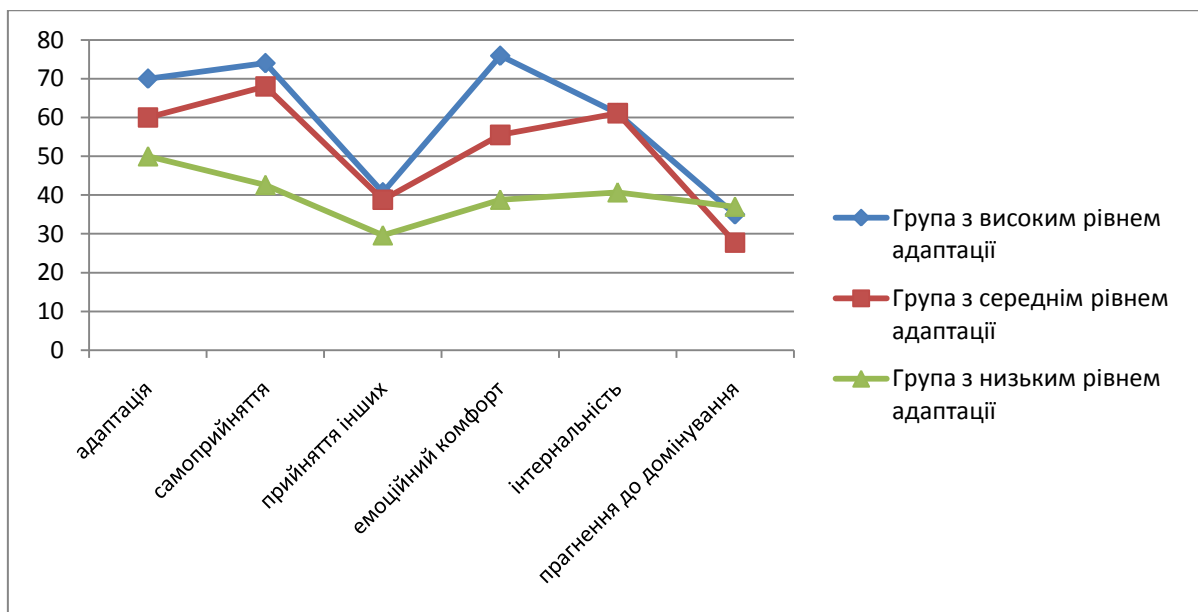

Рис. 3.6 Різниця значень інтегративних показників в іноземних студентів з різними рівнями соціально-психологічної адаптації за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда (%)

Узагальнення результатів здійснювали за допомогою аналізу комбінацій ступенів сформованості показників за кожною з трьох методик (Додаток У). Зміни, що відбулися в рівнях особистісної адаптації іноземних студентів після формувального експерименту, наведені в таблиці 3.12 та представлені на рисунку 3.7.

Таблиця 3.12

**Динаміка показників за особистісним критерієм адаптованості до й після
формуваального експерименту**

Рівень	Експериментальна група						Контрольна група					
	до експ.		після експ.		приріст		до експ.		після експ.		приріст	
	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%
Високий	8	14,81	16	29,63	+8	14,82	7	12,96	7	12,96	0	0
Середній	19	35,19	31	57,41	+12	22,22	22	40,74	25	46,30	+3	5,56
Низький	27	50,00	7	12,96	-20	-37,04	25	46,30	22	40,74	-3	- 5,56
Усього	54	100	54	100			54	100	54	100		

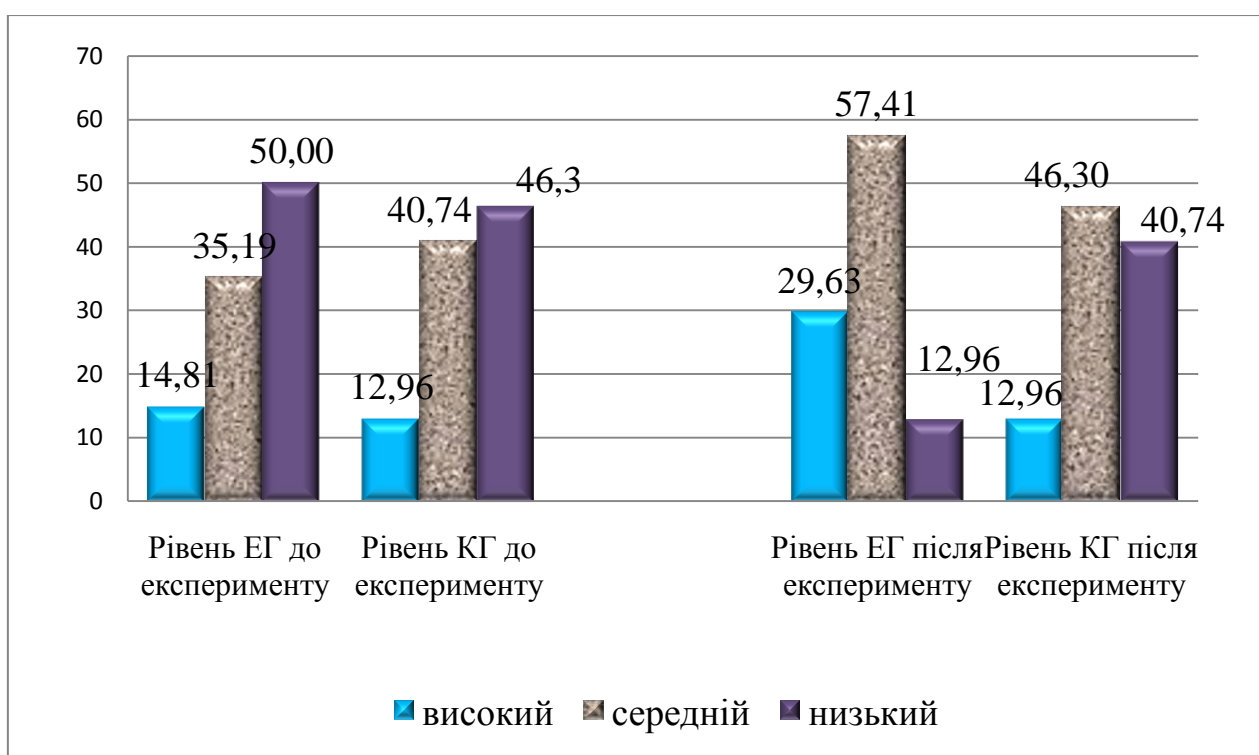

Рис. 3.7 Розподіл іноземних студентів за особистісним критерієм адаптованості до й після формуваального експерименту (%).

В експериментальній групі кількість іноземних студентів з низьким рівнем адаптованості за особистісним критерієм знизилася на 37,04%, кількість студентів з середнім рівнем зростає на 22,22%, з високим – на 14,82%. У контрольній групі також відбулися зміни: кількість іноземних студентів з низьким рівнем адаптованості знизилася на 5,56%, кількість студентів з середнім рівнем зростає на 5,56%.

Для статистичної перевірки результатів діагностики за особистісним критерієм адаптованості був застосований t-критерій Стьюдента.

Таблиця 3.13

**Дані статистичної обробки формувального експерименту
за особистісним критерієм адаптованості**

Критерій	Група	\bar{X}	δ^2	δ	V,%	t
Особистісне сприйняття процесу адаптації	Експериментальна	2,16	0,39	0,624	28,91	2,2
	Контрольна	1,72	0,45	0,67	39,2	

Оскільки $T_{\text{емп.}} > T_{\text{крит}}$ ($t_{\text{емп.}} = 2,2 > t_{\text{крит}} = 1,983$), то відмінності в розподілах іноземних студентів експериментальної й контрольної груп за рівнями адаптованості за особистісним критерієм є статистично значущими (при рівні значущості $p = 0,05$).

Аналіз результатів дослідження дав змогу визначити такі рівні адаптованості іноземних студентів за особистісним критерієм: високий, середній, низький.

Студенти з високим рівнем адаптованості за особистісним критерієм. Для таких студентів характерний середній або низький рівень тривожності, впевненість у собі. У них домінує гарний настрій. Вони відчувають високий ступінь емоційного комфорту, уміють керувати своїм емоційним станом. Демонструють урівноваженість, готовність до дій, енергійність й активність.

Студенти з середнім рівнем адаптованості за особистісним критерієм. Для таких студентів характерний середній рівень тривожності. Упевненість у собі виявляється епізодично. У деяких ситуаціях вони відчувають низький ступінь емоційного комфорту, не завжди можуть керувати своїм емоційним станом. Активність, енергійність і готовність до дій виявляються періодично. Не мають стійкої впевненості в собі.

Студенти з низьким рівнем адаптованості за особистісним критерієм. Для таких студентів характерний високий рівень тривожності,

відсутність упевненості в собі. У них домінує поганий настрій. Відчувають низький ступінь емоційного комфорту, не вміють керувати своїм емоційним станом. У поведінці переважає пасивність, не готові брати на себе відповідальність.

Ми узагальнили результати проведеної діагностики в таблиці 3.14 та представили на рисунку 3.8.

Таблиця 3.14

Динаміка рівнів адаптованості іноземних студентів до й після формувального експерименту

№	Критерії	Експериментальна група						Контрольна група					
		до експ.			після експ.			до експ.			після експ.		
		Н	С	В	Н	С	В	Н	С	В	Н	С	В
1	Навчальний (ос.)	27	19	8	5	33	16	25	20	9	21	23	10
	Навчальний (%)	50	35,19	14,81	9,26	61,11	29,63	46,30	37,03	16,67	38,89	42,59	18,52
2	Соціальний (ос.)	29	16	9	6	29	19	27	15	12	24	18	12
	Соціальний (%)	53,70	29,63	16,67	11,11	53,70	35,19	50	27,78	22,22	44,44	33,34	22,22
3	Особистісний (ос.)	27	19	8	7	31	16	25	22	7	22	25	7
	Особистісний (%)	50	35,19	14,81	12,96	57,41	29,63	46,30	40,74	12,96	40,74	46,30	12,96
	кіл-ть студ-в	28	18	8	6	31	17	26	19	9	22	22	10
	кіл-ть студ-в (%)	51,85	33,34	14,81	11,11	57,41	31,48	48,15	35,18	16,67	40,74	40,74	18,52

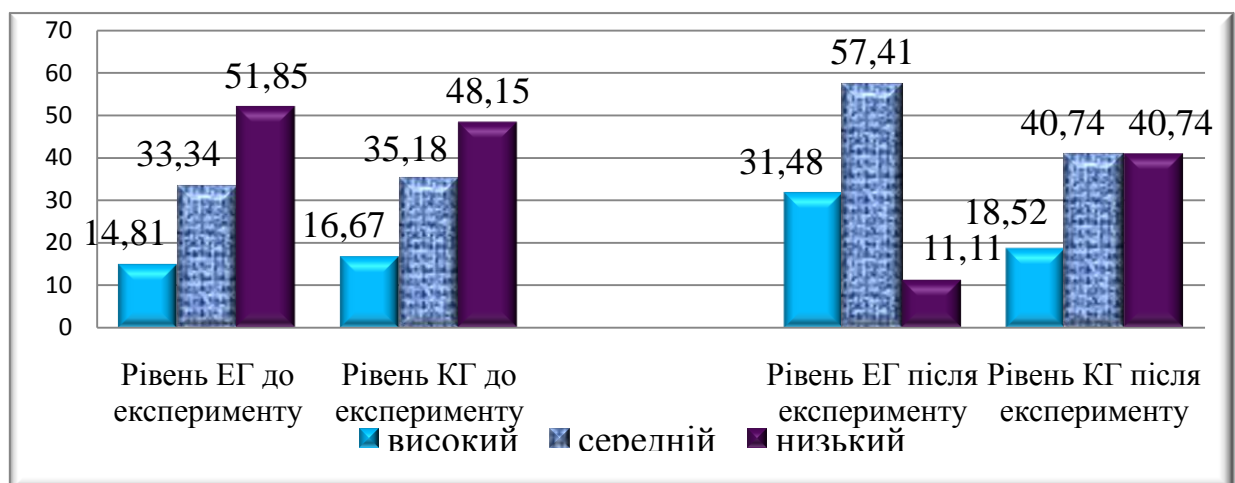

Рис. 3.8 Динаміка рівнів адаптованості іноземних студентів до й після формувального експерименту (%)

Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив зростання показників адаптованості в експериментальній групі: кількість респондентів з високим рівнем адаптованості збільшилась на 16,67% (з 14,81% до 31,48%), з середнім на 24,07 (з 33,34 до 57,41). Кількість іноземних студентів з низьким рівнем адаптованості зменшилася на 40,74% (з 51,85% до 11,11%).

У студентів контрольної групи також відбулися зміни, але вони не є досить значними. Так, лише на 1,85% збільшилася кількість респондентів із високим рівнем, на 5,56% – із середнім. Кількість іноземних студентів з низьким рівнем адаптованості зменшилася на 7,41%.

Для математичної обробки експериментальних даних ми використали t-критерій Стьюдента. Дані, отримані в результаті розрахунків, занесені в таблицю 3.15.

Таблиця 3.15

Дані статистичної обробки формувального експерименту

Група	\bar{X}	δ^2	δ	V,%	t
Експериментальна	2,2	0,384	0,619	28,16	2,7874
Контрольна	1,77	0,543	0,737	41,64	

Оскільки $t_{\text{емп.}} > t_{\text{крит}}$ ($t_{\text{емп.}} = 2,787 > t_{\text{крит}} = 2,622$), то відмінності в розподілах іноземних студентів експериментальної й контрольної груп за рівнями адаптованості є статистично значущими (при рівні значущості $p = 0,01$).

З метою виявлення ступеню впливу впроваджених педагогічних умов на параметри освітнього середовища вищого навчального закладу нами була проведена експертиза освітнього середовища НАУ і ВНТУ за адаптованою методикою В. Ясвіна (Додаток Ж). Ми проаналізували такі параметри освітнього середовища, які впливають на адаптацію іноземних студентів: модальність, широта, інтенсивність, усвідомленість, узагальненість, емоційність, домінантність.

Вплив педагогічної умови «єдність аудиторної й культурно-дозвілєвої позааудиторної діяльності» на *модальність* освітнього середовища відбувався завдяки наявності в середовищі умов і можливостей для розвитку студента, використання ними цих можливостей, що реалізується через участь у різноманітній позааудиторній діяльності. Це сприяло формуванню «творчого активного середовища» (за Я. Корчаком). Важливим було не тільки проведення позааудиторних заходів, але й щире зацікавлення в них іноземних студентів, бажання брати участь, популярність цієї роботи. Цього досягнули завдяки тому, що позааудиторна діяльність була логічним продовженням навчальної діяльності.

Можливості впливу педагогічної умови «використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної й особистісної адаптації» на модальність полягали в тому, що завдяки використанню тренінгових технологій були створені умови для розвитку активності студента і його особистої свободи. Педагогічні умови «організація педагогічного супроводу іноземних студентів» та «добір педагогічних стратегій формування адаптованості» сприяли забезпеченню індивідуального підходу до іноземних студентів, можливостей для реалізації потенціалу особистості, врахування національних особливостей.

Педагогічна умова «єдність аудиторної й культурно-дозвілєвої позааудиторної діяльності» позитивно вплинула на параметр *широти* освітнього середовища. Це відбулося завдяки тому, що розширилося коло суб'єктів й об'єктів, які включені в освітнє середовище. Так, під час екскурсій університетом, містом, Україною, відвідуванні театрів, музеїв відбувалося територіальне охоплення нового простору. Під час організації святкових вечорів, наукових конференцій, зустрічей з представниками земляцтва задовольняли вимоги змістового різноманіття освітнього середовища – розширювали коло осіб, які контактують з іноземними студентами, використовували нові засоби, форми й методи навчальної роботи.

Завдяки єдності аудиторної й позааудиторної діяльності відбувся вплив на параметр *інтенсивності* освітнього середовища, оскільки його насичували різними впливами та можливостями, а також концентрували їхній прояв. Наприклад, іноземні студенти отримали необхідні для адаптації знання про вищий навчальний заклад на заняттях з УМІ/РМІ, потім ці знання підкріплювали екскурсією по університету, розповіддю про перші враження від навчання, написанням твору. Інтенсивність також забезпечували взаємодією з викладачами, що використовували різні методи викладання. Вплив тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів на інтенсивність освітнього середовища був зумовлений тим, що завдяки їхньому використанню значно інтенсифікувався процес викладання, зросла цікавість студентів, що дало змогу педагогові донести більший обсяг інформації за менш короткий термін. Також залучення до різних видів діяльності сприяло розвитку умінь командної взаємодії. Організація педагогічного супроводу іноземних студентів вплинула на параметр інтенсивність завдяки збільшенню кількості впливів на іноземних студентів.

Під час реалізації педагогічної умови «єдність аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності» ми зважали на те, що на підвищення *усвідомленості* спрямована наявність традицій і ритуалів, символіки й атрибутики навчального закладу. Іноземні студенти з гордістю носять форму НАУ, сучасні футболки з емблемою, їм подобається робити фото на фоні літаків, підкреслюючи в такий спосіб свою майбутню професію. Вони з гордістю зазначали, що навчаються в НАУ і ВНТУ, а це підтверджує високий рівень усвідомленості. Усвідомленості сприяли й такі позанавчальні заходи, як екскурсії в Державний музей авіації, музей космонавтики ім. С. Корольова, навчальний ангар, відзначення ювілеїв видатних авіаторів (О. Антонова, С. Корольова), проведення конференцій, зустрічей з представниками авіакомпаній та підприємств, успішними випускниками – тобто все те, що підкреслює особливий статус іноземного студента, його зв'язок з навчальним закладом. Позитивний вплив тренінгових технологій на

усвідомленість був зумовлений тим, що завдяки спеціально підібраним формам роботи відбувалося усвідомлення студентом власної ролі в процесі адаптації.

Узагальненість освітнього середовища забезпечувала реалізація комплексної програми вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів. Позитивно себе зарекомендували такі види діяльності, як розподіл обов'язків учасників освітнього процесу з надання допомоги іноземним студентам; скоординованість їхньої діяльності; забезпечення безперервності діяльності, спрямованої на адаптацію іноземних студентів.

Єдність аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності мала позитивний вплив на параметр *емоційності* освітнього середовища, адже позанавчальні заходи були насичені позитивними емоціями, дарували гарні враження. Вплив на емоційність освітнього середовища педагогічної умови «використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної й особистісної адаптації» відбувався завдяки тому, що тренінгові форми роботи спричиняли позитивні емоції, отже інформацію сприймали краще, що сприяло появі особистісної значущості в студентів. Під час рольових ігор, моделювання різних ситуацій іноземні студенти змогли проявити свою фантазію й акторські здібності. Вплив на емоційність освітнього середовища здійснювали й завдяки організації педагогічного супроводу іноземних студентів, оскільки це сприяло забезпеченню атмосфери підтримки та порозуміння

Запроваджені педагогічні умови зумовлювали *домінантність* освітнього середовища вищого навчального закладу щодо інших джерел впливу на особистість (проживання в гуртожитку, неформальні об'єднання, друзі).

За допомогою проведеної експертизи за методикою В. Явіна (Додаток Ж), було визначено, що на початку експерименту *модальність* освітнього середовища в НАУ і ВНТУ становила 1,1, що відповідало

кар'єрному освітньому середовищу, для якого характерна залежність й активність учасників.

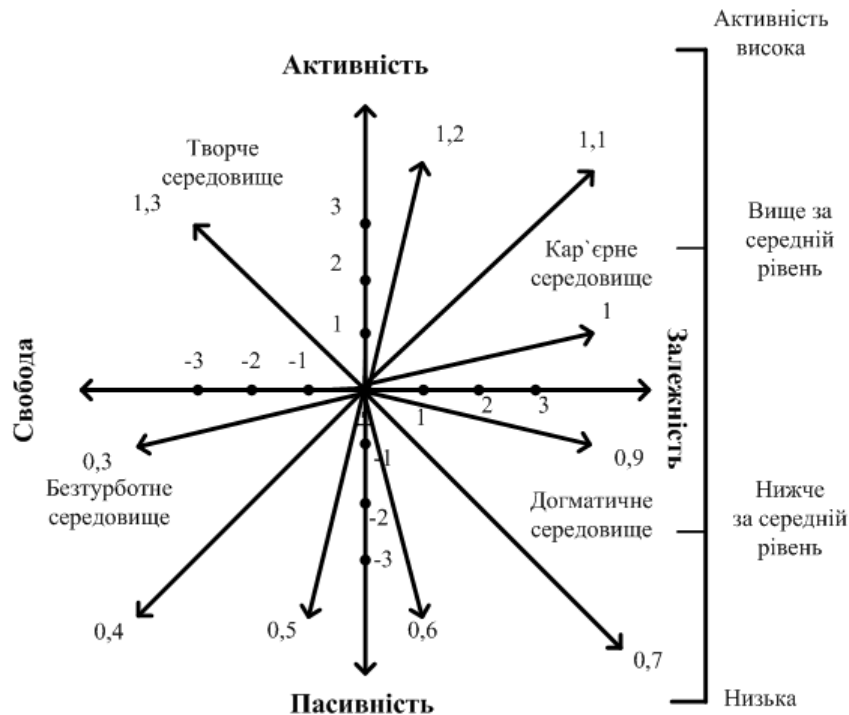

Рис.3.9 Значення коефіцієнта модальності для типів особистості, що формуються в різних освітніх середовищах.

Завдяки впровадженню таких педагогічних умов, як єдність аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності; використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної й особистісної адаптації; організація педагогічного супроводу іноземних студентів, що передбачає реалізацію діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної діяльності; відбір педагогічних стратегій формування адаптованості (управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація) на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів зростає активність і свобода студентів. Діагностика за методикою В. Ясвіна засвідчила, що модальність освітнього середовища стала 1,3, що відповідає творчому середовищу. На думку дослідників, саме творче середовище дає змогу найбільш повно реалізувати освітні можливості. Розглянемо, як змінилися показники параметрів освітнього середовища в НАУ.

Широта освітнього середовища. За результатом діагностики, параметр широти не набув кількісних змін – заплановані заходи, спрямовані на адаптацію іноземних студентів, екскурсії та поїздки проводять щорічно, що є доброю традицією НАУ. Проте завдяки зміні модальності освітнього середовища, зростанню активності іноземних студентів відбулися якісні зміни в цьому параметрі – знизилася тривожність під час нових ситуацій, з'явилося бажання брати участь у позааудиторних заходах без примусу з боку викладача, а також виявляти ініціативу та творчість. Експертиза, проведена за методикою В. Ясвіна, засвідчила, що параметр широти освітнього середовища зріс з 5,56 до 6,58. *Інтенсивність* освітнього середовища. Завдяки запровадженню нових тренінгових форм роботи, використанні на заняттях на підготовчому відділенні форм і методів роботи, з якими іноземні студенти зустрінуться на першому курсі, поєднанню позааудиторної й аудиторної діяльності параметр інтенсивного середовища зріс з 3,30 до 4,55. Показник *усвідомленості* освітнього середовища зріс з 3,68 до 4,35, *домінантності* – з 4,40 до 5,72. Значних змін зазнав параметр *емоційності* освітнього середовища – з 2,09 до 3,77. Цьому сприяло застосування тренінгових технологій, педагогічних стратегій формування адаптованості, організація педагогічного супроводу іноземних студентів. Завдяки реалізованій програмі адаптації іноземних студентів параметр *узагальненості* освітнього середовища зріс з 4,73 до 6,76.

У ВНТУ відбулися такі зміни параметрів освітнього середовища: параметр широти зріс з 5,56 до 6,58, параметри інтенсивності – з 3,30 до 4,55, усвідомленості – з 3,905 до 4,615, емоційності – з 1,32 до 2,21, узагальненості – з 3,52 до 8,06, домінантності – з 4,95 до 6,76.

Аналіз діагностики параметрів освітнього середовища НАУ і ВНТУ до й після проведеного експерименту дав змогу визначити, що відбулися кількісні та якісні зміни за параметрами «узагальненість», «емоційність», «інтенсивність», і якісні зміни за параметрами «широта», «домінантність», «усвідомленість». Якісні зміни пов'язані зі зміною модальності освітнього

середовища, на що вплинуло запровадження педагогічних умов адаптації іноземних студентів. Результати експертизи освітнього середовища НАУ за методикою В. Ясвіна наведено в таблиці 3.16 та зображено на рисунку 3.10.

Таблиця 3.16

Вплив педагогічних умов адаптації на параметри освітнього середовища вищого навчального закладу (НАУ)

Параметри освітнього середовища	Дані на початку експерименту	Дані після проведення експерименту
Модальність	1,1	1,3
Широта	5,56	6,58
Інтенсивність	3,30	4,55
Усвідомленість	3,68	4,35
Узагальненість	4,73	6,76
Емоційність	2,09	3,77
Домінантність	4,40	5,72

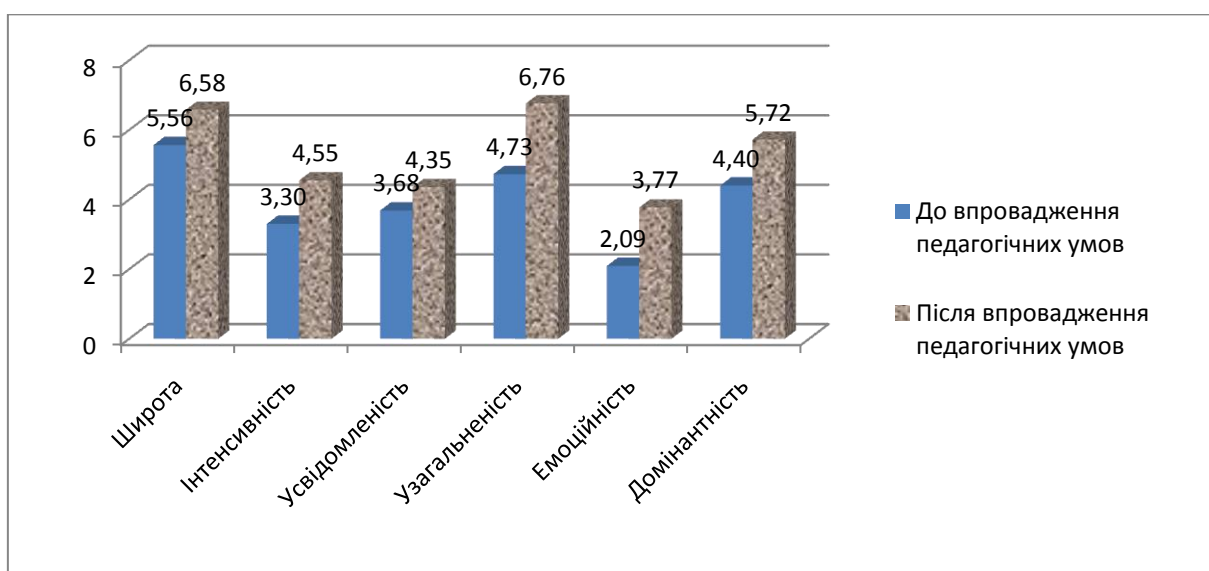

Рис. 3.10 Динаміка параметрів освітнього середовища вищого навчального закладу (НАУ) до й після формувального експерименту (%).

Проведена діагностика продемонструвала позитивний вплив педагогічних умов на параметри освітнього середовища вищого навчального закладу. Це дало змогу розробити рекомендації щодо вдосконалення освітнього середовища вищого навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів.

3.2. Науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення освітнього середовища вищого навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів, на основі реалізації педагогічних умов

Аналіз навчально-методичного забезпечення адаптації іноземних студентів у вищих технічних навчальних закладах України засвідчив те, що в більшості з них відсутня цілеспрямована робота, спрямована на полегшення адаптаційного періоду іноземних студентів. Зазвичай, заходи, які проводять, не мають систематичного характеру й спрямовані переважно на організацію культурно-дозвільної діяльності. Водночас проблема адаптації іноземних студентів до навчання не обмежується лише соціокультурною сферою. Вона є значно ширшою й повинна містити не лише позааудиторну діяльність, але й діагностику труднощів адаптаційного періоду, діяльність викладачів під час занять, добір відповідних форм і методів роботи, стратегій формування адаптованості з урахуванням національних особливостей.

У результаті дослідження нами були сформульовані рекомендації щодо організації *соціального, дидактичного та просторово-предметного* компонентів освітнього середовища, сприятливого для адаптації іноземних студентів:

Соціальний компонент освітнього середовища охоплює суб'єктів соціалізації іноземних студентів, їхні позиції й відносини між ними. З метою організації сприятливого для адаптації освітнього середовища рекомендуємо:

- сприяти створенню дружніх відносин в групі іноземних студентів, формуванню толерантності шляхом використання тренінгових технологій;
- розвивати активність і ініціативність студентів шляхом залучення їх до культурно-дозвільної позааудиторної діяльності;
- зважати на особистісні характеристики педагогів, які працюють з іноземними студентами (наявність у них таких рис характеру, як доброзичливість, толерантність, емпатія, активність);

- розвивати полікультурну компетентність викладачів, які працюють з іноземними студентами, що забезпечить урахування національних характеристик під час здійснення освітнього процесу.

Дидактичний компонент сприятливого для адаптації освітнього середовища охоплює особливості організації освітнього процесу, нормативні документи, що визначають зміст навчання, форми, методи й засоби, які використовують у навчальному процесі. Він спрямований на створення адаптаційного режиму діяльності, забезпечення інтенсифікації опанування нерідної мови та процесу пропедевтичної підготовки до навчання у вищому технічному навчальному закладі.

Для створення адаптаційного режиму діяльності рекомендовані:

- врахування національних особливостей при формуванні груп, їх невелика наповнюваність;
- створення комфортної доброзичливої атмосфери на заняттях (взаємна повага, організація взаємодопомоги студентів, ситуацій успіху);
- поступове збільшення обсягу навчального матеріалу;
- відбір форм і методів діяльності з урахуванням індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів;
- застосування форм діяльності, спрямованих на зниження рівня тривожності під час занять, зокрема тренінгових технологій;
- спрямування уваги викладачів на формування в іноземних студентів пізнавальних умінь і навичок, необхідних для успішного продовження навчання.

З метою забезпечення ефективності опанування нерідної мови та процесу пропедевтичної підготовки до навчання рекомендовані:

- відбір та застосування педагогічних стратегій адаптації на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів;
- здійснення зв'язку між позааудиторною й аудиторною діяльністю;

- поєднання в навчальному процесі традиційних й інтерактивних форм роботи;
- формування в іноземних студентів умінь і навичок самостійної роботи.

Просторово-предметний компонент об'єднує архітектурно-ландшафтну й матеріально-технічну сфери ВНЗ. Рекомендації щодо організації просторово-предметного компоненту передбачають:

- забезпечення належних умов під час навчання іноземних студентів: (комфортна температура, достатня освітленість приміщень, наявність зручних меблів);
- використання в освітньому процесі сучасної техніки й обладнання, різноманітних наочних засобів навчання (підручники, словники, методичні й ілюстративні матеріали);
- естетичне і гармонійне оформлення інтер'єрів, використання світлих тонів;
- застосування в оформленні інтер'єрів матеріалів, що допомагають орієнтуватися в новому освітньому просторі (карта вищого навчального закладу, вказівники) з перекладом інформації на мову-посередник.

Також нами сформульовані рекомендації щодо підвищення показників за такими параметрами освітнього середовища, як широта, інтенсивність, усвідомленість, узагальненість, емоційність, домінантність, які позитивно впливають на створення сприятливого для адаптації освітнього середовища.

Параметр *широти* освітнього середовища демонструє, наскільки широко представлене освітнє середовище, які об'єкти, суб'єкти й процеси до нього залучені.

З метою розширення територіальних і змістових меж освітнього середовища рекомендуємо:

- регулярно організовувати позааудиторні заходи (екскурсії, святкування, конференції);

- забезпечити активну участь іноземних студентів у культурно-дозвіллевій позааудиторній діяльності, зв'язок між аудиторною й позааудиторною діяльністю;

- регулярно організовувати зустрічі з представниками служб, які сприяють адаптації (представники діаспор, працівники підприємств, страхові компанії, медичний персонал);

- інформувати студентів про можливості проведення вільного часу в університеті;

- координувати роботу з адаптації іноземців з соціально-психологічною службою університету;

- залучати іноземців-старшокурсників і вітчизняних студентів у процес супроводу студентів підготовчого відділення.

Параметр *інтенсивності* постає як показник насиченості освітнього середовища умовами й можливостями для адаптації. З метою підвищення показників за цим параметром у навчальній діяльності рекомендуємо:

- корегувати рівень навчального навантаження іноземних студентів;
- застосовувати інтерактивні форми й методи діяльності;
- сприяти розвитку активності іноземних студентів під час занять.

Параметр *усвідомленості* освітнього середовища характеризує свідоме залучення до нього всіх суб'єктів освітнього процесу. З метою підвищення показників за цим параметром необхідно:

- проводити роботу з ознайомлення іноземних студентів з історією й традиціями, перевагами вищого навчального закладу;

- організовувати загальноуніверситетські свята й заходи (день першокурсника, свято факультету, день студента тощо);

- здійснювати педагогічний супровід адаптації іноземних студентів;

- розвивати мотивацію іноземних студентів до навчання шляхом проведення зустрічей з випускниками навчального закладу, розповідей про їх професійний шлях на заняттях;

- формувати потребу в саморозвитку та самовдосконаленні.

Емоційність освітнього середовища характеризує співвідношення в ній емоційного й раціонального компонентів.

З метою підвищення емоційності освітнього середовища рекомендуємо:

- застосовувати активні форми навчання, зокрема, тренінгові технології;
- забезпечувати проведення емоційно насичених позааудиторних заходів та залучати студентів до участі в них;
- організовувати спілкування між студентами і викладачами в неформальних умовах (як у навчальному закладі, так і за його межами);
- формувати довірливі відносини між викладачами й іноземними студентами, співпереживати, підтримувати студентів, надавати їм допомогу у вирішенні проблем;
- використовувати емоційно насичені елементи в оформленні просторово-предметного середовища.

Домінантність освітнього середовища характеризує значущість локального середовища в системі цінностей суб'єктів освітнього процесу. З метою підвищення показників за цим параметром необхідно:

- створити умови для реалізації здібностей студентів під час навчання шляхом застосування стратегії формування адаптованості «індивідуалізація»;
- забезпечити можливості для самореалізації студентів у позааудиторній діяльності, їхній активній участі в проведенні різноманітних позанавчальних заходів, участі в гуртках, спортивних секціях;
- сприяти формуванню дружніх відносин у студентській групі.

Параметр «узагальненість» демонструє, наскільки скоординованими є дії всіх суб'єктів освітнього середовища. З метою забезпечення узагальненості рекомендуємо: розподілити обов'язки суб'єктів, які сприяють процесу адаптації іноземних студентів (працівників деканату, викладачів, кураторів груп, студентської ради тощо); забезпечити систематичність проведення заходів й узгодженість дій суб'єктів адаптаційного процесу. Одним із важливих напрямів діяльності, спрямованих на узагальненість освітнього середовища, є розробка і впровадження комплексної програми

вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації, заснованої на теоретично обґрунтованих й експериментально перевірених педагогічних умовах: використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою адаптації, організація педагогічного супроводу, відбір педагогічних стратегій адаптації на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів, єдність аудиторної й позааудиторної діяльності.

Практичне впровадження педагогічних умов адаптації до навчання у вищому технічному навчальному закладі з метою реалізації програми передбачає:

1) Забезпечення соціально-комунікативної адаптації іноземних студентів, тобто:

- здійснення діагностичної (проведення діагностики з метою визначення рівня розвитку комунікативних якостей іноземних студентів), інформаційної (інформування щодо комунікативних особливостей студентів різних національностей); навчально-методичної (використання завдань, спрямованих на розвиток умінь відповідати на практичних і семінарських заняттях, виступати перед аудиторією) та корекційно-профілактичної діяльності (залучення іноземних студентів до участі в науково-практичних і позааудиторних заходах з метою їхнього входження в нове соціальне середовище);

- інтеграцію тренінгових технологій, спрямованих на розвиток комунікативних умінь, у заняття української (російської) мови як іноземної; використання тренінгових вправ при засвоєнні ситуативно-тематичного мінімуму соціально-культурної сфери спілкування під час вивчення української (російської) мови як іноземної;

- організацію тренінгових занять («Тренінг поведінки», «Розвиток комунікативних умінь» з метою засвоєння норм студентського середовища, адаптації до студентської групи й до нової соціальної ролі іноземного студента, нової діяльності, нових соціальних умов);

- розширення кола спілкування іноземних студентів під час їхньої участі в позааудиторних заходах, попередню підготовку до проведення позааудиторних заходів і подальше обговорення;

- врахування комунікативних особливостей студентів різних національностей під час навчальної діяльності в межах реалізації педагогічної умови «відбір стратегій формування адаптованості з урахуванням національних та індивідуальних особливостей іноземних студентів».

2) Забезпечення діяльнісно-практичної адаптації іноземних студентів до нової діяльності шляхом:

- здійснення діагностичної (проведення діагностики з метою визначення труднощів, які виникають в іноземного студента під час адаптації до навчальної діяльності), інформаційної діяльності (проведення групових бесід та індивідуальних консультацій з питань адаптації до нової діяльності, надання іноземним студентам інформації щодо особливостей навчання у ВНЗ України), навчально-методичної (застосування методів і форм роботи, спрямованих на вироблення в іноземних студентів нових навчальних умінь, необхідних для продовження навчання) діяльності під час педагогічного супроводу адаптації.

- проведення тренінгових занять, спрямованих на адаптацію до нової діяльності й нових форм навчання («Прийняття відповідальності за своє життя, тайм-менеджмент», «Стратегія успішного навчання»);

- застосування форм і методів роботи відповідно до педагогічних стратегій формування адаптованості з урахуванням індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів;

- використання знань, умінь і навичок, отриманих під час позааудиторних заходів, у навчальному процесі в межах реалізації педагогічної умови «єдність аудиторної й позааудиторної роботи».

3) Забезпечення особистісної адаптації іноземних студентів реалізуємо через:

- здійснення діагностичної (проведення діагностики з метою визначення психологічного стану іноземного студента під час адаптації), інформаційної (інформування про методи зниження стресу, вирішення конфліктних ситуацій під час групових бесід та індивідуальних консультацій); навчально-методичної (навчання психологічних методик концентрування уваги під час лекцій, семінарських і практичних занять); - корекційно-профілактичної діяльності (створення ситуацій успіху з метою формування в іноземних студентів упевненості в собі);

- використання тренінгових технологій під час вивчення української (російської) мови з метою зниження тривожності іноземних студентів та проведення тренінгових занять, спрямованих на особистісну саморегуляцію, зниження тривожності;

- залучення до позанавчальних заходів з метою формування впевненості в собі, зниження тривожності;

- відбір форм і методів роботи, які відповідають психологічним особливостям іноземних студентів у межах реалізації педагогічної умови «добір стратегій формування адаптованості з урахуванням національних та індивідуальних особливостей іноземних студентів».

Значна увага приділена розвитку мотивації іноземних студентів, що реалізується під час проведення екскурсій і позааудиторних заходів, які сприяють позитивному ставленню до майбутньої професії, та шляхом здійснення діагностичної (проведення діагностики з метою визначення рівня мотивації іноземних студентів до навчання), інформаційної (інформування про особливості майбутньої діяльності, проведення бесіди «Шлях до професії»); навчально-методичної (демонстрація зв'язку матеріалу, що вивчають, з майбутньою професією) діяльності.

Забезпечення фізіологічної адаптації іноземних студентів здійснюють під час інформаційної (спрямованої на надання іноземним студентам інформації щодо медичних закладів, куди вони можуть звернутися) та корекційно-профілактичної діяльності (пов'язана з залученням іноземних

студентів до спортивних змагань, заходів та моніторингом стану здоров'я студентів під час занять) діяльності в межах педагогічного супроводу.

Аналіз результатів проведеного дослідження надає підстави зробити висновок про ефективність упровадження організаційно-педагогічних умов адаптації до навчання іноземних студентів у технічному університеті. Отже, поставлені завдання виконано, мети досягнуто.

Висновки до третього розділу

Педагогічно-експериментальне дослідження складалося з трьох етапів: аналітико-констатувального; дослідно-експериментального; завершально-узагальнювального.

Під час аналітико-констатувального етапу ми провели вивчення й теоретичний аналіз наукової літератури та діяльності викладачів (кафедра філологічних і природничих дисциплін НАУ, кафедра мовознавства ВНТУ) щодо адаптації іноземних студентів; визначили понятійний апарат, актуальність, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; проаналізували рівень адаптованості студентів-іноземців до навчання у вищих технічних навчальних закладах та визначили найважливіші проблеми, які супроводжують процес адаптації.

Дослідно-експериментальний етап експерименту передбачав упровадження педагогічних умов у навчальний процес вищих технічних навчальних закладів. Формувальний експеримент складався з трьох етапів: 1) підготовча складова; 2) запровадження педагогічних умов адаптації в навчальний процес вищого технічного навчального закладу; 3) контроль-коригувальний етап. Було сформовано контрольну й експериментальну групи в НАУ і ВНТУ (по 54 студенти).

У процесі формувального етапу експерименту проведено діагностику рівнів адаптованості іноземних студентів за навчальним, соціальним, особистісним критеріями. Кількість іноземних студентів з високим рівнем за

навчальним критерієм адаптованості збільшилася на 14,82%, за соціальним критерієм адаптованості – на 18,5%, за особистісним критерієм – на 14,82%. Кількість респондентів з середнім рівнем адаптованості за навчальним критерієм зросла на 25,92%, за соціальним критерієм – на 24,1%, за особистісним критерієм – на 22,22%. Кількість студентів з низьким рівнем адаптованості за навчальним критерієм зменшилася на 40,74%, за соціальним критерієм – на 42,6%, за особистісним критерієм – на 37,04%. Позитивна динаміка показників за критеріями адаптованості доводить ефективність визначених у дослідженні педагогічних умов, що підтверджено за допомогою методів математичної статистики (t-критерію Стьюдента).

Діагностика освітнього середовища вищих технічних навчальних закладів за методикою В. Ясвіна засвідчила зростання показників за параметрами модальності, широти, інтенсивності, усвідомленості, узагальненості, домінантності в результаті проведеного експерименту. Отже, визначені в дослідженні педагогічні умови сприяли вдосконаленню освітнього середовища вищого для адаптації іноземних студентів. Це дало змогу сформулювати рекомендації щодо удосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів, спрямовані на організацію соціального, дидактичного та просторово-предметного компонентів освітнього середовища й підвищення показників за такими параметрами, як широта, інтенсивність, усвідомленість, узагальненість, емоційність, домінантність. Результати третього розділу дисертації представлено в наукових працях автора [10, 13, 17].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах. Здобуті результати підтвердили правомірність вихідних положень, покладених у його основу, а реалізація мети й завдань дослідження дали підстави сформулювати такі загальні висновки та рекомендації:

1. Проблема адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах складна й багатогранна. Специфічні особливості мають соціальний, соціокультурний, психологічний, соціально-психологічний та дидактичний аспекти досліджуваного феномену. Основними характеристиками адаптації іноземних студентів до навчання є активність особистості, зміни в поведінці, спрямованість на оволодіння комплексом нових навчальних вимог, залучення до нового соціального середовища, встановлення «динамічної рівноваги» між особистістю й новим середовищем, вплив національних й індивідуальних особливостей. Спільними особливостями для всіх іноземних студентів, які навчаються у ВНЗ України, є наявність етапів адаптації, вплив окремих чинників на цей процес та виникнення труднощів. Специфіка адаптації у вищих технічних навчальних закладах зумовлена когнітивними та комунікативними особливостями спеціалістів інженерного профілю.

2. Структурними компонентами адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах є діяльнісно-практичний (приспособлення студентів до нової системи навчання), соціально-комунікативний (залучення іноземного студента до нової системи соціальних відносин), особистісний (внутрішній стан студента під час адаптації). Трактування структури процесу адаптації як єдності трьох компонентів є логічним підґрунтям для оцінювання загального рівня

адаптованості іноземних студентів за такими критеріями: навчальним, соціальним та особистісним. Критерії оцінювання адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах розкриваються через специфічні характеристики кожного структурного компонента, вимірюються якісними показниками та виражаються в кількісних.

Аналіз теоретичних джерел та емпіричного досвіду надав можливість схарактеризувати три рівні адаптованості іноземних студентів: низький, середній, високий, які ідентифікуємо на підставі інтерпретації якісних і кількісних характеристик та інтенсивності прояву відповідних показників.

3. Адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах та створенню сприятливого освітнього середовища сприяє забезпечення комплексу таких *педагогічних умов*: поєднання аудиторної й культурно-дозвіллевої позааудиторної діяльності; використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів з метою соціокомунікативної й особистісної адаптації; організація педагогічного супроводу іноземних студентів, що передбачає реалізацію діагностичної, навчально-методичної, інформаційної, корекційно-профілактичної діяльності; добір педагогічних стратегій формування адаптованості (управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація) на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів. Їх обґрунтування базувалося на положеннях гуманістичного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, системного й інтегративного підходів та класичних (системності й послідовності; зв'язку навчання з життям; свідомості й активності; емоційності; врахування особистих можливостей студента; спільної діяльності викладача і студента) і специфічних (врахування національно-культурних особливостей іноземців, врахування рівня володіння мовою) дидактичних принципів.

4. Впровадження обґрунтованих педагогічних умов відбувалося шляхом реалізації комплексної програми адаптації іноземних студентів до

навчання у вищих технічних навчальних закладах, спрямованої на забезпечення фізіологічної, соціальної, дидактичної, психологічної адаптації, розвиток комунікативних якостей і мотивації іноземних студентів, що передбачало здійснення діагностично-оцінювальної, інформаційно-консультаційної діяльності, організацію навчально-методичної та позааудиторної роботи. Враховувалися особливості когнітивного стилю спеціалістів інженерного профілю та інженерної комунікації.

Експериментальна перевірка обґрунтованих педагогічних умов адаптації іноземних студентів вищого технічного навчального закладу підтвердила всі основні теоретико-методичні положення дисертації. В результаті їх впровадження відбулися статистично значущі зміни в рівнях адаптованості студентів експериментальної групи у порівнянні з контрольною, що дало підстави підтвердити гіпотезу дослідження. Кількість студентів з високим рівнем адаптованості зросла на 16,67%, з середнім – на 24,07%. Кількість студентів з низьким рівнем адаптованості зменшилася на 40,74%. Виявлено позитивний вплив експериментальних педагогічних умов на параметри освітнього середовища вищих навчальних закладів (модальність, широта, інтенсивність, усвідомленість, емоційність, узагальненість, домінантність).

5. Результати педагогічного експерименту, впровадження їх у навчально-виховний процес вищих технічних навчальних закладів дали підстави розробити методичні рекомендації щодо вдосконалення освітнього середовища вищого технічного навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів, які спрямовані на вдосконалення організації соціального, дидактичного та просторово-предметного компонентів освітнього середовища та підвищення його показників за такими параметрами як широта, інтенсивність, усвідомленість, узагальненість, емоційність, домінантність.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних закладах України. До перспективних напрямів подальших наукових досліджень відносимо аналіз можливостей застосування сучасних інформаційних технологій з метою адаптації студентів-іноземців до освітнього процесу, подальше вивчення соціально-культурних особливостей іноземних студентів з різних регіонів світу, розробку напрацювання педагогічних практик їх врахування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеева И. Б. Инженерная коммуникация как самостоятельная речевая культура: когнитивный, профессиональный и лингвистический аспекты (теория и методика обучения русскому языку как иностранному) / Авдеева И. Б. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2005. – 368 с.
2. Агаджанян Н. А. Проблемы адаптации и учение о здоровье / Н. А. Агаджанян, Р. М. Баевский, А. П. Берсенева. – М. : Изд-во РУДН, 2006. – 284 с.
3. Агаджанян Н. А. Адаптация и резервы организма / Агаджанян Н. А. – М. : ФиС, 1982. – 176 с.
4. Агличева И. В. Комплексное исследование особенностей личностной адаптации студентов вуза : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / И. В. Агличева. – Ставрополь, 2006. – 20 с.
5. Алекперли Ф. Национальный характер азербайджанцев и народов Южной Европы – сходства и различия [Электронный ресурс] / Фарид Алекперли. – Режим доступа : http://aze.az/news_doktor_farid_alekperli_89239.html
6. Алексеєва Т. В. Психологічні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Тетяна Валентинівна Алексеєва. – К., 2003. – 204 с.
7. Алёхина С. В. Этнометодические аспекты обучения турецких студентов русскому языку / С. В. Алёхина, М. Н. Бондарчук // Современная методика преподавания русского языка как иностранного: проблемы и их решение: сб. научно-методических статей. – М., 2010. – Ч. I – С.11-17.
8. Арсеньев Д. Г. Социально-психологические и физиологические проблемы адаптации иностранных студентов / Д. Г. Арсеньев, М. А. Иванова, А. В. Зинковский. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2003. – 160 с.

9. Африканцы в России: образование, брак, судьба. – М., Ин-т Африки РАН, 2009. – 138 с.

10. Бакало О. М. Адаптованість іноземних студентів до навчальної діяльності на підготовчому відділенні вищого технічного навчального закладу: результати емпіричного дослідження / О. М. Бакало // Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 16-17 жовтня 2015 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 108-111.

11. Бакало О. М. Вплив освітнього середовища вищого навчального закладу на адаптацію іноземних студентів / О. М. Бакало // Педагогіка в системі гуманітарного знання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13-14 березня 2015 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 110-112.

12. Бакало О. М. Врахування національних та індивідуальних особливостей іноземних студентів під час навчання у вищих навчальних закладах України / О. М. Бакало // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матер. V Всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.): у 5-х частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2015. – Ч. 1. – С. 68-69.

13. Бакало О. М. Критерії і рівні адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах / О. М. Бакало // Гуманітарний вісник ДНВЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 1 до Вип. 5, Том I (52) : Тематичний випуск «Вища освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору». – К. : Гнозіс, 2014. – С. 38-46.

14. Бакало О. М. Об'єктивні та суб'єктивні критерії оцінки адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України / О. М. Бакало // Актуальні питання сучасної педагогіки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24-25 жовтня 2014 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 7-10.

15. Бакало О. М. Організація педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі / О. М. Бакало // *European Humanities Studies. = Europejskie Studia Humanistyczne* : Психологічні, педагогічні та організаційні умови запровадження європейських стандартів вищої освіти. = *Psychological, Pedagogical and Organizational Conditions for the Introduction of European Standards of Higher Education* / [ed. The Faculty of Social Sciences (Pomeranian University in Słupsk), East European Institute of Psychology – Kyiv]. – 2016 – Випуск I. – С. 15-27.

16. Бакало О. М. Основні педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах / О. М. Бакало // *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie* – Łódź : Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności, 2015. – Nr 4. – P. 4-9.

17. Бакало О. М. Особливості адаптації іноземних студентів до навчання у Національному авіаційному університеті / О. М. Бакало // *Науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних студентів: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 21-22 квітня 2016 року.* – К. : Вид-во НАУ, 2016. – С. 8-9.

18. Бакало О. М. Особливості навчання іноземних студентів у вищих технічних навчальних закладах (на прикладі Національного авіаційного університету) / О. М. Бакало // *Проблеми та перспективи розвитку освіти. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 17-18 квітня 2015 р.).* – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015.– С. 57-59.

19. Бакало О. М. Проблема адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України як об'єкт педагогічних дисертаційних досліджень 1990-2014 років / О. М. Бакало // *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]* – Випуск 4. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 17-20.

20. Бакало О. М. Проблема адаптації іноземних студентів у психолого-педагогічній літературі / О. М. Бакало // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – Випуск 43. – С. 158-163.

21. Бакало О. М. Структура і компоненти адаптованості іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах / О. М. Бакало // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : НАУ, 2014. – Вип. 5(1). – С. 9-13.

22. Бакало О. М. Характеристика соціально-комунікативного критерію адаптованості іноземних студентів / О. М. Бакало // Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні : III Міжнародна науково-методична конференція, 18-20 травня 2016 р. – Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2016. – С. 197-199.

23. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – №1. – С. 92-100.

24. Баранова И. И. Особенности формирования коммуникативной компетенции в учебно-профессиональной сфере общения у студентов социалистической республики Вьетнам / И. И. Баранова, Т. Ю. Иванова // Труды IX Международной конференции «Международное сотрудничество в образовании и науке: Актуальные вопросы обучения иностранных студентов в российских вузах. 50 лет подготовительному факультету».– СПб., 2015 – Т.3. – С. 3-9.

25. Барановська Л. В. Теоретико-методичні основи навчання професійного спілкування студентів вищого аграрного навчального закладу : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Барановська Лілія Володимирівна. – Київ, 2004. – 517 с.

26. Бережнова Л. Н. Сопровождение в образовании как технология разрешения проблем развития / Л. Н. Бережнова, В. И. Богословский // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2005. – № 12. – С. 109-123.

27. Березин Ф. Б. Психическая и психологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
28. Белова Ю. Ю. Модель професійної компетентності майбутнього інженера машинобудівної галузі / Ю. Ю. Белова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – №4. – С. 33-38.
29. Божко Н. Учет этнокультурной специфики и психологических особенностей студентов из Монголии при обучении русскому языку / Н. Божко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика. – 2013. – Вип. 18. – С. 157-161. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_2013_18_32
30. Божко Н. М. Сучасні особливості етнонаціональної свідомості та психологічних характеристик студентів із Марокко / Н. М. Божко // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. – 2015. – Вип. 26. – С. 17-24.
31. Борисенко О. І. Психологічна адаптація слухачів-іноземців підготовчого факультету вищого медичного закладу освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : спец. 19.00.02 «Психофізіологія» / О. І. Борисенко. – К., 2000. – 19 с.
32. Босрок М.М. Азия: Путеводитель по обычаям и этикету / Босрок Мэри Меррей ; пер. с англ. Н. Зубкова. – М. : АСТ: Астрель, 2007. – 416 с.
33. Будалина Е. Е. Психологическая адаптация к иной социокультурной среде (на материале исследования удмуртского и коми-пермяцкого этносов) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Будалина Елена Евгеньевна. – Пермь, 2004. – 170 с.
34. Булгакова Н. Б. Система пропедевтичної підготовки іноземних громадян з природничих дисциплін у технічному університеті : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Булгакова Наталія Борисівна. – Київ, 2002. – 446 с.

35. Бурнард Ф. Тренинг межличностного взаимодействия / Бурнард Ф. – СПб. : «Питер», 2001. – 304 с.
36. Бутенко Л. И. Особенности адаптации китайских студентов в учебном процессе технического университета : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Л. И Бутенко: – Ростов-на-Дону, 2008. – 18 с.
37. Валова Л. В. Специфика обучения вьетнамских студентов // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2008. – Т. 5. – № 5 (43). – С. 122-124.
38. Васильева Т. В. Отбор и описание лексико-грамматического материала: подязыки специальности для иностранных учащихся инженерного профиля / Васильева Т. В. – М. : ИЦ ГОУ МГТУ «Станкин», Янус-К, 2005. – 316 с.
39. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники / Вачков И. В. – М., 1999. – 237 с.
40. Витковская М. И. Адаптация иностранных студентов к условиям жизни и учебы в России / М. И. Витковская, И. В. Троцук // Вестник РУДН. – 2005. – № 6-7. – С. 267-283.
41. Вінницький національний технічний університет. Факультети і кафедри [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vntu.edu.ua/ru/institutes-and-departments.html>
42. Ворожбит С. А. Почуття довіри як чинник соціально-психологічної адаптації студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / С. А. Ворожбит. – Київ, 2011. – 21 с.
43. Вульфов Б. З. Педагогическое сопровождение : явление и процесс / Б. З. Вульфов // Мир образования – образование в мире. – 2006. – № 2. – С. 43-53.
44. Галус О. М. Деякі аспекти професійної адаптації студентів вузу в контексті концепції неперервної освіти / О. М. Галус // Вісник

Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – Вип. 25. – С. 31-34.

45. Гарбузов В. И. Практическая психотерапия / Гарбузов В. И. – СПб. : АО «Сфера», 1994. – 160 с.

46. Гейченко Е. И. Этнопсихологические особенности иностранных студентов и национальные различия их образовательных систем / Е. И. Гейченко, Л. И. Васецкая, В. Д. Хейлик // Scientific Journal «ScienceRise». – 2015. – №2/1(7). – С. 77-82.

47. Гладуш А. Д. Социально-культурная адаптация иностранных граждан к условиям обучения и проживания в России / А. Д. Гладуш, Г. Н. Трофимова, В. М. Филиппов. – М. : РУДН, 2008. – 146 с.

48. Головки В. А. Педагогічний супровід професійного самовиховання іноземних студентів у вищих технічних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Головки Вероніка Анатоліївна. – Харків, 2015. – 240 с.

49. Горбушина О. П. Психологический тренинг. Секреты проведения / Горбушина О. П. – СПб. : Питер, 2008. – 176 с.

50. Гребенникова И. А. Педагогическое сопровождение адаптации иностранных студентов в российском вузе (на примере китайских студентов) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: 13.00.08 / И. А. Гребенникова. – Комсомольск-на-Амуре, 2010. – 21 с.

51. Григорян Р. Д. Самоорганизация гомеостаза и адаптации / Р. Д. Григорян. – К. : Академперіодика, 2004. – 502 с.

52. Гриценко В. В. Теоретические основы исследования социально-психологической адаптации личности/группы в новой социо- и этнокультурной среде / В. В. Гриценко // Проблемы социальной психологии личности : Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов, 2005. – Вып. 2. – С. 4-22.

53. Губарева С. А. Профессиональная подготовка иностранных магистрантов-нефилологов: обучение аудированию лекций по специальности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02

«Теория и методика обучения и воспитания» (русский язык как иностранный) / С. А. Губарева. – Санкт-Петербург, 2008. – 22 с.

54. Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету в умовах поліетнічного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. І. Гуренко. – Харків, 2005. – 20 с.

55. Дементьева Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Дементьева Тетяна Іванівна. – Харків, 2005. – 207 с.

56. Дин Синь. Психологическое сопровождение социальной адаптации китайских студентов в Украине : дис. ... кандидата. психол. наук : 19.00.07 / Дин Синь. – Одесса, 2009. – 197 с.

57. Диченко Т. В. Методика навчання хімії іноземних слухачів підготовчих факультетів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Диченко Тетяна Василівна. – Суми, 2015. – 220 с.

58. Доан Тхи Кам Чьеу. Обучение вьетнамских студентов в России / Доан Тхи Кам Чьеу // Сборник докладов VI Всероссийской научно-практической конференции «Научная инициатива иностранных студентов и аспирантов российских вузов». – Томск, 2013. – Т.2. – С. 209-212.

59. Довгодько Т. І. Загальнонаукова підготовка іноземних студентів до навчання в авіаційному університеті : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Довгодько Тетяна Іванівна. – К., 2014. – 253 с.

60. Євтух М. Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX століття) : дис. у формі наук. доповіді ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Євтух Микола Борисович. – К., 1996. – 70 с.

61. Завацька Н. Є. Об'єктивні та суб'єктивні критерії оцінки ефективності процесу соціальної адаптації особистості / Н. Є. Завацька, І. В. Дроговоз // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – №3 (32). – 2013. – С.110-116.

62. Зараковский Г. М. Функциональное состояние как проявление внутренних условий выполнения деятельности / Г. М. Зараковский // Тр. 14-го Всесоюз. физиол. о-ва им И. П. Павлова. – Л., 1983. – Т.1. – С. 420-422.

63. Зарембо Н. А. Психолого-педагогическое сопровождение преодоления трудностей вузовской адаптации выпускников сельских средних школ : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Зарембо Наталия Александровна. – М., 2013 – 244 с.

64. Зарубінська І. Б. Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методичний аспект) : монографія / Зарубінська І. Б. – К. : КНЕУ, 2010. – 348 с.

65. Захарова А. С. Відмінності в іншомовній підготовці студентів філологів України та Еквадору / А. С. Захарова // Становлення і розвиток педагогіки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 23-24 грудня 2016 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 15-18.

66. Зиятдинова Ю. Н. Межкультурные особенности подготовки вьетнамских специалистов в российском университете / Ю. Н. Зиятдинова, Тхи Тхао Минь // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. – Казань, 2015. – №2-2. – С. 123-126.

67. Зінонос Н. О. Педагогічні умови адаптації студентів-іноземців до вивчення природничо-математичних дисциплін у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Зінонос Наталя Олексіївна. – Кривий Ріг, 2015. – 265 с.

68. Иванова Л. В. Африканцы в СССР и в России (1960-2003 гг): проблемы адаптации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.03 «Всеобщая история» / Л. В. Иванова. – Москва, 2004. – 20 с.

69. Иванова М. А. Социально-психологическая адаптация иностранных студентов к высшей школе России : дис. ... доктора психол.

наук : 19.00.01 / Иванова Маргарита Александровна. – Санкт-Петербург, 2001. – 353 с.

70. Иванова М. А. Социологический портрет иностранного студента первого года обучения в вузе / М. А. Иванова, Н. А. Титкова – Санкт-Петербург : НПО ЦКТИ, 1993. – 62 с.

71. Инженер – философия – вуз / [Лебедев С. А., Медведев В. И., Семенов О. П. и др.] ; под ред. И. А. Майзеля, А. П. Мозелова, Б. И. Федорова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 128 с.

72. Ипполитова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация [Электронный ресурс] / Н. Ипполитова, Н. Стерхова // General and Professional Education. – 2012. – № 1. – С. 8-14. – Режим доступа : http://genproedu.com/paper/2012-01/full_008-014.pdf.

73. Ишака К. Иностранцы студенты в России: проблемы социальной адаптации / К. Ишака // Теория и практика общественного развития. – 2012. – №8. – С. 82-85.

74. Ігнатюк О. А. Сутність поняття «готовність студентів-іноземців груп довузівської підготовки до навчання у вищих технічних навчальних закладах» / О. А. Ігнатюк, І. А. Сладких // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Педагогіка. – 2011. – Т. 173, Вип. 161. – С. 38-44.

75. Казакова Е. И. Педагогическое сопровождение. Опыт международного сотрудничества / Казакова Е. И. – Спб., 1995. – 186 с.

76. Казанцева А. А. Организационно-педагогическое сопровождение процесса адаптации иностранных студентов в российском вузе [Электронный ресурс] / А. А. Казанцева // Письма в Эмиссия. Оффлайн (The Emissia. Offline Letters) : электронный научный журнал. – Декабрь 2012. – Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2012/1922.html>

77. Казначеев В. П. Современные аспекты адаптации / Казначеев В. П. – М. : Наука, 1980. – 192 с.

78. Калайков И. Д. Цивилизация и адаптация / Калайков И. Д. – М. : Наука, 1984. – 240 с.

79. Калашнікова С. А. Навчання дорослих на основі компетентнісно-орієнтованого підходу : навчальне видання / Калашнікова С. А. – К. : Проект «Рівний доступ до якісної освіти в Україні», 2007. – 57 с.

80. Камбур А. В. Соціальна адаптація особистості в суспільстві перехідного типу: зміна ціннісних пріоритетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / А. В. Камбур. – Запоріжжя, 2007. — 20 с.

81. Канівець М. В. Сутність професійної підготовки майбутніх інженерів / М. В. Канівець // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. VI Кримські педагогічні читання : «Нові педагогічні технології в освіті та формування гуманітарно-технічної еліти» : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 21-24 травня 2013 р. – Харків : НТУ «ХП», 2013. – Вип. 34-35 (38-39). – С. 44-51.

82. Кміт Я. М. Дидактичні особливості формування знань і вмінь з природничих дисциплін у процесі підготовки студентів–іноземців до навчання у вищій медичній школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кміт Ярослав Михайлович. – К., 1995.– 183 с.

83. Ковтун О. В. Формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі : монографія / Ковтун О. В. – К. : Освіта України, 2012. – 448 с.

84. Кокур О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія / Кокур О. М. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. – 200 с.

85. Коломієць В. С. Формування професійних мовленнєвих умінь у студентів іноземного походження засобами комплексних дидактичних ігор: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Коломієць Валентина Степанівна. – К., 2001. – 173 с.

86. Коновалова Г. М. Вуз, здоровье и проблемы адаптации / Г. М. Коновалова, Г. А. Севрюкова. – Волгоград, 2011. – 158 с.
87. Константинов В. В. Адаптация личности: теория и диагностика / Константинов В. В. – Пенза : Вега, 2005. – 11 с.
88. Корель Л. В. Социология адаптаций: Вопросы теории, методологии и методики / Корель Л. В. – Новосибирск : Наука, 2005. – 424 с.
89. Коротун О. О. Формування комунікативної компетентності майбутніх студентів-іноземців у допрофесійній підготовці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Коротун Олена Олександрівна. – К., 2012. – 242 с.
90. Косталес А. Анализ психических состояний студентов из Эквадора в процессе адаптации к инокультурной брече / А. Косталес // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика. – 2010. – №4. – С. 86-93.
91. Кузнецов П. С. Концепция социальной адаптации / П. С. Кузнецов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2000. – 257 с.
92. Кузнецова О. В. Взаимосвязь уровней тревожности и механизмов адаптации личности в период юности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / О. В. Кузнецова. – Москва, 2009. – 22 с.
93. Кузнецова Т. Е. Особенности обучения китайских студентов в вузах РФ / Т. Е. Кузнецова, И. Л. Перфилова, Т. В. Соколова, С. В. Перфилова, Л. В. Юмашева // Подготовка иностранных абитуриентов в вузы Российской Федерации. – СПб. : Изд. Политехнического университета, 2010. – С. 236-238.
94. Ладогубець Н. В. Фундаментальна підготовка бакалавра в технічному вузі: експертно-часова оцінка якості : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ладогубець Наталія Віталіївна. – К., 2003. – 262 с.
95. Лазаренко Л. А. Психологическая компетентность как детерминанта профессиональной успешности преподавателей высшей

школы : монография / Лазаренко Л. А. – Краснодар : Григорьева Л. К., 2013. – 144 с.

96. Лапуцкая И. И. Образовательные и этнокультурные особенности турецких студентов / И. И. Лапуцкая // Межкультурная коммуникация и профессионально ориентированное обучение иностранным языкам: материалы VII Международной конференции, посвященной 92-летию образования Белорусского государственного университета. – Минск, 2013. – С. 41-42.

97. Ларионова С. А. Социально-психологическая адаптация личности: теоретическая модель и диагностика / С. А. Ларионова. – Белгород, 2002. – 198 с.

98. Ле Куанг Шон. Психологические особенности ценностных ориентаций современной вьетнамской молодежи : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ле Куанг Шон. – М., 1998 – 207 с.

99. Левина Г. М. Обучение иностранцев русскому инженерному дискурсу / Левина Г. М. – М. : Янус-К, 2003. – 204 с.

100. Леонтьева О. В. Культурно-образовательная среда вуза как психолого-педагогическая проблема / Леонтьева О. В. // Образование и общество. – 2009. – № 6. – С. 106-111.

101. Ли Сюеюань. Адаптация китайских студентов младших курсов к обучению в вузе: аксиологический подход (на материале специальности «Русский язык как иностранный») : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ли Сюеюань. – Комсомольск-на-Амуре, 2009. – 244 с.

102. Линь Яцян. Сравнительная характеристика инициативности у российских и китайских студентов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Линь Яцян. – М., 2005. – 126 с.

103. Литвин А. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» [Електронний ресурс] / А. Литвин, О. Мацейко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2013. – № 4. – С. 43-63. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2013_4_5

104. Ловцов Д. А. Адаптивная система индивидуализации обучения / Д. А. Ловцов, В. В. Богорев // Педагогика. – 2001. – №6. – С.24-28.
105. Лозовий В. С. «Україна на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти». Аналітична записка [Електронний ресурс] / Лозовий В. С. // Серія «Гуманітарний розвиток». – № 13. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1695/>
106. Луговий В. І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні / В. І. Луговий // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С. 11-25.
107. Лузик Э. В. Теория и методика общенаучной подготовки в инженерной высшей школе: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Лузик Эльвира Васильевна. – К.: 1996. – 439 с.
108. Лхамцэрэн Б. Становление художественных интересов монгольских студентов в разных социокультурных средах : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогического образования» / Болд Лхамцэрэн. – М., 2009. – 28 с.
109. Мазитова Л. Т. Социальная адаптация иностранных студентов: на примере Башкортостана : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Мазитова Лилия Таджиевна. – Уфа, 2002. – 154 с.
110. Макаев В. В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. В. Макаев, З. А. Малькова, Л. Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3-10.
111. Макшанов С. И. Психология тренинга: Теория. Методология. Практика : монография / Макшанов С. И. – СПб. : Образование, 1997. – 238 с.
112. Мартюшов В. Ф. Социальная релевантность адаптации : монография / В. Ф. Мартюшов. – Тверь : ТГТУ, 2005. – 104 с.
113. Маслова О. В. Динамика межкультурной адаптации китайских студентов / О. В. Маслова, Ц. Гуань // Личность в современном обществе: психолого-педагогические и эколого-психологические аспекты формирования и развития : Материалы межвуз. психол. чтений студентов,

аспирантов и молодых ученых (24 апреля 2007 г., Москва). – М. : Изд-во РУДН, 2007. – С. 87-89.

114. Маслова О. В. Особенности адаптации к новой социокультурной среде студентов из Латинской Америки и Анголы / О. В. Маслова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика. – 2007. – №2. – С. 83-91.

115. Медведев В. И. Адаптация человека / Медведев В. И. – СПб.: Институт мозга человека РАН, 2003. – 584 с.

116. Мельникова Н. Н. Стратегии поведения в процессе социально-психологической адаптации : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Мельникова Наталья Николаевна. – СПб, 2001. – 194 с.

117. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / [авт. кол.: Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.] ; за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 248 с.

118. Милославова И. А. Понятие и структура социальной адаптации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.01 / И. А. Милославова. – Л., 1974. – 18 с.

119. Мнацаканян И. А. Адаптация учащихся в новых социокультурных условиях: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07; 19.00.05 / Мнацаканян Ирина Алексеевна. – Ярославль, 2004. – 191 с.

120. Моисеев Н. Н. Алгоритмы развития / Моисеев Н. Н. – М. : Наука, 1987. – 303 с.

121. Мушарапова И. Л. Психологические факторы адаптации иностранных студентов к обучению на подготовительном факультете российского вуза : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Мушарапова Инесса Лукмановна. – Тула, 2000. – 152 с.

122. Найн А. Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований / А. Я. Найн // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 44-49.

123. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / Налчаджян А. А. – М. : Эксмо, 2010. – 368 с.

124. Національний авіаційний університет. Історія Факультету по роботі з іноземними студентами [Електронний ресурс]: Назва з екрану. – Режим доступу : <http://dmz.nau.edu.ua/ua/istoriya-fris>

125. Національний авіаційний університет. Кваліфікації фахівців НАУ. Професіограми. [Електронний ресурс]: Назва з екрану. – Режим доступу : <http://nau.edu.ua/ua/menu/ab%D1%96tur%D1%96%D1%94ntu/kval%D1%96f%D1%96kacz%D1%96%D1%97-fax%D1%96vcz%D1%96v-nau.-profes%D1%96ogrami.html>

126. Національний авіаційний університет. Перелік галузей, спеціальностей та спеціалізацій. [Електронний ресурс]: Назва з екрану. – Режим доступу : <http://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/napryamki-pidgotovki.html>

127. Національний авіаційний університет. Факультет по роботі з іноземними студентами: навчання [Електронний ресурс] : Назва з екрану. – Режим доступу : <http://dmz.nau.edu.ua/ua/navchannya>

128. Нгуен Тхи Минь Ханг. Особенности социализации российских и вьетнамских школьников : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Нгуен Тхи Минь Ханг. – М., 2007. – 229 с.

129. Одгэрэл Б. Эффективность учебной деятельности монгольских студентов с различными акцентуациями характера : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности и история психологии» / Буяндэлгэр Одгэрэл. – М., 2012. – 21 с.

130. Оліфіра С. О. Теоретичні проблеми подолання адаптаційної кризи засобами фасилітаційного впливу / С. О. Оліфіра // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – 2012. – Вип. 103. – Т. 2 – С. 35-39.

131. Орехова Е. Ю. Педагогические условия активизации процесса адаптации студентов младших курсов к вузу (на примере студентов коренных малочисленных народов Севера, ханты и манси) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е. Ю. Орехова. – Рязань, 2007. – 20 с.

132. Орсоо Т. Этнопсихологическая специфика организованности арабских и монгольских студентов / Туяа Орсоо // Вестник РУДН. Серия: психология и педагогика. – 2012. – № 3. – С. 113-120.

133. Ошуркова Н. А. Динамика социально-психологической адаптации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Н. А. Ошуркова. – Москва, 1995. – 20 с.

134. Павлушкина Т. В. Педагогическое сопровождение социальной адаптации иностранных военнослужащих в российском военном вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Павлушкина Татьяна Викторовна. – Благовещенск, 2015. – 191 с.

135. Павлюкова Ю. В. Особенности социально-педагогической адаптации иностранных студентов в вузе (на примере арабских студентов в центре предвузовской подготовки) [Электронный ресурс] / Ю. В. Павлюкова, Е. А. Дрягалова // Электронный научный журнал. Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6. – Режим доступа: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23732>

136. Пак И. Я. Культурный шок китайских студентов, обучающихся в российских вузах, пути его преодоления / И. Я. Пак, Донмэй Вань // Методология обучения и повышения эффективности академической, социокультурной и психологической адаптации иностранных студентов в российском вузе: теоретические и прикладные аспекты : материалы Всероссийского семинара. – Томск, 2008. – Т. 2. – С. 91-96.

137. Пелех Ю. В. Теоретико-методичні засади ціннісно-сміслової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. В. Пелех. – К., 2010. – 36 с.

138. Петьков В. А. Социально-психологическая адаптация студентов-мигрантов : монография / В. А. Петьков, Е. И. Пилюгина. – Москва, 2015. – 190 с.

139. Плотнікова О. Б. Дидактична адаптація студентів першого курсу вищого педагогічного закладу (на матеріалі вивчення іноземної мови) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.09 / Плотнікова Олена Борисівна. – К., 2001. – 152 с.

140. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи [Електронний ресурс] / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с. – Режим доступу :

http://www.psyh.kiev.ua/Подоляк_Л.Г.,_Юрченко_В.І.Загальна_психологічна_характеристика_студентського_віку

141. Попкова Е. Б. Инкультурация иностранных студентов в российском вузе: институциональные условия и основные этапы (На примере ЮРГТУ (НПИ)) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» (социологические науки) / Е. Б. Попкова. – Майкоп, 2013 – 24 с.

142. Порох Д. О. Соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Д. О. Порох. – Луганськ, 2011. – 22 с.

143. Посольство України в Азербайджанській республіці. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Азербайджаном [Електронний ресурс]: Назва з екрану. – Режим доступу : <http://azerbaijan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-az/culture>

144. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Почепцов Г. Г. – М. : «Рефл-бук», 2001. – 656 с.

145. Прадівлянний М. Г. Використання особистісно орієнтованого підходу у формуванні готовності до іншомовного професійного спілкування студентів технічних спеціальностей. / М. Г. Прадівлянний // Вісник ВПІ. – 2016. – № 4. – С. 115-119.

146. Прадівлянний М. Г. Формування навичок читання у студентів-іноземців під час вивчення української мови як іноземної / М. Г. Прадівлянний // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2015. – Випуск 51. – 178 с.

147. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии // [В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др.] ; под общей ред. А. А. Крылова, С. М. Маничева. – Спб., 2000. – 560 с.

148. Прачев Ю. Н. Актуализация социально-психологических аспектов подготовки инженеров в вузе / Ю. Н. Прачев // Наука и современность. – 2011. – №8-1. – С. 316-320.

149. Приходько А. М. Формування професійно-комунікативної компетентності іноземних студентів у вищих технічних навчальних закладах : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Приходько Альона Михайлівна. – Харків, 2016. – 287 с.

150. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») / Кабінет Міністрів України; Постанова від 03.11.1993 № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>

151. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ № 344/2013 [Електронний ресурс] / Президент України. – К., 25.06.2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

152. Реан А. А. Психология адаптации личности: анализ, теория, практика / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – Санкт-Петербург: Прайм-Евроснак, 2006. – 479 с.

153. Резван О. О. Педагогічні умови розвитку пізнавальних потреб іноземних студентів у процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. О. Резван. – К., 2008. – 17 с.

154. Рибаченко Л. І. Підготовка іноземних студентів у навчальних закладах України (1946 – 2000 р.р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. І. Рибаченко. – Луганськ, 2001. – 16 с.

155. Родонова С. Ю. Педагогические условия социальной адаптации иностранных студентов-стажеров к обучению на гуманитарном факультете российского вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Родонова Светлана Юрьевна. – Ярославль, 2002. – 156 с.

156. Родонова С. Ю. Социальная адаптация иностранных студентов-стажеров к обучению в российском вузе / С. Ю. Родонова // Ярославский педагогический вестник. – 2002. – №3 (32). – С. 56-60.

157. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека / Розум С. И. – СПб. : Речь, 2006. – 365 с.

158. Романюк Е. С. Использование национально-психологических особенностей учащихся в преподавании русского языка как иностранного / Е. С. Романюк, Т. Ю. Тулупникова, Н. Ю. Филимонова, Н. В. Щукина // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2009. – Том 10. – № 6. – С. 135-137.

159. Ромеро А. Н. Факторы социальной адаптации иностранных студентов в южных регионах Российской Федерации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. социолог. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / А. Н. Ромеро. – Волгоград – 2011. – 24 с.

160. Ромм М. В. Социальная адаптация личности как объект философского анализа : дис. ... доктора филос. наук : 09.00.11 / Ромм Марк Валериевич. – Томск, 2003. – 287 с.

161. Савицька О. В. Етнопсихологія / О. В. Савицька, Л. М. Співак. – К. : Каравела, 2011. – 264 с.
162. Сапожникова Т. Н. Педагогическое сопровождение жизненного самоопределения старшеклассников : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. Н. Сапожникова. – Кострома, 2010. – 43 с.
163. Свергун И. С. Факторы, влияющие на эффективность адаптации китайских студентов в России / И. С. Свергун // Вестник Российск. ун-та Дружбы народов. – Сер.1 «Актуальные проблемы естественных и гуманитарных наук». – 2009. – № 3. – С. 163-168.
164. Севрюкова Г. А. Функциональное состояние и регуляторно-адаптивные возможности организма человека / Г. А. Севрюкова, Г. М. Коновалова – Волгоград, 2015. – 103 с.
165. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме / Г. Селье. – М. : Наука, 1960. – 254 с.
166. Семененко І. Є. Педагогічний супровід як психолого-педагогічна проблема / І. Є. Семененко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29 (82). – С. 346-351.
167. Семиченко В. А. Психология деятельности / Семиченко В. А. – К. : Издатель Ешке А.Н., 2002. – 248 с.
168. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2002. – 208 с.
169. Симаева И. Н. Психология адаптации личности к изменениям жизнедеятельности : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / И. Н. Симаева. – Санкт-Петербург, 2006. – 41 с.
170. Син Чжефу. Особенности адаптированности китайских студентов к учебе в украинском вузе / Син Чжефу // Научные дискуссии о ценностях современного общества : сб. ст. – Липецк : РаДуши, 2014. – Вып. 4. – С. 94-106.

171. Сін Чжефу. Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Сін Чжефу. – Старобільськ, 2015. – 20 с.

172. Скрипник Н. С. Роль позааудиторної діяльності у становленні суб'єктності студентів [Електронний ресурс] / Н. С. Скрипник // Педагогіка і психологія. Збірник наукових праць ХНПУ. – № 42 . – С. 56-61. – Режим доступу : <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psyped/article/view/41>

173. Сладких И. А. Этнопсихологический аспект адаптации африканских студентов в Украине / И. А. Сладких // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. – Харків, 2008. – Вип. 18 (22). – С. 259-272.

174. Слободчиков В. И. О понятии образовательной среды в концепции развивающего образования / Слободчиков В. И. – М., 2000. – 230 с.

175. Снопкова Е. И. Параметры качества образовательной среды как нормы эффективной педагогической поддержки иностранных студентов / Снопкова Е. И., Мариненко О. П. // Вектор науки ТГУ. – №1(8). – 2012. – С. 264-267.

176. Сомова Н. В. Формирование социально-адаптивной компетентности иностранных студентов на этапе предвузовской подготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Сомова Наталья Владимировна. – Санкт-Петербург, 2015. – 246 с.

177. Степаненко Е. В. Управление социальной адаптацией иностранных студентов в российском техническом вузе : дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.08 / Степаненко Елена Владимировна. – М., 2003. – 194 с.

178. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Стефаненко Т. Г. – М. : «Аспект Пресс», 2004. – 351 с.

179. Стрельцова В. Ю. Соціокомунікативна адаптація як складова адаптації іноземних студентів до навчання в українській вищій школі [Електронний ресурс] / В. Ю. Стрельцова // Електронне наукове фахове видання «Науковий вісник Донбасу». – 2014. – № 4 (28). – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN28/>

180. Сурыгин А. И. Основы теории обучения на неродном для учащихся языке / Сурыгин А. И. – Санкт-Петербург: Издательство «Златоуст», 2000. – 233 с.

181. Сухова А. Н. Социальная, академическая и культурная адаптация иностранных студентов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / А. Н. Сухова. – Нижний Новгород, 2013. – 23 с.

182. Тамеем Аль-Крад. Педагогические условия адаптации иностранных студентов к учебной деятельности на факультете физической культуры (на примере иностранцев из арабских стран) : дис....канд. пед. наук : 13.00.01 / Тамеем Аль-Крад. – Воронеж, 2010. – 257 с.

183. Тарасенко В. И. Формирование профессионально-коммуникативной компетенции иностранных студентов-русистов в условиях межпредметной координации: (на материале подъязыка педагогики) : дис. канд. пед. наук : 13.00.03 / Тарасенко Валентина Ивановна. – К., 1993. – 225 с.

184. Тарита Л. Г. Методическое сопровождение инновационных процессов у управлении районной образовательной системой : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Тарита Любовь Григорьевна.– Спб., 2000. – 181 с.

185. Татьянченко О. О. Педагогічні умови спілкування з іноземними студентами в процесі навчання : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Татьянченко Олена Олександрівна. – К., 1997. – 160 с.

186. Терещенко А. Г. Психолого-педагогические аспекты адаптации иностранных студентов в советских вузах (на примере монгольских студентов) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец.

19.00.07 «Педагогическая психология» / А. Г. Терещенко. – Иркутск, 1988. – 14 с.

187. Тіщенко О. М. Аналіз досвіду мовної адаптації студентів-іноземців на підготовчих факультетах вищих навчальних закладів України / О. М. Тіщенко // Всеукраїнська науково-методична конференція «Актуальні питання організації навчання іноземних громадян у технічних вищих навчальних закладах України»: матеріали конференції. 26-28 квітня 2012 р. – Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2012. – С. 156-159.

188. Тіщенко О. М. Дезадаптація іноземних студентів як психолого-педагогічна проблема / О. М. Тіщенко // «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси». Матеріали IV Всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.) : у 3-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2014. – Ч. 3. – С. 129-131.

189. Тіщенко О. М. Основні теоретичні підходи до вивчення процесу адаптації іноземних студентів / О. М. Тіщенко // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис – Додаток 1, том 1: Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – 2013. – № 3 (50). – С. 205-207.

190. Тіщенко О. М. Особливості етапів адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. пр. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2014. – Випуск 39. – С. 449-454.

191. Тіщенко О. М. Особливості мовної адаптації іноземних студентів на підготовчому відділенні вищого навчального закладу / О. М. Тіщенко // Придніпровські соціально-гуманітарні читання. Матер. III всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Кіровоград, 16 травня 2014 р.) : у 3-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2014. – Ч. 2. – С. 67-68.

192. Тіщенко О. М. Стратегії адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах / О. М. Тіщенко // Актуальні питання

навчання іноземних студентів в європейському освітньому просторі : Міжнародна науково-методична конференція, 13-16 травня 2014 р. – Тернопіль : Вид-во ТНТУ імені Івана Пулюя, 2014. – С. 121-123.

193. Тіщенко О. М. Фактори, що впливають на процес адаптації іноземних студентів під час навчання на підготовчому відділенні вищого навчального закладу / О. М. Тіщенко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 березня 2013 р. – К. : НАУ, 2013. – С. 99-100.

194. Тіщенко О. М. Фактори, які впливають на адаптацію іноземних студентів / О. М. Тіщенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 1 до Вип. 31, Том V (47) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К. : Гнозис, 2013. – С. 475-483.

195. Тіщенко О. М. Основні аспекти вивчення процесу адаптації іноземних студентів / О. М. Тіщенко // Науковий діалог «Схід-Захід». Матер. II всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. (м. Бахчисарай, 12 жовтня 2013 р.) : у 4-х частинах. – Д. : Видавництво «Інновація», 2013. – Ч. 4. – С. 191-193.

196. Тіщенко О. М. Особливості початкового етапу адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах / О. М. Тіщенко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції 20 березня 2014 р. – К. : НАУ, 2014. – С.141-142.

197. Тулупникова Т. Ю. Учёт национально-психологических особенностей иностранных студентов из стран Африки при обучении в вузах России [Электронный ресурс] / Т. Ю. Тулупникова. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/ESPR_2006/Psihologia/5_tulupnikova%20t.ju..doc.htm

198. Тьерри Л. Социокультурная адаптация иностранных студентов, обучающихся в российских вузах : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные

институты и процессы» / Лондаджим Тьерри. – Нижний Новгород, 2012. – 20 с.

199. Український державний центр міжнародної освіти. Актуальні статистично-аналітичні показники надання освітніх послуг іноземцям [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intered.com.ua/Актуальні-статистично-аналітичні-показники>

200. Урманцев Ю. А. Природа адаптации (системная экспликация) / Ю. А. Урманцев // Вопросы философии. – 1998. – № 12. – С. 21-37.

201. Ускова С. А. Сопровождение как базовая категория современной педагогики: теоретическое обоснование / С. А. Ускова // Человек и общество. – 2013. – № 2 (35). – С.84-88.

202. Фахова підготовка іноземних громадян в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 4-6 лютого 2002 року / АПН України, Київський національний торговельно-економічний ун-т, Інститут міжнародного співробітництва ; уклад. С. Т. Різниченко, Л. С. Роменська ; гол. ред. М. Б. Євтух. – К., 2002. – 248 с.

203. Филимонова Н. Ю. Учет национально-культурных особенностей студентов из юго-восточной Азии / Н. Ю. Филимонова, Е. С. Романюк // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2014. – Выпуск № 15 (142). – Том 12. – С. 50-52.

204. Филимонова Н. Ю. Формирование готовности студентов из Вьетнама к межкультурной коммуникации / Н. Ю. Филимонова, А. Е. Годенко, Е. С. Романюк // Труды IX Международной конференции «Международное сотрудничество в образовании и науке: Актуальные вопросы обучения иностранных студентов в российских вузах. 50 лет подготовительному факультету». – СПб., СПбПУ, 2015. – Т.2. – С. 97-104.

205. Филимонова Н. Ю. Формирование межкультурного общения в группах китайских студентов / Н. Ю. Филимонова, Е. С. Романюк // Китайские, вьетнамские, монгольские образовательные мигранты в

академической среде: коллект. монография ; под науч. ред. Е. Ю. Кошелевой. – Томск, 2013. – 420 с.

206. Филипская Т. А. Обучение русскому языку вьетнамских учащихся в техническом университете им. Ле Куй Дона / Т. А. Филипская // Актуальные проблемы гуманитарных и технических наук. – 2014. – № 3-2. – С. 261-263.

207. Философские проблемы теории адаптации / [Георгиевский А. Б., Петленко В. П., Сахно А. В., Царегородцев Г. И.]; под ред Г. И. Царегородцева. – М.: Мысль, 1975. – 277 с.

208. Формування психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності: монографія / [О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, О. А. Ігнатюк та ін.] ; за заг. ред. О.Г. Романовського та О.С. Пономарьова. – Харків: Видавець Савчук О. О., НТУ “ХПІ”, 2011. – 335 с.

209. Форопонова А. А. Влияние социально-психологических качеств группы на успешность учебной деятельности иностранных студентов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Форопонова Анна Алексеевна. – Курск, 2014. – 158 с.

210. Хассан Мохамед А. Хассан. Педагогическая технология социокультурной адаптации арабских студентов в российских вузах : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Хассан Мохамед А. Хассан. – Воронеж, 2012. – 24 с.

211. Хафизова З. М. Педагогические основы организации учебно-воспитательного процесса на подготовительном факультете для иностранных студентов (на примере экономической и технической специализации) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / З. М. Хафизова. – Ташкент, 1991. – 16 с.

212. Ху Жунсі. Педагогічні умови адаптації китайських студентів до культурно-освітнього середовища вищих навчальних закладів України :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ху Жунсі. – Луганськ, 2014. – 20 с.

213. Ху Жунсі. Соціокультурні особливості адаптації китайських студентів до навчання в університетах України / Ху Жунсі // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – Дніпропетровськ, 2013. – Вип. № 1 (5). – С. 36-41.

214. Чернявская Т. П. Дидактическая адаптация иностранных студентов к советскому вузу : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. П. Чернявская. – СПб., 1991. – 20 с.

215. Чеснокова Н. В. Социокультурная адаптация иностранных студентов в России (на примере Владимирского региона) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. истор. наук : спец. 07.00.07 «Этнография, этнология и антропология» / Н. В. Чеснокова. – Москва, 2012. – 22 с.

216. Шакурова М. В. Педагогическое сопровождение становления и развития социокультурной идентичности школьников : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Шакурова Марина Викторовна. – М., 2007. – 361 с.

217. Шауро Э. А. Африканцы в России / Э. А. Шауро // Азия и Африка сегодня. – 1998. – № 12. – С. 23-27.

218. Ширяева И. В. Особенности адаптации иностранных студентов к учебно-воспитательному процессу в советском вузе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И. В. Ширяева. – Л., 1980. – 226 с.

219. Шолохов И. А. Психологические особенности адаптации учащейся молодежи за рубежом : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Шолохов Иван Андреевич. – М., 2002. – 235 с.

220. Шпак Л. Л. Социокультурная адаптация: сущность, направление, механизмы реализации: дис. ... доктора социол. наук: спец. 22.00.05 / Шпак Лидия Леонидовна. – Кемерово, 1992. – 398 с.

221. Шустова Н. Е. Социальная адаптация личности : дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 / Шустова Наталья Евгеньевна. – Саратов, 1999. – 132 с.
222. Язвинская Т. Н. Социокультурная поддержка иностранных студентов в процессе адаптации к российскому образованию : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т. Н. Язвинская. – Чита, 2009. – 22 с.
223. Яковлева Е. П. Социальная адаптация: теория и методология / Е. П. Яковлева. – Якутск : Издательский дом Северо-Восточного федерального ун-та, 2012. – 98 с.
224. Янова М. Г. Педагогические стратегии формирования организационной культуры будущего учителя [Электронный ресурс] / М. Г. Янова // Сборник научных трудов SWorld : науч. журнал. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/pedagogy-psychology-and-sociology/theory-and-methods-of-studying-education-and-training/1472-midsummer-mg>
225. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / Ясвин В. А. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.
226. Ясменко М. К. Адаптация человека в условиях информационной культуры : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Ясменко Марьям Кемаловна. – Ростов-на-Дону, 1999. – 139 с.
227. Adler N. Cross-cultural management research: The ostrich and the trend [Электронный ресурс] / N. Adler // Academy of Management Review. – 1983. – Vol. 8. – P. 226-232. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/234021283_Cross-Cultural_Management_Research_The_Ostrich_and_the_Trend
228. Bakalarska M. Three Qualitative Studies of Cultural and Temporal Adaption of Africans at Home and Abroad / M. Bakalarska // Research & Methods. – 2015. – Vol. 24. – P. 39-47.

229. Bamford J. Strategies for the improvement of international students' academic and cultural experiences of studying in the UK / J. Bamford // Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Network: Enhancing Series: Internationalisation. – 2008. – P. 1-10

230. Bektas Y. Psychological Adaptation of Turkish Students at U.S. Campuses / Y. Bektas, A. Demir, R. Bowden // International Journal for the Advancement of Counselling. – 2009. – Vol. 31. – P. 130-143.

231. Brisset C. Psychological and sociocultural adaptation of university students in France: The case of Vietnamese international students / C. Brisset, S. Safdar, J. R. Lewis, C. Sabatier // International Journal of Intercultural Relations. – 2010. – Vol. 34. – P. 413-426.

232. Church A. T. Sojourner adjustment [Электронный ресурс] / Austin T. Church // Psychological Bulletin. – 1982. – Vol. 91. – P. 540-572. – Режим доступа :

http://www.usask.ca/ulc/files/share/Church_1982_Sojourners_adjustment.pdf

233. Do T. East Meets West: The Adaptation of Vietnamese International Students to California Community Colleges [Электронный ресурс] / Tam Do // Journal of Southeast Asian American Education & Advancement. – 2006. – Vol. 2. – Режим доступа :

https://www.researchgate.net/publication/43199315_East_Meets_West_The_Adaptation_of_Vietnamese_International_Students_to_California_Community_Colleges

234. Gullahorn J. T. An extension of the U-curve hypothesis / J. T. Gullahorn, J. E. Gullahorn // Journal of Social Issues. – 1963. – №19 (3). – P. 33-47.

235. Joyce T. «Part of the Community?» First Year International Students and Their Engineering Teams / T. Joyce, C. Hopkins // Engineering Education. – 2014. – Vol 9, Issue 1. – P. 18-32

236. Ling Cao. Social Networking Sites and Educational Adaptation in Higher Education: A Case Study of Chinese International Students in New Zealand [Электронный ресурс] / Ling Cao, Tingting Zhang // The Scientific World

Journal. – Vol. 2012. – Режим доступа :
<https://www.hindawi.com/journals/tswj/2012/289356/>

237. Lysgaard S. Adjustment in a foreign society: Norwegian Fulbright grantees visiting the United States [Электронный ресурс] / S. Lysgaard // International Social Science Bulletin. – 1955. – Vol. 7. – P. 45-51. – Режим доступа :

https://www.researchgate.net/publication/232451477_Adjustment_in_a_foreign_society_Norwegian_Fulbright_grantees_visiting_the_United_States

238. McGill. International student services. The buddy program [Электронный ресурс]. – Режим доступа :
<https://www.mcgill.ca/internationalstudents/pre-arrival/buddy-program>

239. Oberg K. Culture Shock: Adjustment to New Cultural Environments [Электронный ресурс] / K. Oberg // Practical Anthropology. – 1960. – Vol. 7. – P. 177-182. – Режим доступа: http://agem-ethnomedizin.de/download/cu29_2-3_2006_S_142-146_Repr_Oberg.pdf

240. Pruitt F. J. The adaptation of African students to American society [Электронный ресурс] / F. J. Pruitt // International Journal of Intercultural Relations. – 1978. – Vol. 2. – Issue 1. – P. 90-118. – Режим доступа: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0147176778900305?via%3Dihub>

241. Scudamore R. Working with International Students: A Guide for Staff in Engineering [Электронный ресурс] / R. Scudamore, K. Bond. – Higher Education Academy Engineering Subject Centre, 2010. – Режим доступа :
<https://www.heacademy.ac.uk/resource/working-international-students-guide-staff-engineering-engineering-subject-centre-teaching>

242. Su-Jeong. Study on Adaptation to the Korean Culture of International Students from Mongolia / Su-Jeong, Kyung-Hoon // Advanced Science and Technology Letters. – 2016. – Vol. 7. – P. 39-43

243. The University of Edinburgh. International students. Be a Buddy! [Электронный ресурс]. – Режим доступа :
<http://www.ed.ac.uk/studying/international/student-life/buddies>

244. The University of Waikato. Teaching International Students [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.waikato.ac.nz/tdu/resources/teachingintlstudents.shtml>

245. Universität Passau. Buddy scheme for international students [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uni-passau.de/en/international/coming-to-passau/getting-settled/buddy-scheme/>

246. Wenli Yuan. Academic and Cultural Experiences of Chinese Students at an American University: A Qualitative Study / Wenli Yuan // Intercultural Communication Studies XX. – 2011. – №1. – P. 141-157.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник, спрямований на визначення особливостей адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності, до нового соціального середовища та особистісного сприйняття процесу адаптації

Шановний студенте! З метою покращення умов вашого навчання просимо Вас відповісти на запитання анкети

I. Особливості адаптації до навчальної діяльності	
1. Оцініть за трибальною шкалою, наскільки складно Вам було звикати до нових умов діяльності (2– складно, 1 – середньо, 0 – легко)	
Новий розпорядок дня	
Потреба приділяти навчанню більше часу, ніж раніше	
Нові форми навчання (лекції, практичні)	
Самостійно розподіляти свій час	
Організувати самостійну підготовку до занять	
Тривалість занять в університеті	
2. Оцініть за трибальною шкалою, наскільки складно Вам було звикати до нових умов навчання (2– складно, 1 – середньо, 0 – легко)	
Потреба засвоювати великий обсяг знань	
Навчання нерідною мовою	
Нові форми оцінювання знань	
Стиль спілкування викладача	
Монологічні пояснення викладача (сприймати матеріал, конспектувати, відтворювати його)	
Концентрувати увагу під час занять	
Конспектувати матеріал під час заняття	

Самостійна підготовка до занять (самостійно опрацювати інформацію, систематизувати й аналізувати її, виділяти головне)	
Відповіді на запитання викладача на занятті (уміння формулювати відповідь на задане питання)	
Самостійний виступ перед аудиторією (з рефератом або доповіддю)	
3. Продовжте речення	
Я оцінюю свою підготовку до навчання в технічному університеті, як ... (високу, середню, слабку, недостатню)	
Найважче мені було звикнути до ...	
4. Оцініть твердження (4 – правильно, 3 – частково правильно, 2 – майже неправильно, 1 – неправильно, 0 – не знаю)	
Мені подобається навчання в університеті	
Я можу легко звернутися до викладача за допомогою	
Мені потрібна допомога викладачів з багатьох предметів	
Мені все одно, які оцінки я отримую	
II. Особливості адаптації до нового соціального середовища	
1. Оцініть за чотирибальною шкалою, наскільки складно Вам спілкуватися з різними групами людей (3 – складно, 2 – середньо, 1 – легко, 0 – не спілкуюся)	
Спілкуватися зі студентами з інших країн	
Спілкуватися з українськими студентами	
Спілкуватися з незнайомими людьми (на вулиці, в магазині, у лікарні)	
Спілкуватися з викладачами	
Спілкуватись з адміністрацією ВНЗ	
Спілкуватися зі студентами зі своєї країни	
2. Продовжте речення	
2.1. Я вважаю, що вимоги, які висувають до поведінки студентів...	

- 1) важко, але необхідно виконувати;
- 2) не завжди потрібно виконувати;
- 3) легко виконати;
- 4) не потрібно виконувати;
- 5) інший варіант: _____

2.2. Я ставлюсь до представників інших національностей...

- 1) з недовірою, намагаюся уникати спілкування з ними;
- 2) з інтересом, але не хочу спілкуватися з ними близько;
- 3) з інтересом, готовий дружити з ними;
- 4) байдуже;
- 5) інший варіант: _____

2.3. Під час спілкування з іншими іноземними студентами найбільшу проблему спричиняє...

- 1) культурна дистанція;
- 2) потреба спілкуватися нерідною мовою;
- 3) насторожене ставлення до мене представників інших національностей;
- 4) моє насторожене ставлення до них;
- 5) їхнє небажання спілкуватися;
- 6) інший варіант: _____

2.4. Під час спілкування з викладачами найбільшу проблему спричиняє...

- 1) культурна дистанція;
- 2) потреба спілкуватися нерідною мовою;
- 3) нерозуміння викладачами наших проблем;
- 4) інший варіант: _____

2.5. Під час спілкування з українськими студентами найбільшу проблему спричиняє...

- 1) незнання мови;
- 2) моє насторожене ставлення до них;

3) їхнє насторожене ставлення до мене;			
4) їхнє небажання спілкуватися;			
5) культурна дистанція;			
6) інший варіант: _____			
3. Оцініть твердження (4 - правильно, 3 - частково правильно, 2 - майже неправильно, 1 - неправильно, 0 - не знаю)			
Мені здається, що одногрупники мало спілкуються зі мною			
Я ніколи не звертаюся до одногрупників за допомогою			
Я задоволений своїм статусом у колективі			
Я із задоволенням беру участь у суспільному житті вищого навчального закладу.			
Мені подобається організація та проведення вільного часу в університеті			
III. Особливості особистісного сприйняття процесу адаптації			
1. Оцініть твердження за чотирибальною шкалою (завжди - 4, часто - 3, інколи - 2, ніколи - 1, не знаю - 0)			
Я часто почуваю себе стомленим під час занять			
Новий клімат негативно впливає на моє самопочуття			
Мені подобається український клімат			
Я сильно хвилююся через проблеми в навчанні			
Я часто відчуваю невпевненість, мені здається, що я не зможу добре навчатися в університеті			
Нові умови негативно впливають на мій настрій			
Мені здається, що мене ніхто не розуміє			
2. Оцініть, що спричиняє у Вас найбільші хвилювання дуже хвилююся - 2, середньо - 1, не хвилююся - 0			
Під час спілкування я хвилююся через...		Під час навчання я хвилююся через...	
- невпевненість у собі		- невпевненість у своїх	

		знаннях	
- страх, що мене неправильно зрозуміють		- оцінювання викладачем	
- незнання культурних особливостей		- потреба відповідати усно	
- страх видатися смішним		страх видатися смішним	
- реакція інших людей		- страх перед викладачем	
- страх зробити мовну помилку		- реакція інших студентів	
- інше		- інше	

Додаток Б

Методика «Адаптованість студентів до ВНЗ»

(Дубовицька Т. Д., Крилова А. В.)

Методика складається з 16 тверджень до яких студенти повинні висловити ступінь своєї згоди.

Інструкція. З метою створення умов для підвищення якості навчання у ВНЗ, просимо вас висловити свою думку з приводу запропонованих тверджень і проставити відповідну цифру навпроти номера твердження. Варіанти відповідей: «так» – 2; «важко сказати» – 1; «ні» – 0.

Список тверджень

1. Я активний у групі, часто беру ініціативу на себе.
2. Тримаюсь осторонь, проявляю стриманість у відносинах, оскільки одногрупники можуть мене неправильно зрозуміти.
3. Одногрупники проявляють до мене інтерес і прагнуть спілкуватися зі мною.
4. Можу впливати на думки і погляди одногрупників з урахуванням своїх інтересів.
5. Мені важко спілкуватися, знаходити спільну мову зі своїми одногрупниками.
6. Мені комфортно в групі, я легко виконую її норми і правила.
7. Одногрупники ставляться до мене насторожено, мало спілкуються зі мною.
8. Мені складно звернутися по допомогу до одногрупників.
9. На всіх заняттях відчуваю себе впевнено і комфортно.
10. У навчанні я можу повною мірою проявити свою індивідуальність, здібності.
11. На заняттях мені важко виступати, висловлювати свої думки.
12. Багато навчальних предметів є складними для мене, я важко опановую їх.
13. Успішно і вчасно справляюся з усіма навчальними завданнями з предметів.

14. У мене є власна думка з предметів, які вивчаються, і я завжди її висловлюю.

15. Мені важко поставити запитання, звернутися за допомогою до викладача.

16. Потребую допомоги і додаткових консультацій викладачів з багатьох предметів.

Обробка результатів здійснюється шляхом перевodu цифр в бали відповідно до ключа і наступного підсумовування отриманих балів окремо за кожною шкалою і методикою в цілому.

Прямі судження (цифра 0 означає 0 балів; цифра 1 – 1 бал; цифра 2 – 2 бали): 1; 3; 4; 6; 9; 10; 13; 14.

Зворотні судження (цифра 0 означає 2 бали; цифра 1 – 1 бал; цифра 2 – 0 балів): 2; 5; 7; 8; 11; 12; 15; 16.

Шкала адаптованості до навчальної групи. Підраховується сума балів з таких питань: 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8.

Шкала адаптованість до навчальної діяльності. Підраховується сума балів з таких питань: 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16.

Високі показники за шкалою адаптованості до навчальної групи свідчать про те, що студент відчуває себе в групі комфортно, легко знаходить спільну мову з однокурсниками, виконує прийняті в групі норми і правила. За необхідності може звернутися до однокурсників за допомогою, здатний проявити активність і взяти ініціативу в групі на себе. Одногрупники також приймають і підтримують його погляди та інтереси.

Низькі показники за шкалою адаптованості до навчальної групи свідчать про те, що студент має труднощі в спілкуванні з одногрупниками. Він тримається осторонь, проявляє стриманість у відносинах. Йому складно знайти спільну мову з одногрупниками, звернутися до них по допомогу. Він не поділяє прийняті в групі норми і правила, одногрупники не розуміють і не приймають його поглядів.

Високі показники за шкалою адаптованості до навчальної діяльності свідчать про те, що студент легко опановує навчальні предмети, успішно і

вчасно виконує навчальні завдання; за необхідності може звернутися по допомогу до викладача, вільно висловлює свої думки, може проявляти свою індивідуальність і здібності на заняттях.

Низькі показники за шкалою адаптованості до навчальної діяльності говорять про те, що студенту складно опанувати навчальні предмети і виконувати навчальні завдання, виступати на заняттях, висловлювати свої думки. За потреби він не може поставити питання викладачеві. Такий студент не проявляє свою індивідуальність і здібності на навчальних заняттях, потребує додаткових консультацій з багатьох предметів, що вивчаються.

Додаток В

Опитувальник для викладачів

I. Схема спостереження за адаптацією і ефективністю навчальної діяльності студентів (за О. Єськіною, Т. Больбот)

1. Критерії ефективності навчальної діяльності
<i>1.1. Навчальна активність</i>
<ul style="list-style-type: none"> • 5. Активно працює на занятті, часто виявляє бажання відповідати і відповідає правильно. • 4. На занятті працює, правильні і неправильні відповіді чергуються. • 3. Слухає і записує інформацію, але рідко виявляє бажання відповідати. • 2. Навчальна активність на занятті має короткочасний характер, часто відволікається, не чує запитання. • 1. Пасивний. Дає неправильні відповіді або не відповідає зовсім. • 0. Навчальна активність відсутня (студент не включається в навчальний процес).
<i>1.2. Цілепокладання</i>
<ul style="list-style-type: none"> • 0. Погано розрізняє навчальні завдання різного типу, відсутня реакція на новизну завдання, потребує постійного контролю з боку викладача, не може відповісти на питання про те, що зробив або збирається зробити. • 1. Усвідомлює, що треба робити в процесі вирішення практичного завдання, в теоретичних завданнях не орієнтується. • 2. Приймає і виконує тільки практичні завдання, щодо теоретичних завдань не може здійснювати цілеспрямовані дії. • 3. Охоче виконує пізнавальні завдання, регулює процес виконання, чітко може дати звіт про свої дії після прийнятого рішення. • 4. Маючи справу з новим практичним завданням, самостійно формулює пізнавальну мету і будує діяльність відповідно до неї. • 5. Самостійно формулює пізнавальні цілі, виходячи за межі вимог

програми, висуває змістовні гіпотези.

1.3. Самоконтроль

- 0. Не вміє виявити й виправити помилку навіть на прохання викладача, некритично відноситься до виправлених помилок у своїх роботах і не помічає помилок інших студентів.
- 1. Контроль має випадковий мимовільний характер, помітивши помилку, не може обґрунтувати своїх дій.
- 2. Усвідомлює необхідність контролю, але одночасно виконувати навчальні дії та контролювати їх не може, після виконання може знайти та виправити помилки.
- 3. Помилки діях, що повторюються багаторазово, виправляє самостійно, контролює виконання навчальних дій іншими, але при вирішенні нового завдання може розгубитися.
- 4. Завдання, що відповідають засвоєному способу контролю, виконуються безпомилково, за допомогою викладача може виявити неадекватність способу новій задачі та внести корективи.
- 5. Контролює, чи відповідають обрані дії способу вирішення, при зміні умов вносить корективи до початку вирішення.

1.4. Засвоєння знань, успішність

- 5. Правильне, безпомилкове виконання завдань.
- 4. Невеликі поодинокі помилки.
- 3. Поодинокі помилки, пов'язані зі знанням мови.
- 2. Погане засвоєння матеріалу, наявність значної кількості помилок.
- 1. Часті помилки, неакуратне виконання завдань: багато виправлень.
- 0. Погане засвоєння програмного матеріалу, грубі помилки, велика їх кількість.

2. Засвоєння норм поведінки в університеті

2.1. Морально-етична готовність

- 0. Не вміє виділяти моральний зміст ситуації (порушення / виконання

моральної норми).

- 1. Орієнтується на моральну норму (справедливий розподіл, правдивість, взаємодопомога).
- 2. Розуміє, що порушення моральних норм є як серйозним і неприпустимим.
- 3. Враховує при прийнятті рішення об'єктивні наслідки порушення моральної норми.
- 4. Адекватно оцінює свої дії і дії інших з точки зору порушення / дотримання моральних норм.
- 5. Вміє аргументувати необхідність дотримання моральної норми.

2.2. Поведінка на занятті

- 5. Сидить спокійно, сумлінно виконує всі вимоги викладача.
- 4. Виконує вимоги викладача, але іноді, на короткий час, відволікається від заняття.
- 3. Зрідка повертається, обмінюється короткими репліками з товаришами.
- 2. Часто простежується скутість у рухах, позі, напруженість у відповідях.
- 1. Виконує вимоги викладача частково, відволікається на сторонні справи, постійно розмовляє.
- 0. Не виконує вимоги викладача: значну частину заняття займається сторонніми справами.

2.3. Поведінка поза заняттям

- 0. Часто порушує норми поведінки, заважає іншим.
- 1. Пасивний, руху скуті, уникає спілкування поза заняттям.
- 2. Не може знайти собі заняття на перерві, переходить від однієї групи студентів до іншої.
- 3. Активність обмежена справами, пов'язаними з підготовкою до наступного заняття або заходу.

- 4. Активність виражена меншою мірою, вважає за краще заняття в аудиторії, читання тощо.

- 5. Висока активність, із задоволенням бере участь у спільних справах.

3. Успішність соціальних контактів

3.1. Взаємини з іншими студентами

- 5. Товариський, легко контактує з іншими студентами

- 4. Малоініціативний, але легко вступає в контакт, коли до нього звертаються інші

- 3. Сфера спілкування обмежена: контактує тільки з деякими студентами, переважно своєї національності

- 2. Воліє знаходитися поруч з одногрупниками, але не вступає з ними в контакт,

- 1. Замкнутий, ізольований від інших студентів, воліє бути на самоті (інші студенти байдужі до нього).

- 0. Виявляє негативізм до інших студентів, постійно свариться з ними (інші студенти його не люблять).

3.2. Ставлення до викладача

- 5. Виявляє товариськість до викладача, прагне сподобатися йому, після заняття часто підходить до викладача, спілкується з ним.

- 4. Цінує гарну думку викладача до себе, прагне виконувати всі його вимоги, у разі потреби сам звертається до нього по допомогу.

- 3. Старанно виконує вимоги викладача, але за допомогою звертається частіше до одногрупників.

- 2. Виконує вимоги викладача формально, не зацікавлений у спілкуванні з ним, намагається бути непомітним.

- 1. Уникає контакту з викладачем, у спілкуванні з ним легко бентежиться, губиться, говорить тихо, затинається.

- 0. Спілкування з викладачем призводить до негативних емоцій, ображається на найменші зауваження

Бланк оцінювання

Ім`я студента, група <hr/>	Студент 1	Студент 2	Студент 3	Студент 4	Студент ...
Показник					
Адаптованість до навчальної діяльності (сума балів за критерієм 1 і 2)					
Адаптованість до соціального середовища (сума балів за критерієм 3)					

Обробка результатів за п. І

Адаптованість до навчальної діяльності –

високий рівень – 28-35 балів

вище середнього – 21-28 балів

середній рівень – 14-21 бал

нижче середнього – 7-14 балів

низький рівень – 0-7 балів

Адаптованість до нового соціального середовища

високий рівень – 7-10 балів

середній рівень – 5-7 балів

низький рівень – 0-5 балів

II. Сформованість навчальних умінь і навичок іноземних студентів

Просимо Вас оцінити сформованість навчальних умінь і навичок іноземних студентів

Сформовані – 2, сформовані частково – 1, не сформовані – 0

№	Ім`я студента, група Показник	Студент 1	Студент 2	Студент 3	Студент 4
1	навички сприйняття змісту лекцій				
2	уміння конспектувати лекції				
3	уміння відновити зміст лекцій за конспектом				
4	уміння виділяти головне в усному і письмовому мовленні				
5	уміння втримувати увагу на занятті				
6	уміння самостійно опрацьовувати інформацію, систематизувати і аналізувати її				
7	навички роботи з неадаптованими науковими текстами				
8	уміння сформулювати відповідь на задане питання				
9	уміння виступати перед аудиторією				

Додаток Д

Методика вивчення мотивів навчальної діяльності

(модифікація А. Реана, В. Якуніна)

Інструкція. Прочитайте уважно наведені в списку мотиви навчальної діяльності. Виберіть з них п'ять, найбільш значущих для Вас. Відзначте значущі мотиви знаком «Х» у відповідному рядку.

Список мотивів:

1. Стати висококваліфікованим фахівцем.
2. Отримати диплом.
3. Успішно продовжити навчання на старших курсах.
4. Успішно вчитися, скласти іспити на добре і відмінно.
5. Отримувати матеріальне заохочення
6. Набути глибоких і міцних знань.
7. Бути постійно готовим до занять.
8. Не запускати вивчення предметів навчального циклу.
9. Не відставати від однокурсників.
10. Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності.
11. Виконувати педагогічні вимоги.
12. Досягти поваги викладачів.
13. Бути прикладом для однокурсників.
14. Домогтися схвалення батьків і оточення.
15. Уникнути засудження і покарання за погане навчання.
16. Отримати інтелектуальне задоволення.

Обробка результатів. Визначається частота називання мотивів в числі найбільш значущих по всій обстежуваній вибірці. На підставі отриманих результатів визначається рангове місце мотиву у вибірковій сукупності.

Додаток Е

Шкала самооцінки рівня тривожності (Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна).

Інструкція. Прочитайте уважно кожне з приведених запитань і оберіть варіант, залежно від того, як Ви себе почуваєте в цей момент. Над запитаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає.

Шкала самооцінки реактивної тривожності

	Ні, зовсім не так	Мабуть, так	Правильно	Цілком правильно
1. Я спокійний. 2. Мені ніщо не загрожує. 3. Я напружений. 4. Я відчуваю співчуття. 5. Я відчуваю себе вільно. 6. Я в розпачі 7. Мене хвилюють можливі негаразди. 8. Я відчуваю себе відпочивши. 9. Я стурбований. 10. Я відчуваю внутрішнє задоволення. 11. Я впевнений у собі. 12. Я нервую. 13. Я не знаходжу собі місця. 14. Я напружений. 15. Я не відчуваю напруженості та замкнутості				

16. Я задоволений.				
17. Я заклопотаний.				
18. Я занадто збуджений і мені ніяково.				
19. Мені радісно.				
20. Мені приємно.				

Шкала самооцінки особистісної тривожності

	Майже ніколи	Інколи	Часто	Завжди
21. Я відчуваю задоволення.				
22. Я швидко втомлююсь.				
23. Я легко можу заплакати.				
24. Я хотів би бути щасливим, так само, як і інші.				
25. Буває, що я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення.				
26. Я почуваю себе бадьорим.				
27. Я спокійний, холонокровний і зібраний.				
28. Очікувані труднощі сильно непокоять мене.				
29. Я занадто переживаю через дрібниці.				
30. Я буваю абсолютно щасливий.				
31. Я сприймаю все занадто близько до серця.				
32. Мені не вистачає впевненості у собі.				
33. Я почуваю себе в безпеці.				
34. Я намагаюся уникати критичних				

ситуацій і труднощів. 35. У мене буває хандра. 36. Я задоволений. 37. Різні дрібниці відволікають та хвилюють мене. 38. Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути. 39. Я врівноважена людина. 40. Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи та турботи.				
--	--	--	--	--

Обробка результатів

Деякі питання-судження сформульовані так, що відповідь (1) означає відсутність чи легкий ступінь тривожності. В шкалі реактивної тривожності це так звані «прямі запитання»: № 3, 4, 6, 77, 9, 12, 13, 14, 17, 19, а в шкалі особистісної тривожності – № 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40. В інших, так званих «зворотних запитаннях» відповідь (1) означає високий ступінь тривожності, а відповідь (4) – низьку тривожність: № 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20 – в шкалі реактивної тривожності; № 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39 – в шкалі особистісної тривожності. Спочатку окремо додають результати за зворотними та прямими запитаннями, потім із сум прямих віднімають суму зворотних запитань і до одержаного числа додають постійне число 50 для шкали реактивної тривожності та 35 – для шкали особистісної тривожності. Показник результату за кожною шкалою може знаходитися в діапазоні від 20 до 80 балів. Чим він більший, тим вищий рівень тривожності (реактивної або особистісної). Оцінка рівнів реактивної та особистісної тривожності здійснюється за результатами показників: до 30 балів – низький рівень тривожності, від 31-45 балів – середній, понад 45 балів – високий рівень тривожності.

Додаток Ж

Методика експертизи освітнього середовища (за В. Ясвіним)

Бланк експертизи середовища вищого навчального закладу для адміністрації і викладачів

ВНЗ _____

ПІБ. _____

Індекс

Модальність освітнього середовища

<i>«Свобода» – «Залежність»</i>		С.	З.
1. Більшість членів педагогічного колективу, які працюють зі студентами, на перше місце ставлять інтереси і цінності	особистості	а	
	групи		б
2. У більшості випадків у процесі взаємодії	викладач підлаштовується до студента	а	
	студент підлаштовується до викладача		б
3. Більшістю членів педагогічного колективу здійснюється	індивідуальна форма навчання	а	
	групова (колективна) форма навчання		б
<i>«Активність» – «Пасивність»</i>		А.	П.
1. Більшістю членів педагогічного колективу прояв студентами будь-якої ініціативи	стимулюється	а	
	не стимулюється		б
2. Більшістю членів педагогічного колективу ті або інші творчі прояви студента	заохочуються	а	
	не		б
3. Більшістю членів педагогічного колективу покарання студентів	практикується		б
	не практикується	а	

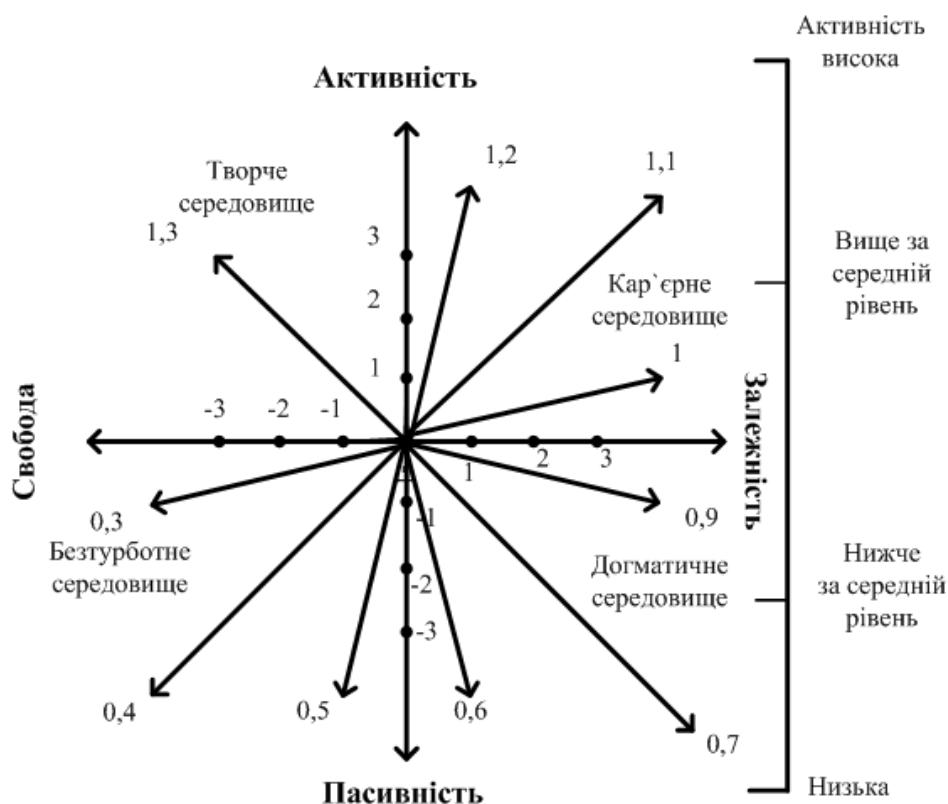

Рис.Ж.1. Значення коефіцієнта модальності для типів особистості, що формуються в різних освітніх середовищах.

1	a (C) б (З)	2	a (C) б (З)	3	a (C) б (З)
4	a (П) б (А)	5	a (А) б (П)	6	6 a (А) б (П)
Коефіцієнт модальності					

ШИРОТА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
підсумковий бал	
коефіцієнт модальності	
Місцеві екскурсії (пішки, на міському й приміському транспорті)	
Практично не проводять	0
Проводять, але не для всіх студентів	0,2
Кожен іноземний студент раз на рік має можливість узяти участь	0,5
Кожен іноземний студент не менше двох разів на рік має можливість узяти участь	0,7
Періодично проводять екскурсії як невіддільну частину освітнього	1,25

процесу (зокрема заняття в лабораторіях, у музеї, на підприємствах тощо)	
Інше, замість запропонованого від 0,1 до 1,25 бала)	
Подорожі	
Майже не буває	0
Не для всіх студентів	0,2
Кожен іноземний студент раз на рік має можливість узяти участь	0,5
Кожен іноземний студент не менше двох разів на рік має можливість узяти участь	0,7
Поїздки студентів в інші міста як невіддільна частина освітнього процесу	1,25
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,25 бала)	
Відвідування закладів культури (театри, концерти, виставки тощо)	
Практично не буває	0
Не для всіх студентів	0,2
Кожен іноземний студент раз на півроку має можливість відвідування	0,5
Кожен іноземний студент 2 рази на півроку має можливість відвідування	0,7
Періодичні відвідування закладів культури як невіддільна частина освітнього процесу	1,25
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,25 бала)	
Гості	
Іноземні студенти спілкуються практично тільки зі своїми педагогами, гостей запрошують вкрай рідко	0
Гості (фахівці, представники організацій тощо) періодично виступають з лекціями (розповідями) перед студентами і викладачами	+ 0,1
Періодично організовують спілкування іноземних студентів і	+ 0,4

педагогів з цікавими людьми у формі бесід, круглих столів, дискусій тощо	
Періодично організують фестивалі, свята, конференції чи інші форми масового приймання гостей	+ 0,55
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,25 бала)	
Можливості вибору освітніх мікросередовищ	
Крім занять в аудиторіях у іноземних студентів практично немає інших освітніх можливостей	0
Деякі іноземні студенти мають можливості для занять у різних гуртках, секціях, клубах за інтересами	0,1
Кожен іноземний студент може займатися в гуртках, секціях, клубах за інтересами	0,2
Іноземні студенти мають можливості вибору групи (профільної, за рівнем підготовленості студентів)	+0,4
Іноземні студенти мають можливості вибору викладачів	+0,55
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,25 бала)	
Широта матеріальної бази	
Іноземні студенти переважно займаються в необладнаних аудиторіях, є лише деякі спеціалізовані кабінети, багато з них суміщені	0
Заняття проводять переважно в спеціалізованих обладнаних приміщеннях (зокрема спортзал, майстерня, бібліотека тощо), але деяких необхідних спеціалізованих приміщень поки що не вистачає	0,3
Є повний набір необхідних методично й технічно оснащених спеціалізованих приміщень	0,8
Поряд зі «стандартним набором» добре обладнаних приміщень є інші додаткові освітні структури (університетський музей тощо).	1
Є всі необхідні обладнані приміщення, а також організована	1,25

можливість доступу студентів до комп'ютерної інформаційної мережі «Інтернет»	
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,25 бала)	

ІНТЕНСИВНІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
підсумковий бал	
коефіцієнт модальності	
Рівень вимог до студентів	
До знань іноземних студентів пред'являють занижені вимоги (зумовлено особливостями контингенту студентів.)	0
Вимоги до знань студентів здебільшого не перевищують відповідних вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики	0,5
Вимоги до деяких іноземних студентів підвищені	1
До всіх іноземних студентів пред'являють підвищені вимоги	2
Освітній процес з деяких навчальних дисциплін ведуть за ускладненими програмами	2,5
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 2,5 бала)	
Навчальне навантаження студентів	
Часто під час занять іноземні студенти залишаються «недонавантаженими» навчальними завданнями, можуть займатися сторонніми справами, нудьгувати, базікати тощо	0
Заняття проходять досить інтенсивно, водночас викладачі намагаються давати мінімум завдань для самостійної роботи	1
Після занять іноземні студенти зазвичай залишаються в університеті для консультацій з викладачами, на факультативи та інші додаткові заняття; самостійна робота мінімальна (або значний обсяг самостійної роботи, але додаткові заняття не проводять)	1,5
Після занять іноземні студенти залишаються в університеті для додаткових занять; а також отримують об'ємні домашні завдання	2

Практично весь час іноземних студентів так чи інакше пов'язаний з освітнім процесом	2,5
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 2,5 бала)	
Інтерактивні форми та методи	
В освітньому процесі переважають традиційні методи, засновані на відтворенні студентами засвоєного матеріалу	0
Деякі викладачі на певних заняттях використовують інтерактивні («діалогові») форми та методи (тренінги, імітаційні ігри тощо)	0,5
Більшість педагогів прагне використовувати інтерактивні форми та методи освіти	1
Педагогічним колективом декларовано пріоритет інтерактивного освітнього процесу в навчальному закладі	1,5
Інтерактивні форми й методи освіти є основними в реальній практиці педагогів, кваліфіковані фахівці систематично проводять відповідну навчально-методичну роботу з педагогами	2,5
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 2,5 бала)	

УСВІДОМЛЕНІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
підсумковий бал	
коефіцієнт модальності	
Рівень обізнаності про навчальний заклад	
Практично ніхто зі студентів, співробітників і викладачів не в змозі відповісти на запитання на кшталт: коли й за яких обставин засновано навчальний заклад? Хто був його першим ректором і чим відома ця людина? Які відомі люди тут навчалися або викладали тощо	0
Деякі педагоги знають історію й традиції навчального закладу	0,3
Історія й традиції навчального закладу відомі кільком викладачам і групі студентів, які спеціально займаються їх вивченням	0,5

Більшість викладачів та іноземних студентів знайомі з історією та традиціями свого навчального закладу	1
Практично всі викладачі, іноземні студенти та співробітники мають уявлення про історію свого навчального закладу	1,4
Інше, замість запропонованого, (від 0,1 до 1,4)	
Символіка	
Навчальний заклад не має елементів власної символіки. Відповідна символіка є, але зовсім не популярна серед викладачів і студентів	0
Навчальний заклад поряд з формальною типовою назвою має свою особливу назву, і всі студенти про це знають	+ 0,25
Студентам добре знайома емблема навчального закладу	+ 0,25
Емблема навчального закладу відтворена на стендах, дипломах, похвальних грамотах тощо	+ 0,25
Навчальний заклад має свій прапор, який зберігають на почесному місці, під цим прапором проводять важливі заходи	+ 0,25
Навчальний заклад має свою особливу форму або фірмові елементи, які охоче носять студенти та викладачі	+ 0,25
Інше, замість запропонованого (не перевищити 1,5 за цим блоком)	
Формування усвідомленості	
Спеціальну роботу не проводять, або вона має епізодичний характер	0
Проводять періодичні бесіди з історії навчального закладу	+0,1
Є певні стенди, які розповідають про історію та традиції навчального закладу	+0,2
Ведеться літопис навчального закладу (оформляються фото-, кіно-, відео- й інші матеріали)	+0,3
Урочисто відзначають ювілейні дати навчального закладу, до цих урочистостей ведеться довгострокова підготовка	+0,4
Організовано музей (постійна виставка) історії навчального	+0,5

закладу	
Інше, замість запропонованого (не перевищити 1,5 за цим блоком)	
Зв'язок з випускниками	
Контакти викладачів і студентів з колишніми випускниками мають випадковий, епізодичний характер	0
Контакти з випускниками обмежені проведенням вечора зустрічей раз на рік	0,2
Викладачі та студенти ведуть постійне листування з багатьма випускниками	0,6
Педагогічний колектив цілеспрямовано стежить за долею випускників, у необхідних випадках отримуючи відповідне сприяння	0,9
Багато випускників продовжують підтримувати контакти з навчальним закладом, з охотою надають йому різноманітну допомогу	1,2
Діє постійний суспільний орган на зразок Ради випускників, який надає допомогу в розвитку навчального закладу	1,4
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,4)	

УЗАГАЛЬНЕНІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
	підсумковий бал
	коефіцієнт модальності
Команда одностумців	
Освітній процес організовує кожен педагог на основі його власних уявлень про цілі, зміст, принципи й методи навчання та виховання, єдині методичні вимоги до педагогів адміністрація не висуває	0
Заступники ректора складають єдину «команду», до педагогів висувають систему єдиних методичних вимог	0,4
У команду одностумців поряд з адміністрацією входить і	0,8

певна частина викладачів	
Більшість викладачів по суті складає єдину професійну команду	1,4
У результаті цілеспрямованої роботи з колективом практично всі педагоги навчального закладу усвідомлено реалізують єдину освітню стратегію	1,7
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,7)	
Концепція розвитку навчального закладу	
Концепції розвитку навчального закладу поки що немає, освітній процес здійснюють «за інерцією»	0
Ініціатива розробки концепції навчального закладу йде від групи педагогів, тоді як адміністрація залишається малокомпетентною й пасивною в цьому питанні	0,4
Концепцію навчального закладу розробляє ректор і його заступники, а викладачі поки не мають про це чіткого уявлення	0,6
У навчальному закладі реалізують певну освітню концепцію, суть якої відома й зрозуміла педагогам, однак не всі згодні саме з таким підходом	1
Концепцію навчального закладу, основні стратегічні орієнтири його розвитку добре розуміє й підтримує колектив педагогів	1,7
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,7)	
Форми роботи з педагогічним колективом	
Методичну роботу з педагогічним колективом щодо осмислення освітніх цілей навчального закладу, змісту освітнього процесу тощо реально не проводять	0
На нарадах адміністрація ставить питання координації зусиль педагогів в плані розвитку єдиного розуміння цілей і методів освітнього процесу	+0,5
Проблема узгодженості роботи педагогів є основною в роботі їхніх методичних об'єднань	+0,8

Періодично проводять педагогічні конференції, на яких відбувається вільний обмін думками, спільно розробляються стратегічні положення розвитку навчального закладу	1,2
Організовано регулярні педагогічні семінари, спрямовані на підвищення рівня розуміння співробітниками цілей освітнього процесу, перспектив розвитку навчального закладу	1,6
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,6)	
Залучення студентів	
Іноземні студенти практично відповідають тільки за власну успішність, вони не інформовані про основні положення освітньої концепції свого навчального закладу	0
Іноземним студентам розповідають про розуміння викладачами цілей освітнього процесу й стратегічні орієнтири розвитку навчального закладу	0,4
Деякі пропозиції студентів зі зміни організації освітнього процесу розглядаються та можуть бути реалізовані	0,8
Іноземні студенти реально беруть участь в управлінні навчальним закладом, активні студенти входять до складу «команди», що розробляє стратегію розвитку навчального закладу	1,2
Діє спеціально розроблена система залучення іноземних студентів до процесу стратегічного планування роботи навчального закладу, осмислення ними освітніх цілей і методів	1,7
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 1,7)	

ЕМОЦІЙНІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА 0	
	підсумковий бал
	коефіцієнт модальності
Взаємини в педагогічному колективі	
Наради проводять у діловому ритмі, адміністрація не заохочує	0

різні прояви емоцій і «сторонні розмови»	
Наради проходять у неформальних обставинах, учасники відчують себе психологічно комфортно, легко і вільно виявляють свої емоції	+0,4
Педагоги часто зустрічаються в неформальних обставинах як «у стінах» навчального закладу, так і за їхніми межами (відзначають дні народження, свята, ходять у гості один до одного, відвідують концерти, виставки тощо)	+0,8
Кожен педагог відчуває співпереживання та підтримку колег з приводу своїх професійних успіхів і невдач	+0,4
У педагогічному колективі заведено ділитися не тільки професійними, а й особистими проблемами	+0,9
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 2,5)	
Взаємини з іноземними студентами	
Взаємини викладачів з іноземними студентами мають переважно рольовий, формалізований характер, обмежуються навчально-дисциплінарною проблематикою	0
Взаємини викладачів з іноземними студентами, хоча й здійснюються в основному в формальних рамках (на заняттях, зборах тощо), але мають переважно міжособистісний характер, відрізняються щирістю та співпереживанням, стосуються «позанавчальних» проблем студентів	+ 0,4
Педагоги та студенти часто спілкуються між собою в неформальних умовах (як у навчальному закладі, так і за його межами)	+ 0,8
Кожен студент відчуває співпереживання й підтримку педагогів з приводу своїх успіхів і невдач, пов'язаних з освітнім процесом	+ 0,4
Студенти часто діляться з педагогами своїми особистими проблемами, отримуючи від них співпереживання й підтримку	+ 0,9

Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 2,5)		
Емоційність оформлення просторово-предметного середовища		
Візуальне оформлення навчального закладу (стенди, плакати, дошка оголошень тощо) суворо функціональні, орієнтовані насамперед на повідомлення серйозної інформації		0
В оформленні інтер'єрів навчального закладу наявні емоційно насичені елементи (гумористичні, сатиричні сюжети плакатів, малюнків, стінгазет, фотографій тощо)		+ 0,3
Періодично проводяться виставки малюнків (творів) студентів, які зображують їхнє ставлення до навчального закладу		+ 0,5
Учасниками таких виставок є не тільки студенти, але й педагоги		+0,7
Студенти та педагоги можуть вільно висловлювати свої емоції (малювати шаржі, писати побажання або подяки та ін.) на спеціальних стінгазетах тощо		+1
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 2,5)		

ДОМІНАНТНІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА		
	підсумковий бал	
	коефіцієнт модальності	
Значущість для педагогів		
Більшість педагогів працює ще і в інших місцях, цей навчальний заклад не є для них найважливішою сферою своєї професійної реалізації		0
Більшість педагогів працює тільки в цьому навчальному закладі, але ставляться до роботи формально		1
У навчальному закладі є група педагогів, для яких робота є головним сенсом життя		2
Попри вимушені підробітки в інших місцях, цей навчальний заклад є для більшості педагогів найважливішою сферою своєї		2,5

професійної реалізації	
Мабуть, весь спосіб життя більшості педагогів так чи інакше зумовлений залученням у життя навчального закладу, який становить їхню головну життєву цінність	3,3
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 3,3)	
Значущість для іноземних студентів	
Для більшості іноземних студентів цей навчальний заклад не став значущим місцем у їхньому житті, а викладачі не входять у коло авторитетних людей	0
Значущим для іноземних студентів виявляється скоріше спілкування з деякими педагогами, ніж освітнє середовище навчального закладу загалом	1
Хоча навчальний заклад і не є для більшості студентів центром соціальної реалізації, але «студентське життя» все ж таки є для них однією з їхніх найважливіших цінностей	1,5
У повсякденному житті більшість іноземних студентів дотримується принципів і норм, прийнятих у навчальному закладі	2,5
Мабуть, весь спосіб життя більшості іноземних студентів так чи інакше зумовлений залученням у життя навчального закладу, який став їхньою головною життєвою цінністю	3,4
Інше, замість запропонованого (від 0,1 до 3,4)	

Додаток 3

Методика самооцінки емоційного стану А. Уессмана, Д. Рікса

Інструкція: «Оберіть у кожному із запропонованих наборів тверджень те, яке найточніше віддзеркалює Ваш стан зараз. Номер твердження, вибраного з кожного набору, обведіть кружечком у відповідному рядку реєстраційного бланка».

Реєстраційний бланк

«Спокій – тривожність»										«Енергійність – втомленість»									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
«Піднесення – пригніченість»										«Впевненість у собі – безпорадність»									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Список тверджень за всіма шкалами

«Спокій – тривожність»

10. Цілковитий спокій. Непохитно впевнений у собі.
9. Виключно холонокровний, на рідкість впевнений і не хвилююся.
8. Відчуття повного благополуччя. Впевнений і почуваю себе невимушено.
7. В цілому впевнений і вільний від стурбованості.
6. Ніщо особливо мене не турбує. Почуваю себе більш-менш невимушено.
5. Деяко занепокоєний, почуваю себе скуто, трохи стривожений.
4. Переживаю певну занепокоєність, страх, неспокій або невизначеність. Знервований, хвилююся, роздратований.
3. Значна невпевненість. Вельми травмований невизначеністю. Відчуваю страхи.
2. Величезна тривожність, занепокоєність. Знищений страхом.
1. Повністю збожеволів від страху. Втратив розум. Наляканий труднощами, які не розв'язати.

«Енергійність – втомленість»

10. Поривання, що не знає перешкод. Життєва сила виплескується через

край.

9. Життєздатність, величезна енергія, що б'є через край, сильне прагнення до діяльності.
8. Багато енергії, сильна потреба у дії.
7. Почуваю себе свіжим, у запасі значна енергія.
6. Почуваю себе досить свіжим, у міру бадьорий.
5. Злегка втомився. Лінощі. Енергії не вистачає.
4. Доволі стомлений. У запасі не дуже багато енергії.
3. Велика стомленість. Млявий. Мізерні ресурси енергії.
2. Жахливо стомлений. Майже виснажений і практично не здатний до дії. Майже не залишилося запасів енергії.
1. Абсолютно видихався. Нездатний навіть до самого незначного зусилля.

«Піднесення – пригніченість»

10. Сильний підйом, запальні веселощі.
9. Збуджений, у піднесеному стані. Сприймає все із захватом.
8. Збуджений, у доброму настрої.
7. Почуваю себе дуже добре. Життєрадісний.
6. Почуваю себе доволі добре, «в порядку».
5. Почуваю себе трохи пригніченим, «так собі».
4. Настрій пригнічений і дещо сумний.
3. Пригноблений і почуваю себе дуже пригніченим. Настрій безумовно сумний.
2. Дуже пригнічений. Почуваю себе просто жахливо.
1. Крайня депресія і зневір'я. Пригнічений. Усе чорно й сіро.

«Впевненість у собі – безпорадність»

10. Для мене немає нічого неможливого. Зможу зробити все, що захочу.
9. Відчуваю велику впевненість у собі. Впевнений у своїх звершеннях.
8. Дуже впевнений у своїх здібностях.
7. Відчуваю, що моїх здібностей достатньо й мої перспективи хороші.
6. Почуваю себе доволі компетентним.

5. Відчуваю, що мої вміння й здібності дещо обмежені.
4. Почуваю себе доволі нездібним.
3. Пригнічений своєю слабкістю й нестатком здібностей.
2. Почуваю себе жалюгідним і нещасним. Втомився від своєї некомпетентності.
1. Давить почуття слабкості й марності зусиль. У мене нічого не виходить.

Обробка результатів

Спочатку визначаються показники за кожною зі шкал «Спокій – тривожність», «Енергійність – втомленість», «Піднесення – пригніченість», «Впевненість у собі – безпорадність», які відповідають обраному респондентом номеру твердження. Далі обчислюють інтегральний показник емоційного стану респондента за формулою: $ES = (I1 + I2 + I3 + I4) / 4$, де ES – інтегральний показник емоційного стану; I1, I2, I3 та I4 – індивідуальні показники за відповідними шкалами. Інтерпретація результатів ES може змінюватися від 1 до 10. Якщо він знаходиться в межах 8-10 балів, то його можна інтерпретувати як дуже добрий; у межах 6-7 балів – як добрий; 4-5 балів – як погіршений; 1-3 бали – як поганий і дуже поганий.

Додаток К

Методика «Вимірювання комунікативної та соціальної компетентності» В. Куніциної

Опитувальник розроблений В. Куніциною для вимірювання уявлення респондентів про свої соціально-комунікативні уміння в міжособистісному спілкуванні як складного багаторівневого психологічного утворення. Стрижневою в опитувальнику є шкала комунікативної компетентності, яка визначає уявлення про сформованість навичок взаємодії. Тест складається з 15 основних шкал, вісім з яких відносяться до особистісних чинників. Кожна шкала складається з 6 суджень, 3 з них передбачають позитивну відповідь, три інших – негативну

Інструкція: Відповідайте, будь ласка, на відповідному аркуші зверху вниз. Відзначайте знаком «+» (плюс) твердження, з якими згодні. Знаком «-» (мінус) твердження, з якими не згодні.

1 стовпець

1. Я не вмю швидко орієнтуватися в новому колективі.
2. Я маю талант бути в потрібний час в потрібному місці.
3. Нерозумно засуджувати людей, які намагаються взяти від життя все, що можуть.
4. Якщо мені щось треба, я обов'язково доб'юся цього «не києм, то палицею».
5. Очікування завжди нервує мене.
6. Я помічаю, коли людина одягнена невідповідно до свого віку і фігури.
7. Коли я приходжу в якусь нову організацію у своїй справі, я не відразу орієнтуюся, до кого краще звернутися.
8. Я знаю багато приказок і прислів'їв і використовую їх в повсякденному спілкуванні.
9. Не уявляю, чим зараз займаються профспілки, і яка користь від їх діяльності.
10. Я знаю прийоми аутотренінгу і користуюся деякими з них.

11. Я легко приєднуюся до бесіди в будь-якій компанії незалежно від статі і віку людей, які присутні.
12. Мені зазвичай не вдавалося відстоювати свої права в суперечці з батьками.
13. Я уникаю занадто близьких відносин з людьми, щоб не втратити особисту свободу.
14. Я завжди охоче визнаю свої помилки.
15. Люди часто звертаються до мене за допомогою і порадою, коли не можуть самі розібратися ситуації і намірах партнера.

2 стовпець

1. У розмові з людиною мені буває важко зорієнтуватися, чи варто наполягати на своєму.
2. Зазвичай можу мобілізуватися перед будь-якими іспитами, відповідальними зустрічами, правильно розподілити свій час.
3. Згоден, що якщо злодій вкраде у злодія, то йому буде пробачено.
4. Я віддаю перевагу змаганням, де я сильніший за інших, ніж тим, де всі учасники приблизно рівні за силою.
5. Мені складно відновити душевну рівновагу після поразки.
6. Якщо мені запропонують публічний виступ на телебаченні, важливій зустрічі, думаю, що консультація досвідченого візажиста і стиліста не буде зайвою.
7. Нерідко потрібне рішення при виборі правильного способу дій приходиться до мене, коли вже важко що-небудь виправити.
8. Мені кажуть, що я непогано виступаю.
9. Мені досить важко було б порадити однолітку або людині, яка закінчує школу, ВНЗ, яку зараз краще обрати професію.
10. Я досить добре знаю слабкі місця свого організму.
11. Можу домовитися, якщо знадобиться, практично з кожним.
12. Мені легше захищати чужі права, ніж свої.
13. Мені складно близько сходиться з людьми.

14. У мене ніколи не виникає розпачу, коли висловлюють думку, яка протилежна моїй.

15. Мені часто кажуть, що я вмію добре слухати.

3 стовпець

1. Коли раптово щось зривається, зазвичай з'ясовується, що я перший неправильно оцінив ситуацію.

2. Я звик і мені успішно вдається робити кілька дрібних справ одночасно.

3. Іноді спритність якогось шахрая (наприклад, в кінофільмі) мені так подобалася, що мені хотілося, щоб йому пощастило.

4. Після невдачі я стаю ще більш зібраним і енергійним.

5. Мені важко втриматися від недоречних зауважень на адресу тих, хто робить помилки.

6. Ділова репутація може похитнутися, якщо представник фірми прийде на ділову зустріч у брудному взутті.

7. Не знаю шляхи підвищення кар'єри у галузі своєї діяльності.

8. Коли я слухаю радіо або читаю листи, я завжди помічаю застереження і помилки.

9. Погано уявляю, чим дилер відрізняється від брокера.

10. За необхідності (наприклад, на прийомі у лікаря) я можу точними словами схарактеризувати свій стан і відчуття.

11. Можу легко і непомітно для учасників бесіди повернути її в потрібне русло.

12. Мені важко відмовляти іншим у їхніх проханнях.

13. Траплялося, що друзі зраджували мене.

14. Був випадок, коли я придумав вагому причину, щоб виправдатися.

15. Протягом життя у мене виробилася звичка: приймаючи рішення, прораховувати всі наслідки і взаємні ходи, як у шахах.

4 стовпець

1. Інші люди нерідко просять мене розібратися в заплутаних ситуаціях.

2. Мені не вистачає підприємливості, нерідко я пропускаю свій шанс.

3. Коли кілька людей потрапляє в неприємну історію, то краще, що можна зробити, це домовитися, що говорити потім, і стояти на своєму.
4. Якщо є сумнів в успіху будь-якої справи, я не стану брати в ній участь.
5. Іншим людям легко зіпсувати мені настрій.
6. Я не дотримуюсь певного стилю в одязі.
7. До мене звертаються за порадою при зміні роботи або створенні сім'ї.
8. Мені буває важко знайти потрібні слова для вираження своєї думки.
9. Постійно дивлюся по телебаченню публіцистичні і політичні програми.
10. Мені здається, що я недостатньо добре знаю себе самого.
11. Мені здається, що з позицій етикету я часто роблю помилки в спілкуванні з незнайомими людьми.
12. Залишившись наодинці з незнайомою людиною, я зазвичай починаю розмову першим.
13. Мої батьки були щасливі один з одним.
14. Іноді мене дратують люди, які звертаються до мене з питаннями.
15. Мені важко знаходити спільну мову з людьми.

5 стовпець

1. Я помічав, що швидше за інших знаходжу вихід з конфліктних ситуацій.
2. Мені не вистачає хитрості, заважає надмірна довірливість і наївність.
3. Нерозумно засуджувати людину, яка обманула того, хто сам дозволяє себе обманювати.
4. Я більше читаю (читав би) художню літературу, а не спеціальну.
5. Мені не вдається зберегти психічну рівновагу, коли я стаю свідком нещасного випадку.
6. Не слід надавати особливого значення оформлення своєї зовнішності, зачісці тощо, в ділових контактах це мало на що впливає насправді.
7. У заплутаних справах я можу зрозуміти і порадити, коли треба звернутися до юриста, коли до депутата, а може просто до друга.
8. Мені легше усно висловити свою думку, ніж письмово.
9. Можу порадити друзям, куди краще вкласти гроші і заощадження.

10. Звичка до самоаналізу тільки заважає свободі дій.
11. Якщо мені задали питання, на яке я не хочу відповідати, я не завжди знаходжу правильний вихід з цієї ситуації.
12. Я не сором'язливий, це мені не властиво.
13. У мене збереглися друзі ще з підліткового (13-15 років) віку.
14. Я не відчуваю сумнівів, коли кому-небудь потрібно допомогти в біді.
15. Я боюся зробити помилку.

6 стовпець

1. Деяким людям властива категоричність суджень.
2. Я часто спізнююся.
3. Я обурююся щоразу, коли дізнаюся, що злочинець залишається безкарним.
4. Я скоріше став би грати в команді, ніж змагатися один на один.
5. Мене важко вивести з рівноваги.
6. Я не вмю подати себе.
7. Зазвичай мені вдається розсудити і помирити тих, хто свариться і гостро конфліктує.
8. Мені не зовсім зрозумілі ці нові слова і поняття: акція, вексель, лобі.
9. Якщо на вулиці, на мітингу, в іншому місці мене забере через непорозуміння поліція разом з групою людей, я знаю, з чого почати свій шлях до звільнення.
10. Коли я проходжу психологічне тестування, я дізнаюся (можу дізнатися) багато нового про себе.
11. Я хотів би оволодіти мистецтвом компліменту, мені його не вистачає.
12. Друзі вважають, що я впевнена в собі людина.
13. Упевнений, що мій шлюб (є або буде) – один раз на все життя.
14. Були випадки, коли я заздрив удачі інших.
15. Я не можу зосередитися і працювати в обставинах, що сильно відволікають.

Бланк відповідей: __

№ питання	1 стовпець	2 стовпець	3 стовпець	4 стовпець	5 стовпець	6 стовпець
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						

Шкала і ключі

1	Розуміння ситуації	---+++
2	вправність	+++---
3	моральні установки	-----+
4	мотивація досягнення	+++---
5	емоційна стабільність	-----+
6	уміння самопрезентації	+++---
7	соціально-психологічна компетентність	---+++
8	вербальна компетентність	+++---
9	оперативна соціальна компетентність	---+++
10	его-компетентність	+++---
11	комунікативна компетентність	+++---
12	впевненість	---+++
13	стабільність людських відносин	---+++
14	мотивація схвалення (шкала брехні)	++++--
15	комунікативно-особистісний потенціал	+++---

Додаток Л

Методика дослідження соціально-психологічної адаптації

К. Роджерса, Р. Даймонда

Процедура дослідження

Психолог пропонує досліджуваному прочитати висловлювання та порівняти їх зі своїм досвідом. У бланку слід зазначити відповідь, базуючись на таких оцінках:

- 0 – це мене зовсім не стосується;
- 1 – це мене не стосується;
- 2 – мабуть, це мене не стосується;
- 3 – не знаю, чи стосується це мене;
- 4 – це схоже на мене, але маю сумніви;
- 5 – це схоже на мене;
- 6 – це точно я.

Текст методики

- 1. Почуває незручність, коли починає з кимось розмову.
- 2. Не має бажання відкриватись перед іншими.
- 3. У всьому любить боротьбу, змагання.
- 4. Пред'являє до себе високі вимоги.
- 5. Часто сварить себе за зроблене.
- 6. Часто почуває себе приниженою.
- 7. Сумнівається, що може подобатись комусь з осіб протилежної статі.
- 8. Свої обіцянки виконує завжди.
- 9. Теплі, добрі відносини з оточенням.
- 10. Людина стримана, замкнута; тримається від усіх трохи осторонь.
- 11. У своїх неприємностях звинувачує себе.
- 12. Людина відповідальна, на неї можна покластися.
- 13. Відчуває, що не в змозі хоча б щось змінити, всі зусилля марні.

14. Багато на що дивиться очима ровесників.
15. Приймає в цілому ті правила і вимоги, яких слід дотримуватись.
16. Власних переконань і правил замало.
17. Любить мріяти – інколи просто посеред дня. Важко повертається від мрій до дійсності.
18. Завжди готова до захисту і навіть нападу: «застрягає» на переживанні образ, перебираючи в думках способи помсти.
19. Вміє керувати собою і власними діями, змушувати себе, дозволяти собі; самоконтроль для нього не проблема.
20. Часто псується настрій.
21. Усе, що стосується інших, не хвилює: зосереджена на собі, зайнята собою.
22. Люди, як правило, їй подобаються.
23. Не соромиться своїх почуттів, відкрито їх виражає.
24. Серед великого натовпу людей буває трошки самотньо.
25. Зараз дуже ніяково, хочеться все кинути, кудись сховатися.
26. Зазвичай знаходить спільну мову з оточенням.
27. Все тяжче боротися з самою собою.
28. Насторожує незаслужено доброзичливе ставлення оточення.
29. В душі – оптиміст, вірить в краще.
30. Людина вперта.
31. До людей критична і засуджує їх, якщо вважає, що вони на це заслуговують.
32. Не завжди вдається думати і діяти самостійно.
33. Більшість тих, хто її знає, добре до неї ставляться, люблять її.
34. Інколи бувають такі думки, якими не хотілось би ні з ким ділитись.
35. Людина з привабливою зовнішністю.
36. Почуває себе беззахисною.
37. Прийнявши рішення, дотримується його.

38. Приймаючи, здавалось би, самостійні рішення, не може позбутись від впливу інших людей.
39. Відчуває провину навіть коли звинувачувати себе немає в чому.
40. Почуває неприязнь до тих, хто його оточує.
41. Всім задоволена.
42. Вибита із колії: не може зібратися, взяти себе в руки, організувати себе.
43. Почуває в'ялість; усе, що раніше хвилювало, стало раптом байдуже.
44. Врівноважена, спокійна.
45. Розізлившись, часто виходить із себе.
46. Часто почуває себе ображеною.
47. Людина нетерпляча, гаряча: не вистачає стриманості.
48. Буває, що пліткує.
49. Не дуже довіряє своїм почуттям.
50. Доволі важко бути самою собою.
51. На першому місці розум, а не почуття: перш ніж щось зробити, подумає.
52. Усе, що стається з ним, трактує по-своєму, здатна придумати зайве.
53. Терпляча до людей, приймає їх такими, якими вони є.
54. Намагається не думати про свої проблеми.
55. Вважає себе цікавою людиною.
56. Людина сором'язлива.
57. Обов'язково потрібно нагадувати, підштовхувати, щоб довела діло до кінця.
58. У душі відчуває зверхність над іншими.
59. Не має нічого, в чому би виразила себе, проявила свою індивідуальність, своє Я.
60. Боїться того, що подумають про неї інші.
61. Честолюбна, небайдужа до успіху, похвали.
62. Людина, в якій в цей момент багато гідне презирства.
63. Людина енергійна, повна ініціатив.
64. Уникає труднощів і ситуацій, які загрожують ускладненнями.

65. Себе недостатньо цінує.
66. За натурою вожак і вміє впливати на інших.
67. Ставиться до себе в цілому добре.
68. Людина вперта; їй завжди важливо настояти на своєму.
69. Не любить, коли з кимось псуються відносини.
70. Довго не може прийняти рішення, а потім сумнівається в його правильності.
71. Розгублена.
72. Задоволена собою.
73. Невезуча.
74. Приємна.
75. Може подобатись, як людина, особистість.
76. Зневажає осіб протилежної статі й не зв'язується з ними.
77. Коли потрібно щось зробити, охоплює страх: а раптом – не зможу.
78. Легко, спокійно на серці, немає нічого, що сильно би хвилювало.
79. Вміє наполегливо працювати.
80. Відчуває, що росте, дорослішає: змінюється сама і ставлення до оточення.
81. Буває, що розповідає про те, в чому зовсім не розуміється.
82. Завжди говорить тільки правду.
83. Тривожна, схвильована, напружена.
84. Щоб змусити її хоч щось зробити, потрібно добре наполягти.
85. Почуває невпевненість в собі.
86. Обставини часто змушують захищати себе, виправдовувати і пояснювати свої вчинки.
87. Людина поступлива, м'яка у відносинах з іншими.
88. Людина розумна. любить роздумувати.
89. Любить хвалитися.
90. Приймає рішення і одразу їх змінює.
91. Намагається покладатися на свої сили, не розраховує на чиюсь допомогу.
92. Ніколи не запізнюється

93. Відчуває скутість, внутрішню несвободу.
94. Виділяється серед інших.
95. Не дуже надійний друг.
96. Добре себе розуміє.
97. Комунікабельна, відкрита людина; легко сходиться з іншими.
98. Сили і можливості цілком відповідають тим завданням, які потрібно вирішити; з усім може справитися.
99. Себе не цінує: ніхто її серйозно не сприймає.
100. Турбується, що особи протилежної статі занадто займають думки.
101. Всі свої звички вважає хорошими.

Обробка та оцінювання результатів

Підраховують коефіцієнти за формулами:

<p>Адаптація:</p> $A = \frac{a}{a + b} \times 100\%$	<p>Самосприйняття:</p> $S = \frac{b}{a + b} \times 100\%$	<p>Емоційний комфорт:</p> $E = \frac{1.4a}{1.4a + b} \times 100\%$
<p>Сприйняття інших:</p> $L = \frac{1.2a}{1.2a + b} \times 100\%$	<p>Інтегральність:</p> $I = \frac{a}{a + 1.4b} \times 100\%$	<p>Прагнення до домінування:</p> $D = \frac{2a}{2a + 2b} \times 100\%$

Результати, менші за норму, інтерпретуються як надмірно низькі, а більші за норму – як високі.

№		Показники	Номери висловлювань	Норма
А	а	Адаптивність	4, 5, 9, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	68-136
	б	Деадаптивність	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 52, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 65, 70, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	68-136
2		Неправда -	34,45, 48,81,89	18 - 36
		Неправда +	8, 82, 92, 101	
S	а	Прийняття себе	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	22 – 42
	б	Неприйняття себе	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	14 – 28
L	а	Прийняття інших	9, 14, 22, 26, 53, 97	12 – 24
	б	Неприйняття інших	2, 10,21,28, 40, 60, 76	14 – 28
E	а	Емоційний комфорт	23,29,30,41,44,47, 78	14 – 28
	б	Емоційний дискомфорт	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	14 – 28
I	а	Внутрішній контроль	4, 5, 11, 12, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79,91,98	26 – 52
	б	Зовнішній контроль	13, 25, 36, 52, 57, 70,71,73, 77	18 – 36
D	а	Домінування	58,61,66	6 – 12
	б	Підлеглість	16, 32, 38, 69, 84, 87	12 – 24
8		Ескапізм (уникнення проблем)	17, 18, 54, 64, 86	10 – 20

Додаток М

Методика діагностики психологічних характеристик, які впливають на дидактичну адаптацію студентів у ВНЗ

(Мелькумова Н. Ю., Живаєв Н. Г.)

Текст опитувальника.

1. Кожен день для мене – це нове відкриття.
2. Я вмію правильно розподіляти час.
3. Я не схильний довго обдумувати майбутню відповідь.
4. Мені подобається читати додаткову літературу з навчального предмета.
5. Я встигаю виконати всі домашні завдання.
6. Я часто відповідаю на семінарах.
7. Я розглядаю різні точки зору вчених на одну і ту ж проблему.
8. Я можу назвати себе педантичною людиною.
9. Я беру активну участь в житті студентської групи.
10. Мені буде цікаво підготувати доповідь по заданій темі.
11. Я завжди планую виконання домашніх завдань.
12. Я швидше дію, ніж думаю.
13. По можливості я не пропускаю культурні заходи міста.
14. Кращий принцип – «вперед справа, тоді забава».
15. Спочатку я висловлюю свою думку, а тільки потім її аналізую.
16. Я прагну прочитати якомога більше книг з предмета, який мене цікавить.
17. На моєму столі зазвичай безлад.
18. У магазині я відразу звертаюся по допомогу до менеджера.
19. Будь-які курси, тренінги я сприймаю з ентузіазмом.
20. Я живу невідповідно до своїх статків.
21. Я завжди думаю, аналізую, перш ніж зробити будь-яку справу.
22. На семінарі я часто задаю питання.
23. Я часто відкладаю важливі справи на наступний день.
24. На семінарах я не люблю вступати в дискусії.

25. Я завжди зупиняюся, проходячи повз стенд з оголошеннями.
26. Часто я роблю необдумані вчинки.
27. Я роблю реальні кроки до досягнення поставленої мети, а не обмірковую їх.
28. Я готуюся до заняття тільки за підручником.
29. Я можу забути про чиєсь прохання.
30. Я звик приймати зважені рішення.
31. Мені подобається вирішувати одне й те саме завдання різними способами.
32. У моїй кімнаті зазвичай порядок.
33. Іноді мене вважають нерішучою людиною.
34. Мінімально необхідної інформації з навчального предмета мені досить.
35. Я не завжди доводжу до кінця розпочату справу.
36. Я довго шукаю відповідь на поставлене запитання.
37. Чим складніше завдання, тим воно цікавіше для мене.
38. Я зроблю все для того, щоб закінчити роботу вчасно.
39. Спершу я довго обдумую те, що збираюся зробити.
40. Я погодився б на цікаву, але не оплачувану роботу.
41. Я вважаю, що можна трохи не вкластися у відведені терміни.
42. У магазині я вважаю за краще спершу самостійно оглянути вітрини з товаром.
43. Я не можу довго досліджувати одну і ту ж тему.
44. Я постійно ношу годинник.
45. Мені подобається брати участь у різних конкурсах, змаганнях.
46. Влітку я краще буду відпочивати на пляжі, ніж піду на екскурсію.
47. Я записую все необхідне, щоб не забути.
48. Я волію промовчати, ніж вступити в суперечку.
49. Я відповім на семінарі тільки за умови, що мене оцінять.
50. При підготовці до іспиту мені доводиться в останній момент запам'ятовувати великий обсяг інформації.
51. Я спочатку роблю, а потім дивлюся, що вийшло.

52. Я краще подивлюся художній фільм за класичним твором, ніж прочитаю його в оригіналі.
53. Вранці я завжди заправляю свою постіль.
54. Я беру участь в конференціях.
55. Я маю велике прагнення до знань.
56. Я все роблю в останній момент.
57. Часто я дію імпульсивно, нічого не обдумуючи.
58. Краще я буду робити все як завжди, ніж буду шукати нові способи.
59. Мені постійно не вистачає часу.
60. Відразу після отримання завдання я починаю діяти.

Ключ

Шкала допитливості: питання 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 31, 37, 40, 55 (ні – 1, не знаю – 2, так – 3), 28, 34, 43, 46, 49, 52, 58 (ні – 3, не знаю – 2, так – 1).

Шкала організованості: питання 2, 5, 8, 11, 14, 32, 38, 44, 47, 53 (ні – 1, не знаю – 2, так – 3), 17, 20, 23, 26, 29, 35, 41, 50, 56, 59 (ні – 3, не знаю – 2, так – 1).

Шкала активності: 3, 6, 9, 12, 15, 18, 27, 45, 51, 54, 57, 60 (ні – 1, не знаю – 2, так – 3), 21, 24, 30, 33, 36, 39, 42, 48 (ні – 3, не знаю – 2, так – 1).

Низькі значення оцінок за *шкалою допитливості* знаходяться в діапазоні 20 – 34, середні – 34 – 46, високі – 46 – 60. Низькі значення оцінок за *шкалою організованості* знаходяться в діапазоні 20 – 31, середні – 31 – 43, високі – 43 – 60. Низькі значення оцінок за *шкалою активності* знаходяться в діапазоні 20 – 34, середні – 34 – 43, високі – 43 – 60.

Додаток Н

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО ТЕХНІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ, СПРИЯТЛИВОГО ДЛЯ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

(фрагмент)

1. ЦІЛІ Й ЗАВДАННЯ ПРОГРАМИ

Основною метою програми є забезпечення адаптації іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі за діяльнісно-практичним, соціально-комунікативним та особистісним компонентами. Це відбувається завдяки реалізації педагогічних умов.

Завдання програми:

- створення умов для входження іноземних студентів у освітнє середовище університету, забезпечення засвоєння нових норм поведінки, адаптації до студентської групи;
- сприяння розвитку комунікативних якостей іноземних студентів;
- розвиток навчальних умінь і навичок іноземних студентів, необхідних для успішного продовження навчання у вищому технічному навчальному закладі;
- формування у іноземних студентів впевненості в собі, навичок саморегуляції поведінки, сприяння зниженню рівня тривожності;
- розвиток мотивації до навчання, формування позитивного ставлення до обраної технічної спеціальності.

Програма передбачає:

- індивідуальну роботу з іноземними студентами;
- групові заходи;
- розробку методичного забезпечення.

2. РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ

Реалізація програми повинна сприяти досягненню основного результату – адаптованості іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі.

Критеріями ефективності реалізації комплексної програми є:

- зростання показників за критеріями адаптованості до навчальної діяльності, до нового соціального середовища та особистісного сприйняття адаптації;

- підвищення рівня узагальненості освітнього середовища.

3. ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Досягнення очікуваного результату – адаптованості іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі – забезпечує суб'єкт-суб'єктна взаємодія між іноземними студентами, викладачами та представниками адміністрації вищого навчального закладу. У ході цієї взаємодії всі суб'єкти повинні виявляти активність, бути мотивованими на здійснення діяльності й подолання труднощів. Реалізація програми розрахована на термін навчання іноземних студентів на підготовчому відділенні (один навчальний рік).

Програма складається із таких розділів:

1. Діагностично-оцінювальна діяльність
2. Інформаційно-консультаційна діяльність
3. Позааудиторна діяльність
4. Застосування тренінгових технологій
5. Навчально-методична діяльність
6. Науково-методичне забезпечення реалізації програми

Заходи	Мета
<i>1. Діагностично-оцінювальна діяльність</i>	
Розробка опитувальника для визначення особливостей адаптації іноземних	Визначення основних проблем і труднощів, які виникають під час

студентів	адаптації іноземних студентів до навчання у ВТНЗ
Підбір методик для діагностики іноземних студентів за критеріями адаптованості до навчальної діяльності, до нового соціального середовища й особистісного сприйняття адаптації	Визначення рівнів адаптованості іноземних студентів
Проведення діагностики адаптованості іноземних студентів та аналіз отриманих даних	Оцінка необхідності проведення роботи, спрямованої на адаптацію іноземних студентів, визначення основних напрямів цієї діяльності
Проведення експертизи освітнього середовища вищого навчального закладу й аналіз отриманих даних	Оцінка необхідності проведення роботи, спрямованої на вдосконалення освітнього середовища вищого навчального закладу, сприятливого для адаптації іноземних студентів
<i>2. Інформаційно-консультаційна діяльність</i>	
Проведення індивідуальних бесід, консультацій зі студентами	Профілактика труднощів адаптаційного процесу, інформування про особливості адаптації, вирішення питань, пов'язаних з труднощами адаптації
Проведення групових бесід	
<i>3. Позааудиторна культурно-дозвілєва діяльність</i>	
Науково-практичні й позааудиторні заходи (святкування, екскурсії, конференції)	Входження в нове соціальне середовище, знайомство з особливостями нової культури
Підготовка до позааудиторних заходів і	Формування цілісності

подальше обговорення на заняттях з УМІ (РМІ)	(узагальненості) освітнього середовища вищого навчального закладу
Використання знань, отриманих під час позааудиторних заходів у навчальному процесі	Забезпечення єдності аудиторної й позааудиторної діяльності
Спортивні змагання, заходи	Розвиток здоров'я, що сприяє фізіологічній адаптації до нових умов
<i>4. Застосування тренінгових технологій</i>	
Використання тренінгових технологій під час вивчення української (російської) мови	Зниження тривожності іноземних студентів, формування групової єдності, розвиток комунікативних здібностей, упевненості в собі
Проведення тренінгу адаптації іноземних студентів	Адаптація до нового соціального середовища, нової діяльності, розвиток мотивації
<i>5. Навчально-методична діяльність</i>	
Застосування методів і форм роботи, спрямованих на формування в іноземних студентів нових навчальних умінь,	Розвиток навчальних умінь і навичок, необхідних для успішного продовження навчання під час занять з УМІ
Застосування викладачами стратегій формування адаптованості	Відбір форм і методів роботи, необхідних для ефективного здійснення навчального процесу з урахуванням національних особливостей іноземних студентів
Демонстрація зв'язку матеріалу, що вивчають, з майбутньою професійною	Формування мотивації до навчання

діяльністю	
<i>б. Науково-методичне забезпечення реалізації програми</i>	
Проведення семінарів, консультацій, підбір джерел для самоосвіти викладачів, які працюють з іноземними студентами як на підготовчому відділенні, так і під час основного періоду навчання	Здійснення підготовки викладачів до реалізації педагогічних умов, удосконалення освітнього середовища вищого навчального закладу, сприятливого для адаптації
Підбір і розробка матеріалів для реалізації педагогічних умов адаптації іноземних студентів	Відповідність підібраних матеріалів цілям формування адаптованості іноземних студентів

Виконавцями програми є викладачі, куратори академічних груп, адміністрація університету, студентський актив, психологічна служба університету.

Додаток П

Програма тренінгу адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності у вищому технічному навчальному закладі

(фрагмент)

Пояснювальна записка

Мета програми:

- сприяння адаптації іноземних студентів до нового освітнього середовища;
- корекція хибних очікувань й ілюзій щодо навчання та життя в Україні;
- підвищення мотивації навчання; знаходження оптимальних моделей поведінки в студентському середовищі;
- добір оптимальної стратегії адаптації.

Запропонована програма тренінгу спрямована на сприяння процесу адаптації, посиленні його динаміки шляхом «переведення» неусвідомлюваного матеріалу на актуалізований усвідомлюваний рівень.

Критерії добору студентів: іноземні студенти підготовчого відділення. До групи входять студенти, які потребують допомоги в адаптації та добровільно виявили бажання взяти участь у тренінгу.

Оптимальна кількість учасників у тренінговій групі: 10–14 осіб.

Час проведення: I – II семестр навчання на підготовчому відділенні вищого технічного навчального закладу. Тренінг спрямований на продовження формування в іноземних студентів якостей, необхідних для успішної адаптації, що було започатковано шляхом включення тренінгових вправ у курс української (російської) мови як іноземної. Тренінг допоможе подолати такі проблеми адаптації, як розчарування, невиправдання очікувань, сумніви, чи варто продовжувати навчання. У II семестрі іноземні студенти зазвичай добре усвідомлюють проблеми, які виникли в них під час

навчання. Вони мають певний досвід життя в Україні, але багато особливостей залишаються для них незвичними.

Організація занять:

Кожне заняття складається з трьох частин:

1) теоретичного матеріалу, який поданий у формі міні-лекцій з презентаціями, демонстрацією відео, роздатковим матеріалом.

2) практичних вправ, під час виконання яких студенти можуть оволодіти необхідними вміннями й практично використати набуті теоретичні знання;

3) обговорення цих вправ.

Кожне заняття починається з ритуалу привітання, обговорення почуттів, з якими прийшли на нього учасники, і закінчуватися обговоренням проведеного заняття.

Кількість занять може бути збільшена або зменшена за потреби.

Тривалість тренінгу: 8 занять по 1,5 години. Тривалість кожного заняття може дещо змінюватися залежно від зацікавленості учасників та актуалізованості в них проблеми адаптації.

Навчально-тематичний план

<p>ЗАНЯТТЯ 1</p> <p>Діагностика адаптаційних проблем</p>
<p>ЗАНЯТТЯ 2</p> <p>Взаємодія з освітнім простором університету</p>
<p>ЗАНЯТТЯ 3</p> <p>Тренінг поведінки: засвоєння норм студентського середовища, адаптація до студентської групи</p>
<p>ЗАНЯТТЯ 4</p> <p>Стратегія успішного навчання</p>
<p>ЗАНЯТТЯ 5</p> <p>Розвиток мотивації до навчання у вищому технічному навчальному закладі</p>

ЗАНЯТТЯ 6

Особистісна саморегуляція, зниження тривожності

ЗАНЯТТЯ 7

Прийняття відповідальності за своє життя, тайм-менеджмент

ЗАНЯТТЯ 8

Розвиток невербальної комунікації

*Фрагмент тренінгової програми***ЗАНЯТТЯ 2****Освоєння освітнього простору університету***Хід заняття*

Викладач розповідає про структурні підрозділи університету, запитує, де студенти вже були. На дошці записані назви кабінетів і місць, які студентам час від часу потрібно відвідувати з певною метою. Наприклад, кафедра – знайти викладача, деканат – підписати заяву.

Багато студентів бояться, що їх не зрозуміють, відчувають страх перед розмовою з посадовою особою, а інколи навіть не наважуються відчинити відповідні двері. Щоб подолати страх, пропонуємо вправу.

Вправа «Подолання страху спілкування з керівництвом»

Ведучий. Розслабтеся, заплющте очі. Подумки уявіть себе біля дверей кабінету, до якого ви зазвичай боїтеся заходити. Тепер глибоко зітхніть... і уявіть, що все це відбувається не насправді, а начебто в грі. Кабінет, великий стіл – це лише декорації на сцені. Керівник – актор, який грає певну роль. Він суворо дивиться на вас? Але в глибині душі він вас розуміє. Він демонструє вам свою байдужість? Насправді він думає про вас.

Ви спокійні і впевнені. Ви переконуєте його, відстоюєте свою позицію, але внутрішньо абсолютно спокійні. Ви відчуваєте внутрішній спокій і стабільність. У вас навіть з'являється інтерес до цієї гри, вона захоплює вас, ви отримуєте від неї задоволення. Ніщо не може порушити ваш внутрішній

спокій. Виграш – не самоціль. Вам цікаво грати в цю гру. Грайте з насолодою.

Вправа «Що ви будете робити, якщо...»

Учасникам тренінгу пропонують розіграти ситуації між посадовими особами в університеті та студентами. Для цього їм потрібно витягнути картки, на яких написані типові ситуації.

Успішним вважається виконання вправи, коли учасники тренінгу:

- ✓ дотримуються норм ділового спілкування, відповідної дистанції та ієрархії;
- ✓ викладають суть справи стисло й зрозуміло, супроводжуючи її вагомими аргументами;
- ✓ якомога довше зберігають не тільки зовнішній, а і внутрішній спокій.

Зразки ситуацій взаємодії з оточенням:

Ви помилилися кабінетом і зайшли не в аудиторію, а в кабінет до директора інституту
Ви запізнились на заняття на 20 хвилин
Ви забули вдома ручку та зошит
Ви хочете пояснити викладачу, що не зможете прийти на заняття, тому що захворіли
Під час заняття у вас несподівано задзвонив телефон і ви побачили, що це дуже важливий для вас дзвінок. Ваші дії.

Вправа «До кого ви звернетесь, якщо...»

Учасникам пропонують витягнути картки, на яких написані ситуації, і назвати, до кого в університеті вони можуть звернутися з цим питанням.

Зразки карток:

Вам не подобаються умови проживання у вашій кімнаті в гуртожитку.
Ви хочете змінити кімнату.
Ви хочете провести Інтернет у кімнату в гуртожитку

Ви хочете підписати заяву
Ви захворіли й не зможете прийти в університет

Вправа «Спілкування з викладачами»

Ведучий. Особливу роль під час навчання в університеті відіграє спілкування з викладачами. Пропоную вам назвати особливості викладачів у вашій країні й порівняти їх з українськими викладачами. Для цього пропонуємо продовжити речення:

- 1) У моїй країні більшість викладачів – це...(чоловіки, жінки; і чоловіки, і жінки).
 - 2) В Україні більшість викладачів – це... (чоловіки, жінки; і чоловіки, і жінки).
 - 3) У моїй країні ми звертаємось до викладача... (професор, на ім'я, прізвище)
 - 4) В Україні ми звертаємось до викладача... (на «ви», на ім'я й по батькові).
 - 5) У моїй країні, якщо я хочу запитати про щось викладача під час заняття, потрібно: ... (підняти руку, просто сказати, подивитись на нього...)
 - 6) В Україні, якщо я хочу запитати про щось викладача, потрібно...
 - 7) У моїй країні, якщо студент не виконав домашнє завдання, викладач...
 - 8) В Україні, якщо студент не виконав домашнє завдання, викладач...
 - 9) У моїй країні я ставлюся до викладачів... (з повагою, страхом, байдуже, як до рівних)
 - 10) В Україні я ставлюся до викладачів... (з повагою, страхом, байдуже, як до рівних)
 - 11) Якщо студент порушує дисципліну на занятті в моїй країні, викладач...
 - 12) Якщо студент порушує дисципліну на занятті в Україні, викладач...
- Відбувається обговорення.

Додаток Р

Зразки тренінгових вправ, які використовували з метою адаптації іноземних студентів

Додаток Р.1

Зразки тренінгових вправ, які використовували з метою адаптації іноземних студентів на заняттях з української (російської) мови як іноземної

1. Тренінгові вправи, спрямовані на розвиток умінь діалогічного мовлення

Вправа «Як справи?»

Викладач по черзі (по колу) ставить одне й те саме питання студентам: "Як справи?" Завдання кожного студента відповісти на це питання оригінально, тобто так, щоб відповідь не була схожою на жоден із варіантів, які прозвучали. Якщо відповідь студента не оригінальна, він вибуває з гри. Вправа триває доти, доки не залишиться один учасник.

Наприкінці проводять обговорення: а як ви зазвичай відповідаєте на питання «як справи?» в реальному житті?

Вправа «Карусель»

У вправі здійснюють серію зустрічей, щоразу з новою людиною. Завдання: легко увійти в контакт, підтримати розмову і попрощатися. Студенти стають за принципом «каруселі», тобто обличчям один до одного і утворюють два кола: внутрішній (нерухомий) і зовнішній (рухливий).

Приклади ситуацій:

- Перед вами ваш однокласник, якого ви добре знаєте, але досить довго не бачили. Ви раді цій зустрічі.
- Перед вами ваш одногрупник, з яким ви посварилися через дрібницю.

- Перед вами куратор вашої групи, який хвилюється, чому ви так часто пропускаєте заняття.

- Через багато років ви зустрічаєте вашого шкільного вчителя.

Час на встановлення контакту і проведення бесіди 3-4 хвилини. Потім викладач дає сигнал і студенти переходять до розмови з наступним учасником.

Вправа «Покращений телефон»

В основі вправи – рольова гра. Можна використовувати різні сценарії. Головне – щоб у рольовій грі брало участь тільки двоє людей і щоб вона могла складатися тільки зі спілкування телефоном. Приклади сценаріїв:

1. Студент телефонує другові, щоб повідомити про те, що загубив його зошит з домашнім завданням.

2. Ви телефонуєте викладачу, щоб повідомити, що не зможете прийти на заняття через хворобу.

3. Ви телефонуєте батькам, щоб повідомити, що вам потрібно купити новий ноутбук для навчання.

Для цієї вправи вводиться фантастичний елемент: ніби в продажу з'явилися вже телефони, які можуть покращувати мову того, хто говорить, тобто робити її більш чіткою і щирою. Для кожної рольової гри обирають двох студентів, які гратимуть роль «покращених телефонів». За кожним з двох студентів, які беруть участь у рольовій грі, закріплюють свій «покращений телефон». Таким чином, студент, «говорячи телефоном», спочатку повідомляє щось «покращеному телефону». Той повинен: покращити мову абонента (виправити помилки, забрати слова-паразити тощо); зробити мову більш щирою (виправити брехню, зробити явними натяки тощо). Від «покращеного телефону» повідомлення потрапляє до іншого «абонента». Той відповідає через свій «покращений телефон». Так триває до закінчення сюжету рольової гри.

Вправа «Метод інтерв'ю»

Один студент виконує роль журналіста-інтерв'юєра, іншому дістається роль гостя. Викладач пояснює «гостю», що він повинен грати самого себе, розповідати про своє життя. Якщо якесь питання здасться неприємним, він може промовчати, ухилитися від відповіді або прямо сказати, що не хоче відповідати. «Журналіст» повинен перед початком інтерв'ю вирішити для самого себе, що саме він хоче дізнатися з розмови з гостем. Викладач дає одну-дві хвилини «журналісту» на те, щоб добре подумати і визначити «найважливіші питання». Після того, як «журналіст» дає знак, що придумав ці питання, інтерв'ю починається.

Вправа «Східний ринок»

Викладач дає студентам вісім невеликих аркушів паперу. На кожному з аркушів їм потрібно великими літерами написати своє ім'я та прізвище, потім скласти їх текстом всередину. Викладач збирає підготовані записки з іменами і складає їх на столі. Кожен студент підходить до купи записок і витягає будь-які вісім з них. Далі протягом п'яти хвилин необхідно вмовляннями, суперечками, шляхом обміну тощо знайти й повернути собі («купити») всі вісім листків зі своїм ім'ям. Вправа супроводжується активним контактом між учасниками. Викладач час від часу підтримує загострення пристрастей, оголошуючи, скільки хвилин залишилося до закриття ринку. Закриваючи ринок, він оголошує імена трьох переможців гри.

2. Тренінгові вправи, спрямовані на розвиток здатності відстоювати свою думку і висловлювати свої переконання

Вправа «Контрабандисти»

Викладач викликає кількох студентів (від трьох до п'яти) і виходить з ними за двері аудиторії. Там він дає одному з них якийсь невеликий предмет, який можна заховати в кишені: ручку, олівець, блокнот, тощо. Студент ховає

цю річ в кишеню і обіцяє не діставати її, поки не отримає дозвіл від викладача.

Всі повертаються в аудиторію. Пояснюється, що ці кілька людей – «контрабандисти», нібито вони незаконно провозять щось (ручку, олівець, блокнот тощо). В цей момент лише в одного з «команди контрабандистів» є незаконний товар. Інші «контрабандисти» це знають, але ні за що не скажуть. Вони можуть викручуватися, звинувачувати один одного, говорити навіть що це вони самі мають заборонений товар. Серед брехні «контрабандисти» можуть сказати і правду, у них на це повне право.

Завдання інших студентів – з'ясувати шляхом опитування, хто ж насправді з «товаром». Наприкінці кожен зі студентів повинен чітко проговорити свою позицію, назвавши передбачуваного порушника. Після цього викладач подає знак власнику «товару», той його дістає і демонструє.

Бажано вправу провести в кілька турів. Один і той самий учасник може кілька разів потрапляти в «команду контрабандистів».

Наприкінці проводиться обговорення:

- Якої тактики краще було дотримуватися «контрабандистам»?
- Якої тактики краще було дотримуватися спостерігачам?
- Які зовнішні ознаки виявляють брехню людини?
- За якими ознаками можна визначити щирість?
- Чи важко було висувати звинувачення контрабандистові?
- Чи важко було обґрунтовувати свою думку?

3. Тренінгові вправи, спрямовані на розвиток умінь монологічного мовлення

Вправа «Хвастощі»

Студенти отримують завдання (час на підготовку 2-3 хвилини): кожен повинен похвалитися перед групою якоюсь своєю якістю, умінням, здатністю, розповісти про свої сильні сторони, про те, що він любить і цінує

в собі. На виступ відводиться одна хвилина. Після закінчення всіх виступів група обговорює відчуття, що виникли в процесі виконання вправи.

Вправа «Короткі паузи»

Викладач пояснює студентам важливість пауз. Вправа проводиться в два етапи. На першому викладач показує «оригінальний спосіб читання книг». В одну руку він бере відкриту книгу (художню). Іншу руку тримає перед собою зігнутою в лікті. Він починає читати текст. Коли зустрічається кома, крапка з комою, двокрапка або тире, викладач робить два махи рукою: спочатку в одну сторону, потім в іншу. Якщо зустрічається точка, знак або знак питання, викладач робить чотири махи: направо – наліво – направо – наліво. Далі кожному надається можливість прочитати кілька речень. На другому етапі студенти повинні випробувати «спосіб махання рукою» в живій мові. Кожен зі студентів розповідає якусь коротку історію, при цьому він махає рукою так, ніби читає книгу (де повинні бути коми – два махи, де точки – чотири).

Наприкінці проводиться обговорення, де викладач ще раз підкреслює важливість пауз в усному мовленні, хай не дуже великих, але чітких.

4. Тренінгові вправи, спрямовані на розвиток умінь діяти в конфліктних ситуаціях

Вправа «Невпевнені, впевнені та агресивні відповіді»

Кожному студенту пропонується продемонструвати у заданій ситуації невпевнений, впевнений і агресивний типи відповідей. Можливі ситуації:

- Друзі у кімнаті в гуртожитку голосно розмовляють, а вам потрібно зосередитися над виконанням домашнього завдання.
- Люди, що сидять ззаду вас в кінотеатрі, заважають вам гучною розмовою.
- Одногрупник просить допомогти йому виконати домашнє завдання, але у вас немає на це часу.

- Ваш сусід відволікає вас від цікавого фільму, задаючи непотрібні питання.
- Друг просить вас позичити йому якусь вашу дорогу річ, а ви вважаєте його людиною не акуратною і не відповідальною.

Для кожного студента використовують тільки одну ситуацію. Можна розіграти дані ситуації в парах. Група повинна обговорити відповідь кожного учасника. Викладач розповідає про різні типи поведінки в конфліктній ситуації (за Томасом): пристосування, компроміс, співробітництво, ігнорування, суперництво і конкуренцію.

Вправа «Згладжування конфліктів»

Викладач розповідає про важливість вміння швидко і ефективно згладжувати конфлікти; оголошує те, що зараз дослідним шляхом студенти спробують з'ясувати основні методи врегулювання конфліктів. Студенти розбиваються на трійки. Протягом 5 хвилин кожна трійка придумує сценарій, за яким двоє учасників представляють людей, що конфліктують (наприклад, люди, які сваряться у транспорті), а третій – грає роль миротворця, арбітра.

На обговорення викладач виносить такі питання:

- Які методи згладжування конфліктів були продемонстровані?
- Які, на ваш погляд, цікаві знахідки використовували учасники під час вправи?

5. Тренінгові вправи, спрямовані на розвиток умінь самопрезентації

Вправа «Загальна увага»

Всім студентам пропонується виконати одне і те ж просте завдання: будь-якими засобами, не вдаючись до фізичних дій, потрібно привернути увагу оточення. Завдання ускладнюється тим, що одночасно вправу виконують всі студенти. Обговорюють підсумки: кому вдалося привернути до себе увагу інших і за допомогою яких засобів.

Вправа «Валентність»

Викладач нагадує учасникам тренінгу, що термін «валентність» використовують зазвичай хіміки для позначення здатності атомів утворювати певну кількість хімічних зв'язків з іншими атомами. Проводять паралель з людьми. Деякі (похмурі і нетовариські) мають малу валентність. Інші (життєрадісні і чуйні) велику. Як розпізнати в інших людях рівень їхньої валентності? Разом зі студентами проводять невеликий «мозковий штурм». Викладач пропонує три ситуації:

1. Ви стоїте на зупинці. Вам необхідно терміново зателефонувати, це питання життя і смерті. Але батарея у вашому стільниковому телефоні розрядилася. Поруч з вами стоїть близько двадцяти різних людей. До кого ви звернетесь?

2. Ви перебуваєте в незнайомому місті. Вам необхідно знайти автовокзал. Потрібно запитати у когось перехожих. У кого ви запитаете?

3. Ви працюєте у великій організації. З більшістю своїх колег знайомі дуже поверхнево: не знаєте навіть імен та прізвищ багатьох. Так, іноді доводиться десь перетинатися. На Новий рік вас призначили ведучим корпоративного свята. Вам сказали знайти людину, яка буде проводити свято з вами. Ніхто з тих колег, з ким ви добре знайомі, не захотів брати у цьому участь. Треба звертатися до інших. До кого звернетесь спершу? Врахуйте, що інших людей ви знаєте тільки за зовнішніми проявами поведінки: манері одягатися, ході, міміці тощо.

Під час обговорення ситуацій викладач фіксує на дошці міркування учасників. Як і в інших «мозкових штурмах», на цьому етапі ідеї не критикують. Після закінчення обговорення третьої ситуації починають критику великого списку. Викладач пропонує скоротити його до 7-12 пунктів. Одні ідеї видаляють, інші об'єднують. Отримавши список, викладач пропонує студентам зобразити «валентну людину».

Додаток Р.2

Зразки тренінгових вправ, які використовували при засвоєнні ситуативно-тематичного мінімуму соціально-культурної сфери спілкування

1. Зовнішність людини

Вправа «Вітер дме на ... »

Викладач починає вправу зі слів: «Вітер дме на...». Щоб іноземні студенти більше дізналися один про одного, фрази можуть бути такі: «Вітер дме на того, у кого світле волосся», «Вітер дме на того, хто сьогодні в джинсах», «Вітер дме на того, у кого карі очі». Всі студенти з названою ознакою збираються в центрі кола, тиснуть один одному руки й розходяться по місцях.

2. Мій університет

Вправа «Розкажи!»

Групу ділять на чотири підгрупи. Кожна з них отримує від викладача один і той самий перелік запитань. Завдання: якомога швидше і точніше відповісти на всі питання, які є у списку і віддати відповіді викладачу. Група сама визначає для себе тактику роботи: шукати всім разом відповіді чи розділити питання між учасниками. Питання складені таким чином, щоб налаштувати студентів на активний пошук і обговорення. Для пошуку відповідей вони повинні згадати якомога більше інформації, пов'язаної з університетом.

Зразки питань:

1. Скільки корпусів в університеті?
2. Який корпус найвищий?
3. Скільки навчальних аудиторій на цьому поверсі?
4. Яка адреса університету?
5. Як раніше називався університет?

3. Моя родина

Вправа «Будьмо знайомі!»

Кожен зі студентів отримує аркуш, на якому написані двадцять питань про родину. Вони повинні задати ці питання іншим студентам, вступаючи з ними у діалог. Якщо співрозмовник позитивно відповідає на одне з питань, він повинен поставити свій підпис біля нього в опитувальнику. За 10 хвилин необхідно зібрати якомога більше підписів.

Зразки питань:

1. Хто має двох братів?
2. Хто названий на честь батька або матері?
3. Хто жив у різних країнах?
4. Хто знає три іноземні мови?
5. Хто виріс у маленькому місті?
6. У кого немає молодших братів і сестер?
7. Хто хоче мати таку саму професію, як у батька?
8. Хто має племінників?

Після проведення вправи викладач пропонує студентам розказати, які відповіді їх здивували найбільше.

4. Мій день

Вправа «Розподіл часу»

Викладач пропонує визначити, на що студенти щоденно витрачають свій час. Для цього кожен малює коло та розподіляє його на сектори, в які записує свої щоденні справи за такими категоріями: те, що він не любить, але зобов'язаний робити; справи, якими він займається, тому що це йому подобається; щоденні обов'язкові справи (їжа, сон) тощо. Поряд з першим колом студенти малюють друге, де розподіляють час так, як бажали б в ідеалі. Проводять обговорення.

5. Рольові ігри «У супермаркеті», «У лікарні», «У бібліотеці», «У кафе», «У місті» під час вивчення відповідних лексичних тем

Проведення рольової гри складається з трьох етапів: підготовчий, основний і завершальний. На підготовчому етапі відбувається формування й удосконалення лексичних і граматичних навичок іноземних студентів, пояснення правил рольової гри, розподілення ролей. На основному етапі студенти виконують комунікативні завдання, зазначені в рольових картках. Кожен студент може брати участь у декількох діалогах, кожного разу виконуючи різні ролі. На завершальному етапі відбувається обговорення і оцінка учасників.

6. У гостях

Вправа «Прийом гостей»

До участі у вправі запрошують чотирьох учасників. Один з них – господар будинку, інші – гості. «Гості» отримують ролі, вони можуть бути родичами господаря квартири, його друзями чи ворогами, працівниками сфери обслуговування, почуттями, порами року, предметами – фантазія тут необмежена. Завдання «господаря будинку» – вгадати, хто завітав до нього в гості, задаючи «гостям» питання та спостерігаючи за їхньою поведінкою. Після того, як «господар» вгадав ролі учасників, проводять обговорення.

7. Свята

Вправа «Подарунок»

Викладач пропонує іноземним студентам перевірити, наскільки вони володіють невербальними засобами спілкування. Для цього він пропонує вправу «Подарунок». Студент передає своєму сусідові уявний подарунок. Вручення проводять мовчки, тому єдина інформація, якою і всі володіють – це пантомімічна гра того, хто дарує. Отримавши подарунок, його власник повинен зрозуміти, що йому подарували, а потім передати той самий подарунок іншому студентові. При цьому він додає нові деталі, що конкретизують суть подарунка. Так подарунок проходить весь ланцюжок студентів, поки не досягне останнього. Той оголошує словами, що за

подарунок він отримав. Студенти, які передавали подарунок, говорять, чи вони уявляли собі його так само, чи десь відбувся збій у розумінні.

Додаток Р.3

Зразки тренінгових вправ, які використовували під час проведення тренінгу адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності у вищому технічному навчальному закладі

1. Тренінгові вправи, спрямовані на адаптацію до групи, становлення дружніх відносин між студентами

Вправа «Сигнал»

Учасники стоять у колі, досить близько один до одного і тримаються ззаду за руки. Хтось, легко стискаючи руку, посилає сигнал у вигляді послідовності швидких або більш довгих стиснень. Сигнал передають по колу, поки не повернеться до автора. У вигляді ускладнення можна посилати кілька сигналів одночасно, в одному або в різних напрямках. Проводять обговорення.

Вправа «Падіння»

Учасники утворюють велике коло. Один студент встає в центр кола. Він повинен впасти на руки кому-небудь з кола, для цього потрібно закрити очі, розслабитися і падати назад. Кожен повинен мати можливість падати і ловити. Після закінчення завдання група обговорює враження від виконаної вправи.

2. Тренінгові вправи, які сприяють саморегуляції, зниженню тривожності

Вправа «Перепочинок»

Коли нас щось сильно хвилює, ми затримуємо дихання. Визволення дихання – один з основних способів «викинути все з голови».

Протягом трьох хвилин дихайте повільно, спокійно і глибоко. Можете заплющити очі. Порахуйте до п'яти, коли робите вдих, і до семи, коли видихаєте. Уявіть, що коли ви насолоджуєтеся цим глибоким диханням, всі проблеми зникають. Дайте собі перепочинок від проблем, що турбують Вас.

Вправа «Прості твердження»

Повторення коротких простих тверджень допомагає подолати емоційну напругу. Ось декілька прикладів:

- Я спокійний і впевнений у собі;
- Я можу керувати своїми емоціями;
- Я відчуваю, що у мене все буде добре;
- Я маю достатньо сили, щоб подолати цю проблему.

3. Тренінгові вправи, які сприяють розвитку і корекції мотиваційної сфери іноземних студентів

Вправа «Моя майбутня професія»

Опис (письмово або усно) своєї майбутньої професії та професійних дій, які необхідно буде виконувати. На основі відповідей студентів складають список видів діяльності, якими необхідно оволодіти під час навчання, щоб бути успішним у своїй професійній діяльності.

Вправа «Професійні якості успішного інженера»

Опис (письмово або усно) професійних якостей, якими необхідно володіти, щоб досягти успіху у майбутній роботі. На основі відповідей студентів складають список якостей, які потрібно сформулювати, щоб бути успішним у своїй професійній діяльності.

Вправа «Я – успішний студент ВНТЗ»

Опис (письмово або усно) видів діяльності, особистісних рис і якостей, які повинні бути притаманними успішному студенту ВНТЗ. Відбувається обговорення та складають «портрет студента» – ідеальний взірець. Можна також виділити негативні риси студента і скласти «портрет недоліків, які потрібно долати».

Вправа «Чому я обрав навчання у технічному ВНЗ»

Іноземним студентам пропонують написати 3 основні причини, чому вони хочуть здобути освіту у цьому навчальному закладі, а потім прочитати їх. Викладач повинен уникати оцінки відповідей студентів, заохочувати їх висловлювати думки, які є насправді, а не ті, які були би бажаними.

Додаток С

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИКЛАДІЧІВ, СПРЯМОВАНІ НА ОРГАНІЗАЦІЮ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ВИЩОМУ ТЕХНІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ З УРАХУВАННЯМ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ СПЕЦІАЛІСТІВ ІНЖЕНЕРНОГО ПРОФІЛЮ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНЖЕНЕРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Зміст

Вступ

- I. Створення дружнього колективу, побудова ефективних взаємин у групі, у якій є іноземні студенти
- II. Створення умов для ефективного навчання іноземних студентів
- III. Організація навчання іноземних студентів
- IV. Викладання у великих аудиторіях
- V. Організація групової роботи
- VI. Оцінювання іноземних студентів

I. СТВОРЕННЯ ДРУЖНЬОГО КОЛЕКТИВУ, ПОБУДОВА ЕФЕКТИВНИХ ВЗАЄМИН У ГРУПІ, У ЯКІЙ Є ІНОЗЕМНІ СТУДЕНТИ

Для багатьох вищих навчальних закладів України характерною є ситуація, коли іноземні студенти, які закінчили підготовче відділення вищого технічного навчального закладу, продовжують навчання в групах з українськими студентами I курсу.

Проблеми, які можуть виникати в іноземних студентів, які навчаються в групі з українськими студентами:

- брак мовних знань і відсутність упевненості в собі, що заважає брати участь у взаємодії в групі;
- негативне ставлення або байдужість з боку місцевих студентів;

- нерозуміння української культури та незнання соціальних норм;
- невиправдані очікування щодо навчання у вищому навчальному закладі України;
- незнання особливостей відносин між вчителем і студентом в Україні;
- відчуття ізольованості і відчуження.

Рекомендації викладачеві:

1) Дізнайтеся правильну вимову імен ваших студентів і намагайтесь завжди вимовляти їх легко.

2) Дайте можливість студентам дізнатися більше один про одного.

З цією метою можна використати:

- тренінгові вправи на знайомство;
- вправу «інтерв'ю»: попросіть українських й іноземних студентів узяти інтерв'ю один в одного протягом кількох хвилин, а потім розказати групі один про одного. Для інтерв'ю потрібно використати 3 – 4 конкретні питання, зокрема: звідки вони приїхали, чому вирішили навчатися в цьому університеті, які дисципліни їм найбільше подобаються, які інтереси й захоплення в них є.

3) Розкажіть студентам про себе, свої захоплення і свій досвід роботи, дайте їм можливість задати вам питання;

4) Будьте доступними для комунікації з іноземними студентами: призначте щотижневі консультації в певний час, повідомте їм адресу електронної пошти, щоб вони могли зв'язатися з вами в разі потреби.

5) Під час занять використовуйте приклади не лише з українських реалій, але й з інших культур.

6) Організуйте зустрічі зі студентами в позанавчальний час, підтримуйте їхню участь у культурно-дозвіллевій діяльності.

7) Використовуйте роботу в парах, форми роботи в малих групах. Змішуйте групи й чергуйте завдання, які даєте групам.

8) Заохочуйте студентів сидіти в іншому місці щоразу або працювати з різними одногрупниками.

9) Створюйте можливості для появи нових ідей; що сприятиме взаєморозумінню, вираженню думок. Це може бути зроблено за допомогою використання таких інтерактивних форм роботи, як «мозковий штурм», «ажурна пилка».

10) Створюйте ситуації успіху для студентів;

11) Не критикуйте студентів перед одногрупниками.

II. СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ, ПІДБІР МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ

Проблеми, які можуть виникати в іноземних студентів:

- нерозуміння інформації через культурні відмінності й незнання мови;
- труднощі під час роботи з великими обсягами матеріалу;
- не вміння працювати самостійно.

Рекомендації викладачеві:

1) Застосовуйте різні підходи до навчання, щоб забезпечте його різноманітність.

2) Використовуйте різні стратегії формування адаптованості до навчання: управління, взаємодія, проектування, індивідуалізація.

3) Дайте час студентам, щоб вони звикли до вашого викладацького підходу і виробили необхідні навички.

4) Не перевантажуйте студентів надмірною кількістю матеріалу, який повинен бути вивчений.

5) Надайте студентам план усього курсу й покажіть, з яких частин він складається, це дозволить зробити логіку курсу зрозумілою студентам.

6) Розробіть макет ключової інформації курсу, щоб дати студентам уявлення про те, як частини курсу пов'язані одна з одною, зокрема:

Модуль	Ключові поняття	Читання	Підготовка до семінару	Завдання

7) Регулярно повертайтеся до ключових понять курсу й перевіряйте розуміння студентами навчального матеріалу.

8) Виявляйте гнучкість при розробці курсу, щоб мати можливість реагувати на потреби студентів і вносити зміни залежно від їхнього розуміння.

9) Забезпечте реалістичний баланс між навчанням в аудиторії та самостійною роботою, і зробіть його зрозумілим для ваших студентів.

10) Вибирайте матеріали, які не мають своєрідного культурного спрямування.

11) Вибирайте матеріали, де ідеї сформульовані зрозумілою українською мовою.

12) Зведіть кількість самостійної роботи до прийняттого рівня. Вибирайте короткі й інформативні тексти для самостійного опрацювання.

13) Ретельно підбирайте підручники. Вони повинні бути інформативними й зрозумілими для всіх студентів.

ІІІ. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Проблеми, які можуть виникати в іноземних студентів:

- 1) незнання нових форм і методів роботи;
- 2) труднощі при організації навчання;
- 3) відсутність можливостей, щоб відпрацювати нові навички.

Рекомендації викладачеві:

1) Організувати систему «buddy» («приятель») під час семестру, коли студенти працюють у парах над поставленими завданнями.

2) Заохочувати студентів наводити приклади з їхніх власних культур.

3) Використовуйте такі **завдання**:

- Поділити аркуш на дві колонки: з одного боку – загальні концепції, теорії, прочитані ідеї, з іншого боку – конкретні приклади

або докази. Потім студенти повинні пояснити загальні ідеї, ілюструючи їх прикладами.

- Висловити головну думку заняття в одному реченні;
- Картки-додатки. Після того як студенти обговорили важливі теорії чи ідеї, роздайте їм картки. Попросіть студентів записати реальне застосування ідеї на картці.
- Записи ланцюжком. Під час лекції по аудиторії передають конверт, у який вкладені картки з питаннями, які стосуються теми. Студенти пишуть свої відповіді на картках і вкладають їх у конверт. Це спонукає студентів до участі в живій дискусії з матеріалом, а також дає викладачеві швидкий зворотний зв'язок зі студентами.
- Попросіть студентів пояснити тему курсу для певної аудиторії і / або використовуючи певний формат. Наприклад, лист другу, який хоче вчитись у цьому університеті, лист у газету, пояснення в шкільному класі, розмова з матір'ю, інтерв'ю з автором статті.
- Попросіть студентів пояснити один одному новий матеріал так, як вони його розуміють.
- Мозковий штурм під час вирішення творчих, складних завдань.
- Почати заняття з завдання: протягом усього заняття студенти повинні думати про те, чи будуть вони виступати за чи проти висловлених лектором думок і навести можливі докази. Наприкінці попросіть студентів записати свої позиції та список доказів, які засвідчують їхню позицію.
- Дайте студентам список важливих думок щодо теми, попросіть їх поставити пріоритети. Першу частину вправи студенти виконують в індивідуальному порядку. Потім попросіть їх порівняти свої рейтинги й обговорити причини їх вибору. Кожна група повинна потім прийти до єдиної думки з приводу рейтингу й написати кілька рядків, що обґрунтовують їхнє вирішення.

- Надрукуйте цитати з матеріалу, який виносили на самостійне опрацювання. Покладіть їх у коробку. Студенти дістають випадкову цитату й повинні назвати, до якої теми відноситься ця цитата, пояснити зв'язок між цитатою й темою, котру вивчали самостійно.

4) Продемонструйте студентам, як самостійно опрацьовувати матеріал. Для цього наведіть власний приклад. Прочитайте невелику частину тексту студентам, супроводжуючи її «думками вголос», сформулюйте питання, які можна використати під час самостійного читання. Цей процес можна доповнити, роздавши студентам копії тексту з вашими позначками та питаннями.

5) Попросіть студентів вести щоденники або журнали, куди вони записують ті теми, які вивчили, ту додаткову літературу, яку прочитали.

6) Зменшіть обсяг матеріалу, який виноситься на самостійне опрацювання, але покращіть якість його опрацювання.

IV. ВИКЛАДАННЯ У ВЕЛИКИХ АУДИТОРІЯХ

Проблеми, які можуть виникати в іноземних студентів:

- труднощі, щоб звернутися до викладача з проханням пояснити незрозумілий матеріал;
- труднощі в інтерпретації мови тіла / жестів, які використовують викладачі, щоб підкреслити важливі моменти;
- нерозуміння викладачів, які говорять швидко, уживають багато термінів.

Рекомендації викладачеві:

- 1) Будьте доброзичливим і доступним.
- 2) Залиште час у кінці заняття, щоб відповісти на питання від студентів.
- 3) Чітко диференціюйте мету кожної лекції, щоб студенти знали, чого їм необхідно досягти; формулюйте її простою й зрозумілою українською мовою.

- 4) Зробіть огляд лекції на початку, щоб студенти могли побачити теми, які будуть охоплені, і зрозуміти їхній зв'язок одна з одною;
- 5) Використовуйте Moodle, електронну пошту, щоб отримувати питання і відповідати на них. Багато іноземних студентів часто відчують себе більш комфортно, взаємодіючи з учителями й одногрупниками в інтернет-просторі.
- 6) Пояснюйте терміни простою мовою, використовуйте короткі фрази.
- 7) Говоріть повільніше, вимовляйте слова чітко;
- 8) Не говоріть, коли ви стоїте спиною до класу.
- 9) Використовуйте реальні приклади з різних культур;
- 10) Уникайте ідіом і фраз, які зрозумілі тільки носіям мови;
- 11) Попросіть студентів обговорити зі своїми сусідами застосування ідей / концепцій / теорій у їхньому власному досвіді. Це дає змогу кожному пропонувати ідеї, розширює мислення студентів і показує, що ви цінуєте думку студентів;
- 12) Перефразуйте складну ідею, щоб її могли зрозуміти студенти, які не зрозуміли з першого разу.
- 13) Підсилювати аудіосприйняття візуальним, використовуючи записи на дошці, роздатковий матеріал, таблиці, презентації, діаграми, відеозаписи;
- 14) Використовуйте аудіозасоби, музичний супровід.
- 15) Дайте час студентам, які сприймають матеріал повільно, призупинивши розповідь або навівши додатковий приклад, щоб дозволити їм зрозуміти й завершити записи, які вони роблять.
- 16) Узагальнюйте вивчений матеріал у кінці лекції, підкреслюйте його зв'язок з минулими та наступними лекціями.
- 17) Дайте матеріал (ксерокопію або в електронному вигляді) студентам перед лекцією, щоб студенти могли підготуватися до неї

заздалегідь, перекласти незнайомі слова; звести до мінімуму записи на заняттях, осмислити те, що говорить викладач.

18) Демонструйте те, як потрібно критично мислити під час лекції, розглядаючи ідею або теорію й показуючи, як вона може бути поставлена під сумнів або підтверджена іншою інформацією.

19) Робіть конкретні покликання на підручники або додаткову літературу під час лекції;

20) Попросіть студентів обговорити питання в парах, що дасть їм змогу використовувати попередні знання.

21) Попросіть студентів працювати над проблемою в групах. Вирішення цієї проблеми потрібно узгодити з цілями лекції.

22) Організуйте зворотний зв'язок з аудиторією, використовуючи опитувальники;

23) Перевірте розуміння, ставлячи питання з декількома варіантами відповідей. Дайте кожному студенту набір кольорових карт, кожна з яких вказує на конкретну відповідь (А, Б, В). Поставте питання, дайте студентам час обдумати його. Після фрази «Відповідь» кожен піднімає кольорову карту.

24) Помістіть деякі питання на роздруківку, зокрема:

- Я міг би перерахувати 3 методи ...;
- Я розумію поняття ...
- Я міг би застосувати цю концепцію в ...

Кожен студент пише на маленькій картці номер питання й проти кожного з них ставить відповідь «так», «ні» або «невпевнений». Студенти здають карки після закінчення лекції. Викладач може зрозуміти, на які теми потрібно відвести більше часу, а які були зрозумілі одразу.

Ситуації, які виникають під час проведення лекційних занять

Студенти не ставлять питання. Коли надається можливість поставити питання на лекції, усі мовчать, але після заняття до викладача підходить багато студентів, які бажають отримати роз'яснення.

Чому це відбувається?

- небажання «втратити обличчя», ставлячи «нерозумне» питання;
- страх, що лектор «утратить обличчя», оскільки його пояснення не було зрозумілим;
- ставлення до викладача, страх, що це може бути сприйнято як прояв неповаги;

Рекомендації викладачеві:

1) Необхідно зробити сприйняття лекції простішим для іноземних студентів, що означає:

- зменшення непорозумінь, пов'язаних зі знанням мови, шляхом запису нових термінів, скорочень й аббревіатур, використання роздаткового матеріалу;
- використанням візуальних матеріалів (таблиць, презентацій, відео), які допоможуть передати інформацію;

2) Необхідно забезпечити зворотний зв'язок під час лекції:

- виділити час на лекції, щоб студенти могли сформулювати питання в групах і записати їх;
- давати невеликі завдання під час лекції (заповнити пропуски в роздаткових матеріалах, спрогнозувати результат, накреслити графік, відповісти на питання тесту). Водночас наголошуємо, що це завдання використовують не для того, щоб оцінити студентів, а для того, щоб перевірити їхнє розуміння.

V. ОРГАНІЗАЦІЯ ГРУПОВОЇ РОБОТИ

Проблеми, які можуть виникати в іноземних студентів

- 1) вони не хочуть відкрито обговорювати / критикувати ідеї інших студентів і не готові сформулювати свої власні ідеї, щоб відкрито виступити проти;
- 2) низький рівень знання української мови зменшує участь у групових дискусіях, зокрема, коли інші студенти говорять швидко ;

- 3) нерозуміння актуальності покликань на культуру, історію, політичну й економічну ситуацію в Україні, які можуть використовувати в інструкціях до завдань;
- 4) директивна поведінка вітчизняних студентів, які відчують, що вони повинні «вести» своїх іноземних одногрупників.

Рекомендації викладачеві:

- 1) На першому практичному занятті необхідно пояснити характер і мету групової роботи як навчального інструменту.
- 2) Опишіть типи групових завдань / заходів, які будете використовувати протягом семестру.
- 3) Поясніть, що групова робота – це корисний інструмент навчання, але якщо члени групи не будуть поводитися й спілкуватися належним чином, вона не буде результативною.
- 4) З метою встановлення правил поведінки під час групового заняття виконайте вправу «Правила поведінки при роботі у групі». Поділіть групу на групи по три або чотири підгрупи. Попросіть їх обговорити і виділити шість моделей поведінки, які сприяють груповій роботі, і шість моделей, які заважають їй. Запишіть їх на дошці. Попросіть навести приклади відповідної поведінки та її наслідки для деяких осіб і груп.

Позитивна поведінка при роботі в групі передбачає:	Негативна поведінка передбачає:
<ul style="list-style-type: none"> - слухати інших; - просити пробачення; - позитивно висловлювати свої думки; - працювати всім однаково; - запитувати думку інших; - виконувати роботу вчасно 	<ul style="list-style-type: none"> - переривати інших; - принижувати інших; - бути негативним; - не зважати на погляди інших; - перекладати всю роботу на інших; - не виконувати роботу вчасно.

5) На основі визначених моделей позитивної й негативної поведінки під час роботи в групі складіть «Декларацію про поведінку під час групових занять», зокрема: «Ми, члени групи ..., заявляємо, що будемо поводитися так: (перерахувати позитивну поведінку). Ми заявляємо, що ми не будемо поводитися у такий спосіб: (перерахувати негативну поведінку), попросіть кожного студента підписати декларацію, щоб посилити свою значущість для кожного студента. (І не забудьте підписати декларацію самостійно).

6) Формуйте групи з рівним числом міжнародних і вітчизняних студентів, уникайте груп, сформованих за національною ознакою;

7) Поширюйте матеріали для читання на тиждень уперед, щоб іноземні студенти мали час, аби прочитати його і за необхідності отримати роз'яснення.

8) Завжди ставтеся до груп, як команди, до роботи в групах, як до роботи в команді, і до членів групи, як до товаришів по команді.

9) Дайте такі поради українським студентам при роботі в групі з іноземними студентами:

- говоріть зрозуміло;
- перевірте, чи одногрупники з інших країн розуміють слова й поняття, специфічні для вашої культури, уточніть незнайомі слова та поняття;
- будьте терплячими.

Ситуації, які виникають під час організації групової роботи

1. Студенти не бажають об'єднуватися в групи з представниками інших національностей. Іноземні студенти часто стверджують, що знайомство з іншими культурами мало важливе значення, коли вони приймали рішення вчитися за кордоном, але при самостійному розподілі на групи іноземні студенти об'єднуються зі співвітчизниками.

Чому це відбувається?

- 1) через страх утратити зв'язок зі студентами зі своєї країни, страх перед появою непорозумінь з ними;

- 2) через відсутність упевненості в мовних навичках, страх перед виникненням непорозумінь з іншими студентами.

Рекомендації викладачеві:

1) почекати з груповою роботою, поки студенти не стануть ще більше впевнені у своїх мовних навичках і матимуть можливість працювати в групі нарівні з вітчизняними студентами;

2) самостійно розподілити студентів у групи й дати їм завдання, у яких необхідно співпрацювати з членами групи;

3) розподілити студентів у групи відповідно до проекту, над яким вони хочуть працювати, об'єднати їх спільною метою;

4) дозволяти студентам змінювати групи.

2. Групи, які не працюють. Студенти не працюють ефективно у своїх групах. При організації групової роботи може виникнути цілий ряд проблем:

- вітчизняні студенти скаржаться, що іноземні студенти не сприяють роботі в групі;
- іноземні студенти скаржаться, що українські студенти не докладають достатньо зусиль під час роботи в групі;
- студенти можуть інтерпретувати поведінку інших як образливу або неприйнятну;
- нерівномірний розподіл завдань між студентами може призвести до невдоволення.

Чому це відбувається?

- студенти мають різні уявлення про відповідну поведінку в групі;
- дискусії можуть привести до нерівних внесків та / або відсутності можливості бути почутими;
- відсутність упевненості в мовних навичках може перешкоджати участі в роботі групи.

Рекомендації викладачеві:

- 1) забезпечити виконання основних правил у групі, організувати знайомство з ними на першому занятті;
- 2) визначити лідера групи й покласти на нього відповідальність за стосунки в групі;
- 3) інколи приєднуватися до роботи групи й ставати зразком для наслідування;
- 4) оцінити особистий внесок кожного студента в роботу групи.

VI. ОЦІНЮВАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Проблеми, які можуть виникати в іноземних студентів:

- 1) нерозуміння вимог до завдань;
- 2) відсутність достатньої кількості часу для виконання завдання через мовні труднощі;
- 3) незнання певних типів оцінки, зокрема, роботи в групі.

Рекомендації викладачеві:

- 1) Формулюйте завдання коротко, чітко та зрозуміло. Занадто багато інструкцій може зумовити не менше труднощів, ніж їхня відсутність.
- 2) Уточніть мету завдання і його зв'язок з результатами навчання курсу.
- 3) Формулюйте критерії оцінки до кожного нового завдання.
- 4) Дозвольте студентам «оцінити» зразки виконаної роботи з використанням критеріїв оцінки.
- 5) Сприяйте тому, щоб студенти сприймали оцінки не як покарання, а як шлях до нових можливостей у навчанні.
- 6) Регулярно перевіряйте свої власні упередження та припущення, перш ніж починати оцінювати.
- 7) У разі потреби виділіть додатковий час для обговорення питань оцінки з іноземними студентами віч-на-віч (особисто або за допомогою електронної пошти).
- 8) Не будьте надто прискіпливими до мовних помилок студентів;

9) Забезпечте можливості диференційованого виконання завдань й оцінювання (дозвольте студенту обрати завдання того рівня, на який він розраховує).

Додаток Т

Тематика групових бесід, які проводилися з метою адаптації іноземних студентів

№	Тема бесіди	Мета	час проведення
1	«Я – студент НАУ»	інформування про вимоги, які висуваються до іноземного студента, його права і обов'язки	вересень
2	«Я – мешканець гуртожитку»	знайомство з правилами внутрішнього розпорядку гуртожитку	вересень
3	Профілактика і збереження здоров'я іноземних студентів	надання інформації про медичні заклади, куди можуть звернутися іноземні студенти у разі виникнення проблем зі здоров'ям)	вересень
4	Особливості навчання у ВНЗ України	Надання іноземним студентам інформації щодо особливостей навчання у ВНЗ України	жовтень
5	Подолання стресових і конфліктних ситуацій	Інформування про методи зниження стресу, вирішення конфліктних ситуацій	жовтень
6	Комунікативні особливості різних національностей	інформування щодо комунікативних особливостей студентів різних національностей	листопад
7	Шлях до професії	інформування про дисципліни, які будуть викладатися під час основного періоду навчання	березень

Додаток У

Методика узагальнення результатів дослідження

З метою узагальнення результатів дослідження ми визначили комбінацію ступенів сформованості показників за кожною діагностичною методикою (низький рівень за методикою – «-», середній – «0», високий – «+»). Наприклад, для діагностики за навчальним критерієм адаптованості були узагальнені результати за методиками: «Адаптованість студентів до ВНЗ» Т. Дубовицької, А. Крилової (шкала адаптованості за навчальною діяльністю); схему спостереження за адаптацією і ефективністю навчальної діяльності студентів (за О. Єськіною, Т. Больбот); методика діагностики психологічних характеристик, що впливають на дидактичну адаптацію студентів до навчання у ВНЗ (Н. Мелькумової, Н. Живаєва) (табл. У.1).

Таблиця У. 1

Критерії адаптованості іноземних студентів до навчання у вищому технічному навчальному закладі

Методика	Ступені вираження	Позначення
Т. Дубовицької, А. Крилової	Низький	Д ₋
	Середній	Д ₀
	Високий	Д ₊
Н. Мелькумової, Н. Живаєва	Низький	М ₋
	Середній	М ₀
	Високий	М ₊
Е. Єськіної, Т. Больбот	Низький	Є ₋
	Середній	Є ₀
	Високий	Є ₊

Комбінації трьох варіантів оцінки за методиками діагностики адаптованості до навчальної діяльності утворили 27 можливих варіантів, які представлені у таблиці У.2.

Таблиця У.2

$D_+ M_+ \epsilon_+$	$D_+ M_+ \epsilon_0$	$D_+ M_+ \epsilon_-$	■ - низький рівень адаптованості;
$D_+ M_0 \epsilon_+$	$D_+ M_0 \epsilon_0$	$D_+ M_0 \epsilon_-$	
$D_0 M_+ \epsilon_+$	$D_0 M_+ \epsilon_0$	$D_0 M_+ \epsilon_-$	
$D_+ M_+ \epsilon_+$	$D_+ M_+ \epsilon_0$	$D_+ M_+ \epsilon_-$	■ - середній рівень адаптованості;
$D_+ M_+ \epsilon_+$	$D_+ M_+ \epsilon_0$	$D_+ M_+ \epsilon_-$	
$D_0 M_0 \epsilon_+$	$D_0 M_0 \epsilon_0$	$D_0 M_0 \epsilon_-$	
$D_0 M_0 \epsilon_+$	$D_0 M_0 \epsilon_0$	$D_0 M_0 \epsilon_-$	□ - високий рівень адаптованості.
$D_0 M_+ \epsilon_+$	$D_0 M_+ \epsilon_0$	$D_0 M_+ \epsilon_-$	
$D_0 M_0 \epsilon_+$	$D_0 M_0 \epsilon_0$	$D_0 M_0 \epsilon_-$	
$D_+ M_+ \epsilon_+$	$D_+ M_+ \epsilon_0$	$D_+ M_+ \epsilon_-$	

Узагальнення результатів дослідження за соціальним і особистісним критеріями адаптованості здійснювали аналогічно.

Додаток Ф

Таблиця Ф.1

Значення χ^2 критерію

$n - 1$	95 %	99 %	$n - 1$	95 %	99 %
1	3,84	6,63	16	26,3	32,0
2	5,99	9,21	17	27,6	33,4
3	7,81	11,3	18	28,9	34,8
4	9,49	13,3	19	30,1	36,2
5	11,1	15,1	20	31,4	37,6
6	12,6	16,8	21	32,7	38,9
7	14,1	18,5	22	33,9	40,3
8	15,5	20,1	23	35,2	41,6
9	16,9	21,7	24	36,4	43,0
10	18,3	23,2	25	37,7	44,3
11	19,7	24,7	26	38,9	45,6
12	21,0	26,2	27	40,1	47,0
13	22,4	27,7	28	41,3	48,3
14	23,7	29,1	29	42,6	49,6
15	25,0	30,6	30	43,8	50,9

Таблиця Ф.2

Значення t-критерію Стьюдента

n	P - 0,01	P - 0,05	P - 0,1	P - 0,15	P - 0,2	P - 0,25	P - 0,3
101	2,6253860	1,9837310	1,6600806	1,4505637	1,2899898	1,1570036	1,0417821
102	2,6248915	1,9834953	1,6599300	1,4504547	1,2899065	1,1569380	1,0417294
103	2,6244068	1,9832641	1,6597823	1,4503478	1,2898249	1,1568736	1,0416777
104	2,6239315	1,9830375	1,6596374	1,4502430	1,2897448	1,1568105	1,0416271
105	2,6234655	1,9828153	1,6594954	1,4501403	1,2896663	1,1567487	1,0415774
106	2,6230084	1,9825973	1,6593560	1,4500394	1,2895892	1,1566879	1,0415286
107	2,6225600	1,9823834	1,6592193	1,4499405	1,2895136	1,1566284	1,0414807
108	2,6221201	1,9821735	1,6590851	1,4498434	1,2894395	1,1565699	1,0414338
109	2,6216883	1,9819675	1,6589535	1,4497482	1,2893666	1,1565125	1,0413877
110	2,6212645	1,9817653	1,6588242	1,4496546	1,2892952	1,1564562	1,0413424
111	2,6208485	1,9815668	1,6586973	1,4495628	1,2892250	1,1564009	1,0412980
112	2,6204401	1,9813718	1,6585726	1,4494726	1,2891561	1,1563466	1,0412544
113	2,6200390	1,9811804	1,6584502	1,4493840	1,2890884	1,1562932	1,0412115
114	2,6196450	1,9809923	1,6583300	1,4492970	1,2890219	1,1562408	1,0411694
115	2,6192580	1,9808075	1,6582118	1,4492115	1,2889565	1,1561893	1,0411280
116	2,6188777	1,9806260	1,6580957	1,4491275	1,2888923	1,1561387	1,0410874
117	2,6185041	1,9804476	1,6579817	1,4490449	1,2888292	1,1560890	1,0410474
118	2,6181369	1,9802722	1,6578695	1,4489637	1,2887672	1,1560401	1,0410081
119	2,6177760	1,9800999	1,6577593	1,4488840	1,2887062	1,1559921	1,0409695
120	2,6174211	1,9799304	1,6576509	1,4488055	1,2886462	1,1559448	1,0409316
121	2,6170723	1,9797638	1,6575443	1,4487284	1,2885873	1,1558983	1,0408942
122	2,6167292	1,9795999	1,6574395	1,4486525	1,2885293	1,1558526	1,0408575
123	2,6163918	1,9794387	1,6573364	1,4485779	1,2884722	1,1558077	1,0408214
124	2,6160599	1,9792801	1,6572350	1,4485045	1,2884161	1,1557634	1,0407859
125	2,6157334	1,9791241	1,6571352	1,4484322	1,2883609	1,1557199	1,0407509
126	2,6154121	1,9789706	1,6570370	1,4483611	1,2883066	1,1556771	1,0407165

Додаток Ц

Довідки про впровадження результатів дисертаційної роботи

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(НАУ)**

Просп. Космонавта Комарова, 1, м. Київ, 03058, тел. (044) 497-51-51, факс: (044) 408-30-27
E-mail post@nau.edu.ua, Http://www.nau.edu.ua, код ЄДРПОУ 01132330

Система менеджменту якості університету сертифікована за ISO 9001:2008, ДСТУ ISO 9001:2009

23.01.2017 № 23.01/12

На № _____ від _____

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Бакало Ольги Михайлівни

на тему «Педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах»

(спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)

Результати дисертаційного дослідження Бакало О.М. «Педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах» впроваджувалися в практику навчально-виховного процесу кафедри філологічних та природничих дисциплін факультету по роботі з іноземними студентами Національного авіаційного університету протягом 2015-2016 навчального року.

Експериментальне впровадження цілісної програми розвитку адаптації іноземних студентів до навчання, яка застосовувалася в процесі підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів, а також слухачів підготовчого відділення, сприяло зростанню загального рівня їх адаптованості, розвитку мотивації учіння студентів-іноземців, практичному оволодінню ними навичками навчальної роботи та соціальної взаємодії в полікультурному середовищі Національного авіаційного університету.

Практична імплементація удосконаленої методики викладання навчального предмету «українська мова як іноземна» за рахунок інтенсивного використання методів і форм роботи, спрямованих на вироблення та розвиток загальнонавчальних умінь і навичок, необхідних для успішного продовження навчання, а також тренінгових форм роботи, засвідчила також зниження тривожності серед слухачів підготовчого відділення та студентів, формування згуртованості студентського колективу, розвиток комунікативних якостей студентів.

В.о. ректора

В.М.Ісаєнко

022916

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95

Тел.: (0432) 56-08-48 Факс: (0432) 46-57-72 Ел. пошта: vntu@vntu.edu.ua

23.01.2017 № 15-12

на № _____

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційної роботи Бакало Ольги Михайлівни на тему «Педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах» (спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)

Дисертаційне дослідження Бакало О.М. пройшло апробацію та знайшло практичне застосування у навчально-виховному процесі Центру міжнародних зв'язків ВНТУ впродовж 2015-2016 навчального року.

Теоретичне напрацювання дисертантки представлено у розробці комплексної програми адаптації іноземних студентів до навчання.

Реалізація даної програми у навчально-виховній діяльності ВНТУ полягала у впровадженні педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів, під час якого здійснювалась діагностична, навчально-методична, інформаційна, корекційно-профілактична діяльність; проведенні програми тренінгу адаптації іноземних студентів до навчання у вищому технічному закладі освіти та використанні тренінгових форм роботи під час викладання української мови для іноземних студентів на підготовчому відділенні.

Результати практичної роботи довели доцільність впровадження запропонованої автором програми адаптації іноземних студентів до навчання. Застосовані форми і методи роботи сприяли підвищенню рівня адаптованості іноземних студентів, розвитку загальнонавчальних умінь і навичок, необхідних для успішного продовження навчання, зниженню тривожності, формуванню згуртованості студентського колективу, розвитку комунікативних якостей студентів.

Проректор з наукової роботи

[Handwritten signature]
 С.В. Павлов

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул.Ст.Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 26-78-65, факс (0362) 26-37-15
E-mail: rectorat@rdgu.uar.net, код ЄДРПОУ 25736989

18.01.2017 № 03 _____

На № _____ від _____

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційної роботи Бакало Ольги Михайлівни на тему «Педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах» (спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)

Дисертаційне дослідження Бакало О.М. пройшло апробацію та знайшло практичне застосування в освітньому процесі Рівненського державного гуманітарного університету впродовж 2015-2016 навчального року.

В освітній процес упроваджувався розроблений О. Бакало тренінг адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності у вищому навчальному закладі.

Фахівцями, які працюють з іноземними студентами, проаналізовано та та практично застосовано відображені у дисертаційному дослідженні О. Бакало методичні рекомендації для викладачів, спрямовані на організацію навчання іноземних студентів у вищому навчальному закладі.

Удосконалено методику викладання навчального предмету «українська мова як іноземна» за рахунок інтенсивного використання методів і форм роботи, спрямованих на вироблення та розвиток загальнонавчальних умінь і навичок, необхідних для успішного продовження навчання, а також тренінгових форм роботи, спрямованих на зниження тривожності, формування згуртованості студентського колективу, розвиток комунікативних якостей студентів-іноземців.

Запропоновані дисертанткою методи і форми роботи сприяли підвищенню рівня адаптованості іноземних студентів до навчальної діяльності, зниженню рівня тривожності, формуванню дружньої, відкритої атмосфери спілкування, створенню загального позитивного клімату, активізації навчальної активності студентів-іноземців, оптимізації відносин у системі «студент-викладач».

Перший проректор

проф. Павелків Р. В.

Відкритий
міжнародний УНІВЕРСИТЕТ
розвитку людини
"УКРАЇНА"

Open International
UNIVERSITY
of Human Development
"UKRAINE"

ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ

Україна, 21036, м. Вінниця,
вул. Хмельницьке шосе, 23 «А»

тел./факс (0432) 67698
e-mail: vsei.vn.ua@ukr.net

23.01.2017 № 1/27-07

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Бакало Ольги Михайлівни
на тему «Педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у
вищих технічних навчальних закладах»
(спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)

Дисертаційне дослідження Бакало О. М. пройшло апробацію та знайшло практичне застосування у навчально-виховному процесі Вінницького соціально-економічного інституту ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» упродовж 2015-2016 навчального року.

У навчально-виховний процес було впроваджено організаційно-методичні рекомендації щодо вдосконалення освітнього середовища, сприятливого для адаптації до навчального процесу студентів зі спеціальними потребами, зокрема, іноземних громадян. Також використано методичні рекомендації для викладачів, спрямовані на організацію навчання іноземних студентів у вищому навчальному закладі.

Удосконалення освітнього середовища вищого навчального закладу відбувалось шляхом реалізації таких педагогічних умов: єдність аудиторної та культурно-дозвільної позааудиторної діяльності; використання тренінгових технологій під час навчання іноземних студентів; організація педагогічного супроводу іноземних студентів; добір педагогічних стратегій

формування адаптованості на основі врахування індивідуальних і національних особливостей іноземних студентів.

Запропоновані дисертанткою методи і форми роботи сприяли підвищенню рівня адаптованості іноземних студентів до навчальної діяльності. Це дає підстави стверджувати про ефективність і доцільність упровадження результатів наукового дослідження Бакало О. М. в освітній процес вищих навчальних закладів.

**Директор,
професор Вінницького інституту
Університету «Україна»,
доктор педагогічних наук,
кандидат філологічних наук,
депутат Вінницької міської ради**

Г. В. Давиденко